

**JAARBOEK
VAN HET
 EUROPEES
GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE**

20
15

INHOUDSTAFEL

Verantwoordelijken van het EGMP	I
Afdelingen van het EGMP	II
Verslag van de AV van het EGMP FV (30/V/2015)	VI

Luk BEECKMANS, Jean-Pierre PARENT & Nico DE BROUWER

Kleine denieren op de Kapellekouter in Kruishoutem	1
--	---

Linda EVERAERT

Een medaille van de Jacobietenbeweging nader bekeken: het Atterbury-complot en de <i>Unica Salus</i>	9
---	---

Raf VAN LAERE

Het muntschattencomplex van Nieuwerkerken uit het begin van de 19 ^{de} eeuw	21
---	----

Pierre DEGEL

De Tiense vrijwilligers van 1830 in de geschiedenis en de numismatiek	81
--	----

Jan MOENS

De Latijnse Muntunie – analyse van de oprichtingsakte <i>dd</i> ^o 23/XII/1865	103
---	-----

Huguette TAYMANS

Een gouden medaille op het driejaarlijks salon te Gent in 1880	127
--	-----

Huguette TAYMANS

Het hergebruik van Gentse noodmunten	133
--------------------------------------	-----

Yvo DE CRAEMERE

Een plakiet met een Sino-Belgische geschiedenis	151
---	-----

Joris FREDERICKX

Maak je eigen muntstempel! – Kies je eigen muntontwerp!	163
---	-----

Laurens AERNOUT

Het muntteken op de 1 frank-stukken van Albert II 197

Jan MOENS

De numismatische geschiedenis tot 1900 van platina
en aanverwante metalen – Tweede aanvulling 201

RECENSIES

J.-Cl. MARTINY, *Het munthuis in Gent 768-1584* (Aimé HAECK) –
H. VANHOUDT, *De munten van de Bourgondische, Spaanse en*
Oostenrijkse Nederlanden 1434-1830 (René WAERZEGGERS) –
W. GEETS, *Rekenmunt en klinkende munt in de Zuidelijke*
Nederlanden 13de tot 18de eeuw (Bert VAN BEEK) 205

HET MUNTSCATTENCOMPLEX VAN NIEUWERKERKEN UIT HET BEGIN VAN DE 19DE EEUW

Raf VAN LAERE

ONDERZOEK NAAR PASMUNT EN A *FORTIORI* POSTMIDDELEEUWSE KOPEREN pasmunt is niet populair, noch bij numismaten, noch bij monetaire historici. Numismaten argumenteren dit gebrek aan belangstelling door erop te wijzen dat de kans om nieuwe types postmiddeleeuwse pasmunt te ontdekken quasi onbestaand is en dat – althans voor de Habsburgse Nederlanden – de basisinformatie over de productie en de koers van koperen munten voldoende gekend is. Daarbij wordt de registratie van de talloze, vaak overduidelijk betekenisloze, varianten meestal overgelaten aan verzamelaars, die deze informatie niet zelden in verspreide slagorde publiceren in moeilijk toegankelijke lokale tijdschriften. Monetaire historici, vooral diegenen die prat gaan op een breed economisch perspectief, hebben eveneens een duidelijke voorkeur voor hoogwaardige zilveren en gouden munten, maar gebruiken hiervoor andere argumenten: pasmunt vertegenwoordigt slechts een fractie van de waarde van de totale monetaire massa, waardoor het onderzoek naar pasmunt volgens hen slechts weinig informatie kan opleveren die niet beter door de studie van gouden en zilveren speciën ontdekt kan worden. Pas bij het begin van de 21ste eeuw komt hierin enige kentering onder meer met een innoverende studie van twee Amerikaanse economen, Thomas SARGENT & François VELDE, die met grove penseelstreken een overtuigende diachronische schets van het belang van pasmunt voor het economische weefsel als geheel tekenen.

Voor een deel is het gebrek aan enthousiasme voor het onderzoek van pasmunt ongetwijfeld ook te wijten aan de ogenschijnlijke schaarste van bronnen waarmee beide groepen vorsers het best vertrouwd zijn: muntschatten en archivalia [zie daarentegen SCHEFFERS]. Daarbij valt vooral op hoe weinig publicaties er beschikbaar zijn over muntschatten of andere -vondsten waarvan – koperen – pasmunt een belangrijk aandeel vormt. Verspreid zijn er weliswaar gegevens over losse vondsten beschikbaar, voor wat België betreft recent voor een goed deel gebundeld in de provinciale inventarissen die Jean-Luc DENGIS sinds 2009 publiceert. Ook een aantal opgravingsverslagen vermeldt trouw de vondst van pasmunt, maar wetenschappelijke publicaties van postmiddeleeuwse schatten met een groot aandeel aan pasmunt zijn voor onze streken quasi onbestaand. In onze nabuurlanden is de situatie nauwelijks beter. Zelfs al hebben enkele studies het belang van onderzoek naar pasmunt op overduidelijke manier aangetoond, zoals de verhelderende bijdrage over de inhoud van een offerblok uit Rohr (D) door Niklot KLÜSENDORF, dan nog blijft de belangstelling, op enkele uitzonderingen zoals Konrad SCHNEIDER na, erg bescheiden. Toch zijn er sinds het eind van de 20ste eeuw enkele inspirerende publicaties verschenen die het

onderzoek van pasmunt op een nieuwe manier benaderen, zoals het voor een brede publiek bedoelde boekje over Schots kleingeld door HOLMES, waarin de auteur muntvondsten, archivalia, officiële documenten, volkskundige, taalkundige en literaire informatie naast een brede waaier van andere wetenswaardigheden tot een boeiend leesbaar geheel heeft vervlochten.

De vondst van een schat met ongeveer 7.000 koperen munten in het Limburgse Nieuwerkerken biedt daarom een unieke kans om een beter inzicht te krijgen in de circulatie van koperen pasmunt in onze streken op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw.

VONDSTOMSTANDIGHEDEN

Op 12 juli 2005 vindt Marc SWINNEN, samen met een collega metaaldetectorist, in een perengard te Nieuwerkerken een 50-tal koperen munten. Zij herkennen vooral Luikse oorden van Jan-Theodoor van Beieren. Enkele munten zijn aan elkaar gekoekt door corrosie. De vondst wordt gesignaleerd aan een metaaldetectorist met meer ervaring, Patrick SCHUERMANS, die contact opneemt met Luc GEUNS, de pachter van de boomgaard. Samen spreken ze af dat Patrick SCHUERMANS de volgende zaterdag met zijn metaaldetector komt om te kijken wat er precies aan de hand is.

Zaterdagmiddag worden binnen een tweetal uren enkele honderden koperen munten geborgen op een oppervlakte van nauwelijks twee bij twee meter. Het ganse terrein alleen onderzoeken lijkt daarom onbegonnen werk. Enkele geroutineerde collega-zoekers – Martine VAN AEKEN, Danny CLEMENS, Ivo DE CEUSTER en Wouter LABAERE – worden in allerijl gewaarschuwd. Wie geen andere plannen heeft, belooft de volgende dag naar Nieuwerkerken te komen. 's Zondags doorzoekt de ploeg systematisch de volledige boomgaard. Ditmaal worden op enkele uren tijd opnieuw honderden munten geborgen. Als klap op de vuurpijl volgt een grote, bijna intacte klomp aan elkaar gekoekte munten. Hoewel het duidelijk is dat nog niet alle munten opgespoord zijn, wordt de vondst in de loop van de volgende dagen aan de bevoegde instanties gesignaleerd en ter studie afgeleverd.

Op donderdag 21 juli wordt een tweede expeditie georganiseerd. De ploeg is inmiddels versterkt met Paul BECKERS. Aanvankelijk zijn de verwachtingen niet hoog gespannen. Iedereen is er immers van overtuigd dat met de aaneengekoekte klomp de eigenlijke muntschat gevonden is en dat er niet veel meer te rapen valt dan wat losse restjes. Onder de gloeiend hete zomerzon lijkt de Haspengouwse leem steenhard gebakken. Toch loopt het aantal vondsten snel aardig op. Als bijna alles ingepakt is, trekt een krachtig signaal de aandacht. Enkele ogenblikken later kan een tweede ensemble munten geborgen worden. Hij ziet er heel anders uit dan de eerder gevonden klomp. Ditmaal zijn het geen oorden maar wel dubbele en 4 oorden. Voor een deel zijn ze nog netjes gestapeld op een aardewerken tegel waarop een vis gekrast is. De munten waren oorspronkelijk klaarblijkelijk verpakt in een linnen zak, waarvan nog enkele fragmenten bewaard zijn. Het nieuwe lot wordt de volgende zaterdag ter studie afgeleverd.

Woensdag 27 juli speelt zich de – voorlopig – laatste episode af. Het ligt in de bedoeling om dan zoveel mogelijk losse munten op te sporen. Hoop op veel meer is er niet. Maar nauwelijks zijn de eerste munten gevonden, of een krachtig signaal maakt duidelijk dat er weer iets bijzonders mag verwacht worden. Opnieuw komt een klomp munten tevoorschijn. De rest van de dag levert geen spectaculaire vondsten meer op. Toch worden nog enkele honderden losse munten geborgen. Op vrijdag 29 juli 2005 worden de nieuwe vondsten ter studie afgeleverd.

Uit de daaropvolgende gesprekken met de pachter blijkt dat deze in de loop der jaren eveneens munten heeft gevonden, waarmee zijn dochtertje inmiddels ‘winkeltje’ speelt. Het meisje is na enige ouderlijke overreding bereid haar munten zonder noemenswaardige problemen af te staan. Het blijken zilveren munten te zijn, die klaarblijkelijk behoorden tot een deel van de schat waarvan de ploeg metaaldetectoristen geen spoor heeft gevonden.

Dan wordt het enige tijd stil. Uit een gesprek met de eigenaars van de boomgaard, het echtpaar Camiel en Josée ROBA-JACQUES, blijkt dat het pachtcontract afloopt en dat op het perceel een woning zal gebouwd worden voor hun dochter en schoonzoon, Rudi en Martine JOOKEN-ROBA. Afspraak wordt gemaakt dat wanneer de bouwwerken aanvangen, de ploeg metaaldetectoristen nogmaals zal worden ingeschakeld om de doorwoelde grond te doorzoeken. Dat gebeurt begin mei 2008. Opnieuw worden enkele tientallen koperen munten gevonden maar het gros van de schat is duidelijk al in 2005 geborgen.

Omdat de vondst uitgebreide persbelangstelling krijgt, wordt in overleg met het gemeentebestuur besloten om de schat ter gelegenheid van Erfgoeddag 2007 op het gemeentehuis voor te stellen, en tegelijk een brochure uit te geven met de voorlopige onderzoeksresultaten (NIJSEN & VAN LAERE). Dit initiatief wekt veel belangstelling bij de plaatselijke bevolking en levert interessante bijkomende informatie. Zo geven meerdere zegspersonen aan dat tijdens het jachtseizoen regelmatig munten gevonden worden in een afwateringsgreppel palend aan het perceel waar in 2005 de schat gevonden werd. Meermaals wordt bevestigd dat het daarbij zowel om koperen als om zilveren munten handelt. Enkele oudere inwoners herinneren zich daarenboven dat tijdens de Tweede Wereldoorlog op hetzelfde perceel een ‘ketel’ met zilveren munten werd gevonden, die door de vinder werd overgedragen aan de toenmalige gemeentesecretaris. Aanvankelijk kan dit verhaal niet worden bevestigd omdat onduidelijk is wie op dat ogenblik precies de ‘pachter’ was en omdat de betrokken gemeentesecretaris al geruime tijd overleden is. Het verhaal krijgt meer geloofwaardigheid als Kamiel STEVAUX uit Brustem bevestigt dat een grote vondst van voornamelijk koperen munten uit Nieuwerkerken terloops werd aangehaald tijdens een van de eerste bijeenkomsten van de Geschiedkundige Kring van Sint-Truiden, die op het einde van de jaren '40 van de 20ste eeuw van start ging (brief dd° 29 juli 2009). Van deze vergadering bestaat echter geen gedetailleerd verslag.

Naar aanleiding van de tentoonstelling in het gemeentehuis melden enkele metaaldetectoristen zich spontaan met munten die zij in dezelfde boomgaard

gevonden hebben. Verschillende staan trouwens hun vondsten af wanneer ze vernemen dat zowel hun collega-detectoristen als de eigenaars van de grond akkoord zijn om de munten aan het gemeentebestuur van Nieuwerkerken over te dragen. Enkelen, van wie wordt beweerd dat zij op dezelfde plek eveneens munten gevonden hebben, weigeren echter elke vorm van medewerking, wellicht omdat zij niet alleen koperen maar ook zilveren munten hebben gevonden, en ten onrechte vrezen deze te moeten afstaan.

Tijdens de zoektocht in de perenggaard is zorgvuldig maar tevergeefs uitgekeken naar archeologische resten die aanwijzingen zouden kunnen geven over de juiste omstandigheden van verberging of die, op welke manier dan ook, zouden kunnen bijdragen tot een beter begrip van dit uitzonderlijk ensemble. Er werden geen sporen aangetroffen van verdwenen bebouwing, paalgaten, grachten of greppels ... Voor zover kon worden nagegaan is de schat bij het begin van de 19de eeuw verborgen in een open veld of akker, op enkele tientallen meter van de weg, toen ongetwijfeld niet verhard en minder breed dan nu, waaraan het perceel ook nu nog grenst. Het juiste karakter van de beplanting ten tijde van de verberging kan niet meer achterhaald worden. Men mag trouwens aannemen dat het perceel in de loop der eeuwen meermaals van teelt wisselde en grondig bewerkt werd, vooral in de loop van de 20ste eeuw, om uiteindelijk te worden omgevormd tot perenggaard, in afwachting van bebouwing bij het begin van de 21ste eeuw.

OORSPRONKELIJKE OMVANG VAN DE SCHAT

Het schatcomplex van Nieuwerkerken bestaat oorspronkelijk uit minstens drie, mogelijk vier ensembles van koperen munten: beide klompen ongesorteerde koperen munten gevonden op zondag 17 juli en woensdag 27 juli 2005, en de groep Luikse dubbele en 4 oorden gestapeld op een tegel, gevonden op donderdag 21 juli, en minstens één, mogelijk twee ensembles van zilveren munten.

De broodvorm van beide klompen met een doormeter van ongeveer 30 cm en enkele fragmenten linnen die zowel bij het vinden als bij het ontmantelen van de klompen tevoorschijn zijn gekomen, suggereren dat beide klompen zich oorspronkelijk in een linnen zak bevonden die in de loop der tijd bijna volledig vergaan is. Hoewel een van de klompen duidelijk niet meer volledig was op het ogenblik van zijn vondst, lijkt de hoeveelheid los gevonden munten te groot te zijn om alleen maar van deze klomp afkomstig te zijn, tenminste indien men er van uitgaat dat beide klompen ongeveer dezelfde omvang hadden op het ogenblik van de verberging. Afgaand op de bewaringstoestand van de koperen munten en hun corrosie lijkt het onwaarschijnlijk dat die derde, veronderstelde klomp al langere tijd opengebroken was, want alle munten, op een tiental na, vertonen hetzelfde type corrosie. Hierdoor rijst het vermoeden dat een klomp ongesorteerde koperen munten bij het geautomatiseerd planten van de jonge perelaars werd opengebroken, en dat de munten van die klomp als losse munten en kleine pakketjes als eerste gevonden werden. Er mag worden aangenomen dat de munten van deze klomp oorspronkelijk eveneens in een linnen zak waren opgeborgen.

Een deel van de 4 oorden, maar niet alle, en een kleine hoeveelheid dubbele oorden, maar slechts een kleine minderheid van de geborgen exemplaren, komt aan het licht, gestapeld op een aardewerken tegel. Resten van textiel, meer dan waarschijnlijk linnen, suggereren dat ook deze munten in een zak waren opgeborgen alvorens aan de bodem toevertrouwd te worden. Op welke manier deze stapeltjes intact bleven is niet duidelijk. Misschien waren ze gewikkeld in papier dat inmiddels vergaan is zonder sporen na te laten. Maar in dat geval zou men verwachten dat de stapeltjes alle evenveel munten zouden tellen, wat echter niet het geval is.

Geen van de klompen vertoont enige vorm van stratigrafie. De munten liggen willekeurig door elkaar, zonder rekening te houden met denominatie of herkomst. De samenstelling van de verschillende klompen verschilt onderling evenmin, op uitzondering natuurlijk van het ensemble van dubbele en 4 oorden, maar ook binnen deze groep lijkt er geen interne ordening te bestaan.

Hoeveel zilveren munten de schat oorspronkelijk telde en hoe deze in de bodem werden verborgen is nu nog moeilijk te achterhalen. De overlevering heeft het over een 'ketel' vol zilveren munten gevonden tijdens de Tweede Wereldoorlog, zonder enig bijkomend detail te kunnen verschaffen over omvang, materiaal of type van 'ketel'. Wel valt op dat heel wat van de recent gevonden zilveren munten roestsporen vertonen, terwijl op geen enkele koperen munt roest aanwezig is. Maar of dit mag worden geïnterpreteerd als een aanwijzing voor een ijzeren recipiënt moet een open vraag blijven, vermits dergelijke roestsporen ook kunnen worden veroorzaakt door de aanwezigheid van een ander ijzeren voorwerp in de onmiddellijke omgeving van de zilveren munten. Bijkomend stelt zich de vraag of alle zilveren munten samen werden verborgen, of dat dit, net zoals de koperen munten, in meerdere loten is gebeurd. De bijna corrosievrije bewaringstoestand van de zilveren munten maakt het erg onwaarschijnlijk dat deze ooit deel uitmaakten van een lot dat al sinds de Tweede Wereldoorlog onbeschermd in de bodem verblijft. Indien het verhaal van de zilvervondst tijdens de Tweede Wereldoorlog inderdaad correct is – en er zijn weinig of geen redenen om dit te betwijfelen – dan mag men aannemen dat de schat van Nieuwerkerken oorspronkelijk minstens twee depots zilveren munten telde. Het relaas van een metaaldetectorist, die eerder in dezelfde boomgaard actief was en er meerdere zilveren munten gevonden heeft die gegroepeerd waren in wat hij beschrijft als een 'nest' met rondom nog enkele losse exemplaren, pleit eveneens voor meer dan één lot zilveren munten.

In 2007, bij de publicatie van de eerste onderzoeksresultaten, werd op basis van het gewicht van de klompen samengekoekte munten geschat dat circa 8.000 exemplaren gevonden werden (NIJSEN & VAN LAERE, p. 21). Na reiniging blijkt dat dit cijfer naar beneden moet worden bijgesteld, omdat de klompen klaarblijkelijk meer onzuiverheden en aarde bevatten dan oorspronkelijk verondersteld. Op dit ogenblik zijn een 7.000-tal munten bestudeerd. Meerdere metaaldetectoristen en buurtbewoners hebben echter gemeld dat zij op hetzelfde perceel een onbekend aantal zilveren en koperen munten hebben gevonden, zodat het totale aantal munten bij verberging redelijkerwijze nog steeds op minstens 8.000 exemplaren mag worden geschat.

REINIGEN, BESTUDEREN EN BEWAREN

Hoe boeiend en spectaculair de ontdekking van een omvangrijke munschat zoals deze van Nieuwerkerken ook moge wezen, de reiniging, de studie, de bewaring en de bestemming ervan veroorzaken meer dan de gebruikelijke problemen. Daarbij komt nog dat het hier gaat om een koperschat uit de Moderne Tijd, waarvan het wetenschappelijk belang in de ogen van velen niet direct voor de hand ligt. Medewerkers van de toenmalige afdeling Monumenten & Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap konden echter snel overtuigd worden van het uitzonderlijke belang van de vondst. Goede contacten met het Vlaams Instituut voor Oudheidkundig Erfgoed (VIOE) te Zellik in een zeer vroeg stadium zorgden ervoor dat een open gesprek kon plaatsvinden over de reiniging van de munten, een *conditio sine qua non* om de studie van de vondst te kunnen aanvangen.

Bij het maken van een keuze tussen de mogelijke reinigingstechnieken spelen verschillende factoren een rol: het wetenschappelijk onderzoek dat een zo volledig mogelijke informatie wenst, de beschikbare financiële en personele middelen waarvoor de budgetten altijd beperkt zijn, de museologische en/of educatieve finaliteit na reiniging ... Het vinden van een aanvaardbare balans tussen deze soms sterk uiteenlopende belangen vraagt van alle betrokken partners begrip voor de argumenten van de ander en bereidheid tot toegevingen.

Het reinigen van een grote hoeveelheid sterk gecorrodeerde koperen munten is geen gemakkelijke opgave. De verleiding is groot om alles globaal aan te pakken en het hele pakket chemisch te reinigen. Het risico dat op die manier waardevolle gegevens verloren gaan is echter zeer groot. Daarom werd afgesproken dat elke munt afzonderlijk mechanisch gereinigd zou worden. Om dit procedé minder tijdrovend te maken werd tevens overeengekomen dat de reiniging als voornaamste doel zou hebben de identificatie van zoveel mogelijk munten mogelijk te maken en niet om ze er zo fraai mogelijk te laten uitzien. Museale presentatie van alle munten afzonderlijk was, gezien de grote hoeveelheid identieke exemplaren, immers geen optie. Van bij de aanvang werd aan een meer globale presentatie gedacht om wetenschappelijk onderzoek alle kansen te geven. Daarom werd ook weerstaan aan de verleiding om een of meerdere klompen of delen ervan intact te laten en niet te reinigen.

De reiniging werd toevertrouwd aan de heer Frans DE BUYSER van het VIOE, die maandenlang dagelijks een kleine hoeveelheid munten behandelde. Vermits hij zelf op numismatisch vlak onderlegd is, wist hij precies op welke details hij tijdens de reiniging moest letten. Het resultaat is, gezien de graad van corrosie van de meeste munten, dan ook buiten verwachting goed. Slechts ongeveer 15% van de munten kan op geen enkele manier nader toegewezen worden. Zij zijn door het lange verblijf in de bodem te sterk aangetast, of waren al erg afgesleten toen ze werden verborgen. Van de overige munten levert een deel slechts beperkte informatie op, zoals de herkomst zonder mogelijkheid tot volledige identificatie. Het belang van deze aanpak, waarbij alle munten gereinigd worden, is pas echt duidelijk geworden nadat de laatste exemplaren gereinigd waren.

In vergelijking met de publicatie uit 2007 (NIJSSEN & VAN LAERE, p. 22), die is gebaseerd op ongeveer een derde van de munten, zijn er niet alleen meer Duitse vorstendommen vertegenwoordigd, maar – veel belangrijker – moet ook het tijdstip van verberging worden verschoven van 1806 naar *post* 1820, waardoor de oorspronkelijke hypothese over de herkomst van het kopergeld (NIJSSEN & VAN LAERE, p. 25-26) moet worden verlaten, terwijl de oorspronkelijke eigenaar met meer zekerheid kan worden geïdentificeerd als een van beide naamdragers Renier CARLENS van de ‘derde’ generatie (NIJSSEN & VAN LAERE, p. 22-23). De gegevens over de zilveren munten uit de schat, die na de publicatie van 2007 ter beschikking zijn gekomen, wijzen trouwens in dezelfde richting als de informatie, geleverd door de laatst gereinigde koperen munten.

De keuze gemaakt bij het reinigen van de munten heeft vooral rekening gehouden met het wetenschappelijk onderzoek en de beschikbare middelen, en minder met een eventuele museale of educatieve bestemming. Toch werd met het gemeentebestuur van Nieuwerkerken afgesproken om deze unieke toeristische trekpleister na het afronden van het onderzoek een plaats te geven in het gemeentehuis of in een ander gemakkelijk toegankelijke gemeentelijke infrastructuur. De proefopstelling naar aanleiding van Erfgoeddag 2007 heeft duidelijk gemaakt dat munten, zeker als het om grote hoeveelheden gaat, niet noodzakelijk perfect leesbaar hoeven te zijn om het brede publiek aan te spreken. Alleen al de massa munten op een hoop te zien, waarbij slechts een aantal uitgelezen exemplaren een individueel accent krijgen binnen een aangepaste educatieve context, spreekt duidelijk heel wat meer gegadigden aan dan een opstelling die elk numismatisch detail van alle types op een evenwaardige manier toont. In de loop van de volgende jaren zal blijken in hoeverre het gemeentebestuur van Nieuwerkerken bereid is zijn taak als behouder van het plaatselijke erfgoed in dit geval ter harte te nemen.

SAMENSTELLING

Bij omvangrijke postmiddeleeuwse muntschatten die geen of nauwelijks onbekende munttypes bevatten, is het overbodig om gedetailleerde beschrijvingen van alle munten te geven, en volstaan verwijzingen naar gemakkelijk toegankelijke wetenschappelijke naslagwerken. Belangrijker is het situeren van de verschillende munttypes in hun politieke en economische context. Volledigheidshalve wordt een globaal overzicht als bijlage toegevoegd. Hoewel alle munten werden gewogen en er belangstelling zou kunnen bestaan voor metrologisch onderzoek werd hiervan doelbewust afgezien, omdat al snel bleek dat de corrosie enerzijds, en de manier van reinigen anderzijds, een dergelijk onderzoek zwaar hypothekeken. Ook het feit dat het overgrote deel van de munten op het ogenblik van de verberging al meer dan een halve eeuw in omloop was, speelde hierbij een rol.

In de hierna volgende globale situering van de munten komen de verschillende regio's in dalende orde van belang aan bod. De jaartallen na de namen van de vorsten geven de regeerperiode aan, tenzij uitdrukkelijk anders vermeld.

Luik

De overgrote meerderheid, iets meer dan 70%, van de munten van de schat van Nieuwerkerken is Luiks; gezien Nieuwerkerken behoorde tot het prinsbisdom, is dit natuurlijk niet verwonderlijk. De Luikse munten vormen echter niet de langste ononderbroken reeks: de oudste Luikse munt dateert uit de regering van Erardus van der Mark (1506-1538) en de jongste uit het bewind van Jan-Theodoor van Beieren (1744-1763), meer dan twee eeuwen later — de reeks munten uit de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden loopt evenwel van Filips de Schone (1482-1506) tot Frans II (1792-1797), en beslaat dus meer dan drie eeuwen.

16de eeuw

De oudste Luikse munt is een *swerte* of *brûlé* geslagen door Erardus van der Mark (1506-1538) (DENGIS, *Liège* II, p. 172-174, nrs. 825, 827; p. 175-176, nr. 836; p. 181, nr. 841) die spijtig genoeg te slecht bewaard is om gedateerd of aan een atelier – Luik of Hasselt – toegewezen te worden. De munt is doorboord om als hanger te kunnen worden gebruikt. Dat de Luikse serie net met dit munttype aanvangt verwondert niet, omdat dit zich door uiterlijke kenmerken duidelijk laat identificeren als een koperen munt, in tegenstelling tot de dunnere en minder robuuste *swerten* van de voorgangers van Erardus die nog de schijn proberen hoog te houden dat zij in laagwaardig biljoen geslagen zijn. Hoewel doorgaans aangenomen wordt dat Lodewijk van Bourbon (1456-1482) als eerste en trouwens tevergeefs probeert koperen munten in omloop te brengen (DENGIS, *Liège* II, p. 117, nr. 718), laat zijn voorganger, Jan van Heinsberg (1419-1455) al *swerten* ter waarde van een mijt in messing slaan (bijv. DENGIS, *Liège* II, p. 91, nr. 669). Vermits sommige munttypes ogenschijnlijk zowel in laagwaardig biljoen als in messing geslagen werden, blijft onduidelijk in hoeverre munten uit messing werden verondersteld zilver te bevatten. Onderzoek van de schat van Bad Pyrmont (D) levert hopelijk meer duidelijkheid over de introductie van koper als muntmetaal in Luik (CUNZ & VAN LAERE).

De rest van de 16de eeuw is al even schraal vertegenwoordigd: twee munten van Joris van Oostenrijk (1544-1557), één munt van Gerard van Groesbeek (1564-1580), geen enkele munt van Cornelis van Bergen (1538-1544) noch van Robert van Bergen (1557-1564).

Hoe deze 16de-eeuwse munten meer dan twee eeuwen circulatie overleefden is niet meteen duidelijk. Ondanks merkbare slijtage lijkt het onwaarschijnlijk dat zij al die tijd effectief in omloop waren. Mogelijk bleven zij gedurende langere tijd ongebruikt en kregen zij pas bij het samenstellen van de schat opnieuw een monetaire bestemming.

De 17de-eeuwse munten zijn duidelijk beter vertegenwoordigd. Zij maken bijna 4% uit van alle Luikse munten. Zoals verwacht neemt het aantal exemplaren toe naarmate de eeuw vordert.

Ernest van Beieren (1581-1612)

De regering van Ernest van Beieren, op de overgang tussen de 16de en de 17de eeuw, is vertegenwoordigd door twee types *swerte* en een type oord, samen goed voor negen munten die alle sterke sporen van slijtage vertonen, waardoor een nauwkeurige identificatie onmogelijk is. Afgaande op de vierkante vorm van enkele muntplaatjes mogen drie exemplaren waarschijnlijk aan de Munt van Maaseik worden toegeschreven. Dit atelier is in 1582 door Ernest van Beieren in gebruik genomen en werd in 1646 door zijn opvolger Ferdinand van Beieren (1612-1650) gesloten. Hoewel te Maaseik ook zilver en sporadisch goud wordt aangemunt, is de productie vooral gericht op koperen oorden die niet uitblinken door een goede afwerking. De muntplaatjes zijn vaak vierkant omdat ze na het versnijden van de tennen niet of onvoldoende rond worden gehamerd of gesneden zoals dat in andere ateliers wel het geval is.

Ferdinand van Beieren (1612-1650)

Drie types oord en één type duit dateren uit de regering van Ferdinand van Beieren. Samen zijn ze goed voor 22 munten, waarvan een viertal niet nader kan worden geïdentificeerd.

De oorden met op de voorzijde de initialen **F B** van de prinsbisschop, gescheiden door een perron, kunnen slechts gedeeltelijk worden toegewezen. Deze groep telt mogelijk een tweetal Maaslandse, mogelijk Rekemse imitaties. Beide Rekemse munten van de schat zijn trouwens imitaties van dit type Luikse oord (*zie verder*).

Maximiliaan Hendrik van Beieren (1650-1688)

Het gros van de 17de-eeuwse Luikse munten – ongeveer 3% van alle Luikse munten – stamt uit de regering van Maximiliaan Hendrik van Beieren. Twee types oord – het ene met de hamer geslagen, het andere mechanisch – en de corresponderende halve oord of duit zijn samen goed voor 156 munten. Dit hoog aantal is volkomen in overeenstemming met de frequentie waarmee losse vondsten van oorden en duiten van Maximiliaan Hendrik van Beieren in Limburg worden gesignaleerd.

De monetaire productie onder Maximiliaan Hendrik van Beieren is zowel overvloedig als slordig. Dat laatste blijkt onder meer uit de talrijke varianten in de opschriften van zijn munten; niet alleen op de zilveren, waarbij men een functie zou kunnen vermoeden, maar ook op de koperen, waarvan de talloze varianten alleen maar kunnen worden verklaard door de slordigheid van de stempelgraveerders (DENGIS, *Liège III*, p. 116-142).

Het relatief hoge aantal duiten – minstens een twintigtal – wekt op eerste zicht verwondering omdat deze muntsoort na zijn regering niet meer wordt geslagen. Het lijkt daarom erg onwaarschijnlijk dat deze denominatie bijna anderhalve eeuw later, dus op het ogenblik van het samenstellen van de schat, officieel nog omloopt tegen haar oorspronkelijke waarde. Archivalische bronnen van het einde van de 18de eeuw bevatten trouwens geen verwijzingen meer naar het ge-

bruik van Luikse duiten als speciën. De brede waaier van gewichten genoteerd door DENGIS (*Liège* III, p. 139, nr. 1108) lijkt erop te wijzen dat de duiten van Maximiliaan Hendrik tijdens de – tweede helft van de – 18de eeuw waarschijnlijk als oorden circuleerden, vooral omdat zij ongeveer dezelfde afmeting en hetzelfde gewicht hebben als de Luikse oorden uit die tijd.

De slechte bewaringstoestand van de munten van Maximiliaan Hendrik van Beieren, die vaak sterke slijtage vertonen, vormt een ernstige hinderpaal voor hun juiste identificatie, maar wijst duidelijk op een langdurige omloop. Traditioneel wordt het gros van de koperen pasmunt van Maximiliaan Hendrik, ondanks alle varianten en twee duidelijk verschillende productietechnieken, aan het atelier van Hasselt toegeschreven, ook door DENGIS (*Liège* III, p. 136-139, nr. 1107; p. 139-140, nr. 1108; p. 140-141, nr. 1109). Hoewel deze auteur duidelijk aangeeft dat bij het slaan van een type oord een toestel gebruikt werd – *frappe au balancier ? mais, plus certainement, par une autre moyen mécanique comme le mouton* (DENGIS, *Liège* III, p. 140, nr. 1109) – stelt hij de toewijzing van de meest frequente types koperen munt aan Hasselt niet in vraag. Hij moet er daarom noodgedwongen van uitgaan dat in Hasselt een heiblokkers werd gebruikt, hoewel in het Luikse atelier al sinds 1662 een schroefpers werkzaam is. Dat het gebruik van een heiblokkers op geen enkel ander ogenblik in de Luikse muntproductie geattesteerd is en dat er geen enkele aanwijzing bestaat voor het gebruik van een dergelijk toestel in de Hasseltse Munt, wordt daarbij niet in overweging genomen. Nadere lectuur van de passage waarin DE CHESRET (p. 46-48) het slaan van koperen munten in Hasselt bespreekt, maakt duidelijk dat deze auteur evenmin over een sluitend argument beschikt waaruit zou blijken dat alleen te Hasselt, met uitsluiting van elk ander atelier, koperen munten werden geslagen. Het lijkt ons daarom logisch om, op zijn minst, de mechanisch geslagen oorden (DENGIS, *Liège* III, p. 140-141, nr. 1109) niet aan Hasselt maar wel aan Luik toe te wijzen. De schat van Nieuwerkerken bevat daarenboven een oord of halve oord (2,44 g; DENGIS, *Liège* III, p. 139-141, nr. 1108-1109) met een incuse zijde, wat eerder wijst op het gebruik van een schroefpers dan van een heiblokkers.

Een met de hamer geslagen oord is gemunt op een beschadigd muntplaatje waarvan een segment ontbreekt.

Meerdere oorden – bijna 4% – vertonen sporen van niet-monetair gebruik of zijn moedwillig beschadigd: één exemplaar is doorboord met een vierhoekige nagel of priem, één met een ronde priem of nagel, één met een mespunt, één vertoont een kleine doorboring met een niet-geïdentificeerd voorwerp, en één exemplaar vertoont sporen van een poging tot doorboring.

Sede vacante (1688)

Wanneer de bisschoppelijke stoel niet bezet is, vervalt het muntrecht aan het kapittel van de Luikse Sint-Lambertuskathedraal. In 1688 maakt het kapittel voor het eerst gebruik van dit recht om munt te slaan tijdens de korte periode tussen het overlijden van Maximiliaan Hendrik van Beieren op 5 juni en de aan-

stelling van zijn opvolger Jan Lodewijk van Elderen, die op 17 augustus door datzelfde kapittel wordt verkozen, en op 27 december tot bisschop wordt gewijd. Waarom het Sint-Lambertuskapittel in 1688 dit initiatief neemt is niet helemaal duidelijk. Ongetwijfeld spelen meerdere factoren een rol. Het overlijden van Maximiliaan Hendrik van Beieren wordt trouwens ook in Keulen, waar hij aartsbisschop en keurvorst was, gevolgd door het slaan van *sede vacante*-munten, maar daar blijft de uitgifte beperkt tot prestigieuze grote zilveren *Thalers*. Het Luikse kapittel laat in drie metalen slaan: gouden dubbele dukaten, grote zilveren patagons en koperen oorden. Vooral deze laatste wijzen erop dat de behoeftes in Luik verschillen van deze in Keulen. De emissie in drie metalen staat aan het begin van een traditie die in ere wordt gehouden tot in het midden van de 19de eeuw, meer dan een halve eeuw na het verdwijnen van het prinsbisdom als onafhankelijk vorstendom.

DENGIS (*Liège* III, p. 144-145, nr. 1119) verwondert er zich ten onrechte over dat archiefbronnen bevestigen dat de kapitteloorden in Luik worden geslagen. De hoger geformuleerde these dat minstens de mechanisch geslagen oorden van Maximiliaan Hendrik van Beieren uit het Luikse en niet uit het Hasselste munthuis stammen, wordt hierdoor alleen maar bevestigd. Waarom Dengis, die terecht vermeldt dat de kapitteloorden met een schroefpers geslagen zijn, blijft aarzelen over de productietechniek van de mechanisch geslagen oorden van Maximiliaan Hendrik van Beieren, blijft onduidelijk, vooral omdat beide reeksen oorden worden gekenmerkt door dezelfde overvloed aan varianten en slordigheden, waarbij sommige gemeenschappelijk zijn, zoals het gebruik van kleine driehoekjes ter vervanging van punten in de voorzijdelegende. Dit wijst op een continuïteit in het graveren van de muntstempels en onrechtstreeks ook in de productietechniek, vermits stempels voor een schroefpers sterk afwijken van stempels gebruikt bij het slaan met een hamer of met een heibloppers.

Het aantal van slechts vier exemplaren van *sede vacante*-oorden van 1688 mag gering lijken, maar ligt, rekening houdend met de korte productietijd van amper enkele maanden, volkomen in de lijn van de verwachtingen.

Opvallend is dat drie van de vier exemplaren sterke slijtage vertonen aan de voorzijde waarop de buste van de heilige Lambertus is afgebeeld, een fenomeen dat ook bij latere *sede vacante*-oorden optreedt, en dat daarom waarschijnlijk te wijten is aan secundair – devotieel (?) – gebruik.

Jan Lodewijk van Elderen (1688-1694)

De regering van Jan Lodewijk van Elderen is met slechts twee oorden vertegenwoordigd, ondanks een productie van mogelijk meer dan 2.250.000 exemplaren (DENGIS, *Liège* III, p. 150, noot 656). De slechte bewaringstoestand laat geen nadere identificatie toe. De oorden van Jan Lodewijk van Elderen, die duidelijk geïnspireerd zijn door de oorden van de Habsburgse Nederlanden, staan model voor de oorden van al zijn opvolgers: de voorzijde toont het wapenschild van de vorst en de keerzijde vijf wapenschilden in kruisvorm geschikt, met in het centrum het wapenschild van Luik en rondom deze van de overige territoria onder

het gezag van de prinsbisschoppen of waarop zij aanspraak maken: het graafschap Loon, het markgraafschap Franchimont, het graafschap Horn en het hertogdom Bouillon.

Het gering aantal oorden van Jan Lodewijk van Elderen stemt overeen met de relatieve zeldzaamheid van oppervlaktevondsten van dit munttype. Indien deze relatieve zeldzaamheid een betrouwbare indicator is voor de slagaantallen, dan moet men er onvermijdelijk van uitgaan dat onder de regering van zijn voorganger Maximiliaan Hendrik van Beieren (1650-1688) een veelvoud aan oorden werd aangemunt, vermits deze veel frequenter voorkomen, niet alleen in de schat van Nieuwerkerken maar ook als oppervlaktevondst. Een terugrekening op basis van het vondstmateriaal lijkt op dit ogenblik echter te weinig betrouwbaar om zelfs maar bij benadering realistische slagaantallen te kunnen suggereren voor de productie van oorden door Maximiliaan Hendrik van Beieren.

Sede vacante (1694)

Tijdens de *sede vacante* volgend op het overlijden van Jan Lodewijk van Elderen worden, naast gouden en zware zilveren munten, ook oorden geslagen. In de schat van Nieuwerkerken kan echter geen enkel exemplaar van de kapittel-oorden uit 1694 met zekerheid geïdentificeerd worden, hoewel de mogelijkheid niet kan worden uitgesloten dat één of meer exemplaren van het vijftal niet-dateerbare kapitteloorden uit 1694 stamt.

Jozef Clemens van Beieren (1694-1723)

Ongeveer 4% van de Luikse munten dateert uit de regering van Jozef Clemens van Beieren. Rekening houdend met de duur van zijn regering is hij daarmee iets beter vertegenwoordigd dan Maximiliaan Hendrik van Beieren. Jozef Clemens van Beieren kiest tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1714), net als zijn broer Maximiliaan-Emmanuel van Beieren die optreedt als soeverein van de Habsburgse Nederlanden (1711-1714), partij voor de Fransen, en hij moet Luik verlaten bij de komst van de geallieerde troepen onder leiding van John Churchill, hertog van Marlborough (°1650 - †1722). Pas na de Vrede van Rastadt (1714) en de Vrede van Baden (1714) kan hij het grootste deel van zijn territorium terug in bezit nemen en terugkeren naar zijn hoofdstad (1715).

DENGIS (*Liège* III, p. 158-159, nr. 1138) wijst de niet-gedateerde oorden toe aan de eerste regeerperiode – tussen 1694 en 1701 – omdat zij stilistisch nauw aansluiten bij de oorden van zijn voorganger Jan Lodewijk van Elderen. De gedateerde oorden (DENGIS, *Liège* III, p. 159-161, nrs. 1140-1141) stammen alle van de tweede regeerperiode (1715-1723). Omwille van de slechte bewaringstoestand kan de overgrote meerderheid van de exemplaren uit de schat van Nieuwerkerken niet precies worden gedateerd. Slechts 28 oorden dragen duidelijk het jaartal 1722 en evenveel het jaartal 1723. Hoewel de verschillende varianten van de legendes en de beeldenaar niet systematisch konden worden genoteerd omwille van de slechte bewaringstoestand, valt bij minstens een 10-tal exemplaren van 1723 de schrijfwijze van het jaartal op: 1723 in plaats van 1723, een vorm van het cijfer 1 die in de rest van de 18de eeuw eveneens erg populair is,

onder meer op de oorden van Jan Theodoor van Beieren. Of het gebruik van een J voor het cijfer 1 beperkt blijft tot 1723 kan op basis van de exemplaren van deze vondst niet met zekerheid gesteld worden.

De verhouding tussen beide types oord lijkt te wijzen op een beduidend grotere productie tijdens de tweede regeerperiode. Maar of deze inderdaad oploopt tot 7.500.000 exemplaren zoals men zou kunnen vermoeden op basis van een beslissing uit 1720, staat echter niet vast (DENGIS, *Liège* III, p. 161).

Een exemplaar uit 1722 is geslagen op een groter muntplaatje, waarschijnlijk een Zuid-Nederlandse dubbele oord zoals gesignaleerd door DENGIS (*Liège* III, p. 161, nr. 1141). Van een ander exemplaar uit hetzelfde jaar lijkt het muntplaatje voor de productie te kort afgesneden. De keerzijde van een oord uit 1723 vertoont de incuse indruk van de beeldenaar van de voorzijde, het resultaat van al te snel gebruik van een schroefpers.

Uit het hoge aantal niet-dateerbare oorden uit de tweede regeerperiode – bijna 70% – blijkt de relatief slechte bewaringstoestand van deze groep pasmunten. Een exemplaar van de niet-gedateerde reeks oorden vertoont sporen van een poging tot doorboring. De rand van een exemplaar uit 1723 is behamerd zodat hij opstaand is geworden. Een ander exemplaar uit datzelfde jaar is doorboord met een vierhoekige nagel of priem. Onder de niet-dateerbare oorden uit de tweede regeerperiode bevindt zich een exemplaar met een poging tot doorboring, een exemplaar met twee pogingen tot doorboring, en een derde exemplaar dat licht vlak is gehamerd, beide laatste misschien ter voorbereiding van omvorming tot een knoop.

1 - 2

Sede vacante (1723-1724)

Slechts één oord kan met zekerheid aan de *sede vacante*-periode van 1723-1724 worden toegewezen. Op basis van DENGIS (*Liège* III, p. 162) mag men aannemen dat ongeveer 150.000 dergelijke oorden zijn geslagen. Het geringe slagaantal verklaart meteen ook het ontbreken van belangrijke varianten binnen deze groep kapitteloorden die alle het jaartal 1724 dragen (DENGIS, *Liège* III, p. 164, nr. 1150).

Joris Lodewijk van Bergen (1724-1743)

Ondanks een regering van bijna twee decennia blijft de monetaire productie van Joris Lodewijk van Bergen beperkt tot koperen oorden, waarvan er wellicht ongeveer 1.000.000 worden geslagen tijdens de jaren 1726-1727. Het groot aantal varianten lijkt dit hoge slagaantal te bevestigen (DENGIS, *Liège* III, p. 166-167, nr. 1153). Ook het relatief hoge aantal exemplaren aanwezig in deze vondst – bijna 4% van de Luikse munten – wijst in dezelfde richting.

De bewaringstoestand is wat beter dan deze van de oorden van zijn voorganger Jozef Clemens van Beieren: 64 exemplaren dateren uit 1726 en 24 uit 1727. De overige 100 kunnen niet aan een bepaald jaartal worden toegewezen.

Een oord van 1726 is, net als een exemplaar van 1727, duidelijk gedecentreerd. Bij de niet-dateerbare oorden zijn vijf exemplaren in min of meerdere mate ge-

decentreerd. Het aantal gedecentreerde munten – bijna 4% van de oorden van Joris-Lodewijk van Bergen – getuigt van een hoog productieritme.

3 Een oord uit 1726 is doorboord, van een andere is de rand omhoog gehamerd. Bij de dateerbare exemplaren is een oord vlak gehamerd, vertoont een andere een poging tot doorboring, een derde twee pogingen tot doorboring, eenmaal aan de voorzijde en eenmaal aan de keerzijde. Twee niet-dateerbare exemplaren lijken gesnoeid, waarbij niet duidelijk is of dit vóór dan wel ná het munten is gebeurd. De rand van een niet-dateerbaar exemplaar is voorzien van een fijne karteling en vertoont mogelijk een zaagspoor.

Sede vacante (1743-1744)

Met iets meer dan 1% van alle Luikse munten zijn de kapitteloorden van 1744 uitzonderlijk talrijk vertegenwoordigd, ondanks het feit dat deze muntslag nauwelijks een tweetal maanden duurde. Het is meteen de laatste maal dat koperen *sede vacante*-oorden worden geslagen. Voortaan beperkt de *sede vacante*-muntslag zich tot een gering aantal gouden en zilveren munten die niet meer in de eerste plaats bedoeld zijn voor circulatie, maar eerder werden geslagen om prestigeredenen en om het muntrecht van het Sint-Lambertuskapittel levend te houden.

DENGIS (*Liège* III, p. 171-172, nr. 1159) geeft geen informatie over de slagaantallen voor de kapitteloorden van 1744, maar uit het aantal varianten mag worden afgeleid dat er een behoorlijke aantal geslagen is met het oog op daadwerkelijke circulatie.

Twee exemplaren hebben een misvormd muntplaatje: één is uitgebroken, één heeft een 'lip'; één exemplaar vertoont sporen van een poging tot doorboring en van één exemplaar is de rand behamerd.

Opvallend is vooral dat meer dan 70% sterke tot zeer sterke slijtage van de voorzijde met de buste van de heilige Lambertus vertoont, zonder dat op de keerzijde gelijkaardige slijtagesporen zichtbaar zijn. Net als bij de kapitteloorden van 1688 lijkt dit te wijzen op een secundair, niet-monetair en waarschijnlijk devotioneel gebruik.

Jan Theodoor van Beieren (1744-1763)

De munten van Jan Theodoor van Beieren maken ongeveer 82% van de Luikse munten uit, en daarmee ongeveer 57% van de totale muntschat. Binnen deze groep vormen de oorden met ruim 2.400 exemplaren de grote meerderheid, op enige afstand gevolgd door de dubbele oorden, en vervolgens door de 4 oorden.

JOZIC gaat in een recente bijdrage gedetailleerd in op de politieke achtergronden van de in vele opzichten problematische muntslag van Jan Theodoor van Beieren, die meteen de laatste prins-bisschop van Luik is die zijn muntrecht uitoefent. Maar ook hij kan geen juiste productiecijfers leveren.

De zilveren dubbele schellingen, schellingen en plaketten van Jan Theodoor van Beieren behoren klaarblijkelijk tot een deel van de schat dat bijna volledig ver-

loren is. Dat uit zich tevens in de relatief goede bewaringstoestand van de zilveren munten waarvan de meerderheid nauwelijks corrosie vertoont maar wel roestsporen, een type corrosie dat ontbreekt op de koperen munten. Slechts één schelling is sterk gecorrodeerd, en behoort wellicht tot het lot dat reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog werd geborgen (*zie hoger*).

Hoewel bij de inventarisatie van de schat rekening is gehouden met de verschillende types 4 oorden, dubbele oorden en oorden, wordt dit onderscheid slechts in beperkte mate aangehouden bij de bespreking, omdat al op het eerste zicht duidelijk blijkt dat alle types niet alleen bij het verbergen van de vondst gelijk werden behandeld, maar ook op het ogenblik dat zij circuleerden.

De 4 oorden vormen duidelijk een buitenbeentje. Elders in de Nederlanden worden immers geen koperen munten met de dergelijk 'hoge' waarde geslagen. Een aantal exemplaren is willekeurig vermengd met andere koperen munten, maar een belangrijk deel is afzonderlijk verborgen, netjes gestapeld op een bakstenen tegel, samen met een aantal stapeltjes van dubbele oorden. Vermits deze stapeltjes in de loop der tijd grotendeels verstoord zijn, is niet duidelijk hoeveel munten elk stapeltje oorspronkelijk bevatte, en of de stapeltjes in functie van een hogere munteenheid bijv. een schelling – 40 oord, dus een stapeltje van 10 4 oorden – samengesteld waren.

Het oudste, overigens vrij zeldzame type, 4 oord-stuk uit 1750 (DENGIS, *Liège* III, p. 182-183, nr. 1168) ontbreekt. De beide overige types die DENGIS (*Liège* III, p. 189-191, nrs. 1175-1176) meent te moeten onderscheiden, zijn met bijna 700 exemplaren goed vertegenwoordigd. Beide maken deel uit van de derde emissie, zodat men zich kan afvragen in hoeverre het zinvol is ze van elkaar te onderscheiden, vooral omdat ze in 1751 en 1752 parallel gemunt zijn. Een grondige characteroscopie kan in de toekomst misschien een antwoord geven op de vraag of, en waarom, 4 oord-munten met het klassiek wapenschildje van Luik op de keerzijde vanuit monetair moeten worden onderscheiden van gelijkaardige munten met een ovaal wapenschildje van Luik.

Veel 4 oorden zijn licht gedecenteerd en enkele zelfs sterk, zoals mag worden verwacht bij het gebruik van een schroefpers in hoog tempo. De schat bevat minstens één gegoten vervalsing van een 4 oord uit 1751, die zowel door haar geringe diameter als haar massa (9,28 g) eerder doet denken aan een dubbele oord (DENGIS, *Liège* III, p. 190-191). Het is niet duidelijk wanneer dit type vervalsing werd vervaardigd. Vermits pas op 31 december 1766, onder prins-bischof Karel d'Oultremont (1763-1771), maatregelen genomen worden tegen deze in messing gegoten vervalsingen, kan niet uitgesloten worden dat ze pas geruime tijd na hun voorbeelden geproduceerd werden: *Apprenant que, depuis quelque temps, il s'est répandu, tant dans notre Capitale qu'autres Endroits de notre Domination, une quantité de petite Monnoie visiblement mauvaise & fausse; nommément des Pièces d'un Sou, marquées aux Armes du feu Sérénissime Prince Jean-Théodore, lesquelles sont de cuivre jaune, matière dont on ne s'est jamais servi pour battre Monnoie, & paroissent coulées ou fondues & non battues ...*

4 - 14

De algemene bewaringstoestand van de 4 oorden mag, los van de corrosie, opmerkelijk goed worden genoemd indien men er mee rekening houdt dat deze munten op het ogenblik van de verberging meer dan een halve eeuw in omloop zijn. Opvallend genoeg vertonen meer dan 18% van de 4 oorden sporen van secundair gebruik of moedwillige beschadiging. Hoewel een deel van deze beschadigingen ongetwijfeld het gevolg is van zinloos vandalisme, wijst het gelijkaardige karakter van sommige 'aanpassingen' erop dat 4 oorden regelmatig werden gebruikt als een halffabricaat om knopen te vervaardigen of andere objecten waarvan de functie op dit ogenblik echter niet altijd duidelijk is. Relatief gezien is het aantal bewerkte 4 oorden merklijk groter dan het aantal bewerkte dubbele oorden of oorden. In deze laatste gevallen lijkt het utilitaire karakter van de aanpassingen daarenboven veel minder uitgesproken.

De kant van een 70-tal 4 oorden is zodanig behamerd dat de diameter van de munten kleiner is geworden en dat de rand in min of meerdere mate opstaat. In een 30-tal gevallen is daarenboven een groef aangebracht in de op die manier verbrede kant. In de andere gevallen is ofwel de kant minder sterk behamerd of ontbreekt de groef. Eén exemplaar vertoont daarenboven sporen van twee pogingen tot doorboring. Mogelijk is het transformatieproces in die gevallen waarin de kantgroef ontbreekt om de één of andere reden afgebroken. Hoewel deze transformaties duidelijk met een gelijkaardige bedoeling zijn uitgevoerd, blijft men op dit ogenblik in het ongewisse welke deze was.

De kant is door behamering soms ook op andere manieren vervormd. In een 10-tal gevallen is de kant vlak uitgehamerd, zodat de munt groter is geworden. Soms is de kant rond (4) of asymmetrisch (3) gehamerd, mogelijk ter voorbereiding van een omvorming tot knoop, waarbij de voorzijde van de munt de voorkeur geniet om als zichtbare zijde van de knoop te fungeren. Bij een exemplaar zijn asymmetrisch inkepingen in de kant aangebracht: 4 bovenaan en 5 onderaan. De kant van een ander exemplaar vertoont schuine krassen zoals ook DENGIS (*Liège* III, p. 191) signaleert. De kant van een exemplaar is vlak gehamerd, zodat de diameter groter is dan bij een normale 4 oord, en nadien gekarteld vergelijkbaar met een tandwiel.

Ook (pogingen tot) doorboringen, centraal (7), zijdelings (3) of dubbel (1), komen meermaals voor. De centrale en dubbele doorboringen hebben waarschijnlijk de bedoeling om de munten om te vormen tot (sier)knoop; de zijdelingse wijzen op een gebruik als hanger. De doorboringen gebeurden in deze gevallen met een ronde priem. Een 4 oord is bol gehamerd en vertoont vijf pogingen tot doorboring, wellicht ook met de bedoeling er een knoop van te maken. Andere (pogingen tot) doorboringen wijzen op het gebruik van een vierhoekige priem of nagel (1) of een driehoekige beitel (6), en zijn soms gecombineerd met andere vervormingen, zoals een behamerde kant en meerdere kloppen met een beitel, zowel op de voor- als op de keerzijde (2). Eén exemplaar vertoont niet minder dan tien pogingen tot doorboring. De keerzijde van een 4 oord is voorzien van een moeilijk leesbaar opschrift in pointillé dat wellicht als **C 4** moet worden gelezen. Op een andere is een diep kruis gegraveerd rechts van de kroon boven

het wapenschild op de voorzijde en in het midden van de keerzijde; van één exemplaar is niet alleen de kant sterk behamerd, maar zijn tevens vier kruisen op de voorzijde aangebracht en één op het midden van de keerzijde. Tenslotte lijkt een zestal exemplaren arbitrair beschadigd door behamering en willekeurige krassen.

Met ruim 800 exemplaren zijn de dubbele oorden duidelijk beter vertegenwoordigd dan de 4 oorden. Ze vormen, na de oorden, de tweede belangrijkste groep munten van de schat. Hoewel alle dubbele oorden tot de derde uitgifte van Jan Theodoor van Beieren behoren, onderscheidt DENGIS (*Liège* III, p. 191-194, nrs. 1177-1179) drie types: één zonder waarde aanduiding op de voorzijde, één met een klassiek wapenschild van Luik op de keerzijde, en één met een ovaal wapenschild van Luik op de keerzijde, waarbij beide varianten van de keerzijde, net zoals bij de 4 oorden, gelijktijdig geslagen worden. De dubbele oord zonder waarde aanduiding is alleen gekend voor 1750, zodat men mag aannemen dat het type in de loop van dat jaar doelbewust aangepast werd, daarbij een 'Duitse' tendens volgend, die trouwens ook in de Habsburgse Nederlanden onder Maria-Theresia (1740-1780) opgang maakt, nl. om koperen pasmunten systematisch te voorzien van hun nominale waarde. Evenals bij de 4 oorden is ook bij de dubbele oorden het type met het klassieke schild van Luik veel sterker vertegenwoordigd dan dat met het ovale schild.

Net als bij de 4 oorden zijn ook bij de dubbele oorden heel wat exemplaren in min of meerdere mate gedecentreerd. Eén dubbele oord is klaarblijkelijk geslagen op een te dun muntplaatje en één op een onvolledige muntplaatje.

De dubbele oorden vertonen, net als de 4 oorden, opvallend weinig circulatiesporen voor koperen pasmunten die op het ogenblik van hun verberging bijna driekwart eeuw in omloop zijn.

Vergeleken met de 4 oorden is het aantal moedwillig beschadigde dubbele oorden uiterst beperkt: de kant van twee dubbele oorden werd opgehamerd, en van één werd de kant vlak gehamerd; vier exemplaren zijn doorboord, één exemplaar is voorzien van een diepe klopp op de voorzijde, en één vertoont meerdere diepe kloppen op voor- en keerzijde. Dubbele oorden lenen zich klaarblijkelijk minder goed dan 4 oorden als halffabricaat voor andere toepassingen.

De meer dan 2.250 oorden van Jan Theodoor van Beieren vormen onmiskenbaar de best vertegenwoordigde soort munten van de schat van Nieuwerkerken. Deze oorden vallen uiteen in twee groepen: deze van de eerste emissie uit 1744-1746, geslagen vlak na de troonsbestijging van de prins-bisschop, met ongeveer 750 exemplaren, en deze van de tweede emissie van 1750-1752, goed voor meer dan 1.650 exemplaren. Deze verhouding weerspiegelt de talloze losse vondsten die over gans de provincies Limburg, Luik en ver daarbuiten getuigen van de massale productie van deze Luikse pasmunt.

DENGIS (*Liège* III, p. 174-182, nrs. 1161-1166) onderscheidt binnen de eerste emissie zes types, waarvan er slechts vier met zekerheid zijn vertegenwoordigd in de schat. De corrosie en de slechte bewaringstoestand van de stukken maken

het echter onmogelijk om meer dan 600 exemplaren van deze emissie aan een bepaald type toe te wijzen, zodat men mag veronderstellen dat er in deze groep nog één of twee types meer schuilgaan.

In de tweede emissie onderscheidt DENGIS (*Liège* III, p. 194-198, nrs. 1180-1181) twee types, waarbij ditmaal niet de vorm van het Luikse wapenschild op de keerzijde als indicator gebruikt wordt – die is op beide types trouwens identiek – maar wel de legende op de voorzijde.

Het voorkomen van telkens een tweetal basistypes 4 oorden, dubbele oorden en oorden, in het laatste geval van beide emissies, doet vragen rijzen over de organisatie van de productie van deze munten. Moet de verklaring voor deze groepen wellicht gezocht worden in twee productie-eenheden die tegelijk actief zijn om de enorme hoeveelheden pasmunt te slaan? Ook het gebruik van zowel een j als een 1 in het jaartal bij de eerste emissie lijkt hiervoor een argument te leveren.

Beide voornaamste types oord van elke emissie zijn gekenmerkt door een brede waaier van varianten die wijzen op een slordige en gehaaste productie. Daarnaast zijn er nog een hele reeks andere slordigheden die in dezelfde richting wijzen. Zo zijn de oorden vaak licht gedecentreerd, en heel wat exemplaren zijn zelfs dermate gedecenteerd dat delen van de legendes soms gedeeltelijk of geheel wegvallen. Er zijn dubbelslagen: één exemplaar van de 1ste emissie, 2 exemplaren van 1750, en een dubbelslag op beide zijden voor 1751 en 1752. Meerdere exemplaren hebben een incuse zijde omdat de vorige munt niet snel genoeg uit de stempels werd verwijderd en daardoor zelf als stempel fungeerde. Enkele oorden zijn zelfs aan beide zijden incuus (1ste emissie: 3 exemplaren, 1750: 2 exemplaren, 175?: 1 exemplaar, 17?: 5 exemplaren) een fenomeen dat technisch weliswaar moeilijk verklaarbaar is, maar hoe dan ook eveneens wijst op een slordige productie. Verschillende oorden vertonen sporen van stempelbreuken: 1745 voorzijde (twee exemplaren met dezelfde breuk) en keerzijde; 1750 keerzijde, 1751 voorzijde, 1752 voorzijde. Ook andere stempelfouten komen voor, zoals een graveerfout in het schild van de vorst in 1745 en het hergebruik van stempels – 1750 omgegraveerd in 1751. Al deze elementen wijzen op een hoog productieritme.

De algemene bewaringstoestand van de meeste oorden is relatief goed, hoewel veel exemplaren randplooitjes hebben of licht gewelfd/verwongen zijn. Beide beschadigingen lijken vooral veroorzaakt te zijn door het lange verblijf in de bodem. Ondanks de sterke corrosie kan men vaststellen dat heel wat exemplaren slechts beperkte sporen van circulatie vertonen. Opvallend is daarenboven de aanwezigheid van een tweetal exemplaren uit 1745 die dezelfde stempelbreuk tonen en dus op hetzelfde moment het munthuis verlaten hebben, bijna driekwart eeuw voor de schat verborgen wordt. Heeft het toeval hen opnieuw samengebracht, of vormen zij een klein lot dat gedurende al die tijd nooit echt circuleerde?

Meerdere oorden vertonen sporen van (pogingen tot) doorboring al of niet met een ronde priem of een vierhoekige nagel: in het midden (13), zijdelings, wellicht om als hanger te dienen (4), dubbel om als knoop te dienen, meestal met het wapenschild van de vorst aan de buitenzijde (4). Andere exemplaren zijn vlak gehamerd (5) al of niet gecombineerd met (pogingen tot) doorboring (1). Bij sommige is de kant opgehamerd (5), al of niet gecombineerd met een doorboring (3). Een drietal exemplaren is in traanvorm gehamerd en diende mogelijk als plectrum (NEUSSEL & VAN LAERE). Sommige oorden zijn moedwillig beschadigd met kleine kuiltjes op één of beide zijden (4) of met kerven (1). Meerdere muntplaatjes geven de indruk gesnoeid (7) te zijn, zonder dat duidelijk is of de onregelmatige vorm (1) vóór dan wel ná het munten tot stand kwam.

16 - 27

Enkele oorden zijn op meerdere manieren bewerkt. Een exemplaar is vlak gehamerd, doorboord en gedeeltelijk voorzien van een gekartelde kant. De voorzijde van een oord uit 1750 is gevakt en voorzien van een gravure van een gezicht (rechts boven), een huis (links midden) en enkele bloemen (onderaan) en eveneens doorboord, waarschijnlijk om als sierknoop te dienen of als *love token*. De voorzijde van een exemplaar kreeg vier kloppen in de vorm van een ster met cirkelvormig hart. Een sterk afgesleten oord van een niet-geïdentificeerde prins-bisschop heeft een gat – mogelijk veroorzaakt door slijtage – terwijl een zijde is voorzien van twee kloppen in de vorm van een rechthoek (8 × 4 mm) met de letters **G** en **M**.

28

Republiek der Zeven Verenigde Provinciën

De aanwezigheid van een groot aantal koperen munten uit de Republiek hoeft geen verwondering te wekken: de Republiek en het prinsbisdom Luik hebben niet alleen een gemeenschappelijke grens, maar zij delen tot aan de komst van de Franse revolutionaire troepen tevens de bestuurlijke macht in Maastricht. Ook vóór de Vrede van Munster (1648) zijn er veelvuldige politieke, economische en culturele contacten. De Maas vormt daarbij een belangrijke verbindingsschakel.

De munten van de Republiek vertegenwoordigen iets meer dan 10% van de schat, en vormen daarmee ruim het grootste aandeel van de vreemde pasmunt. Ook uit ander 18de-eeuws vondstmateriaal blijkt het grote belang van de Noord-Nederlandse duiten voor de muntomloop in het prinsbisdom Luik (DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*; DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*). Los van alle officiële koersen circuleren deze duiten in het prinsbisdom vanaf het midden van de 18de eeuw waarschijnlijk in toenemende mate als oorden.

Nederlandse historici hebben lang vastgehouden aan de idee dat de Republiek eeuwenlang in een ware muntchaos is gedompeld ten gevolge van het particularisme van de verschillende gewesten, een situatie die de Staten Generaal slechts langzaam onder controle krijgt (POLAK, p. 25-62). Deze negatieve benadering is er, samen met meer archivalische redenen, ongetwijfeld mee de oorzaak van dat het onderzoek naar de productiecijfers van de muntslag tot nog toe vrij beperkt blijft, en dat de koperen pasmunt daarbij nauwelijks de aandacht krijgt die ze verdient; pas recent lijkt hierin kentering te komen (SCHEFFERS).

De chronologische profielen van de Noord-Nederlandse duiten van verschillende herkomst in de schat wijken onderling niet significant af. Zij vertonen twee opvallende pieken (zie *figuur p. 41*). De eerste situeert zich op het einde van de jaren '60 van de 18de eeuw, met als uitschieter 42 duiten in 1768, waarna in de jaren '70 een brutale terugval volgt. Of deze in verband staat met de maatregelen die in 1769 door de Republiek worden genomen om de problemen rond de slechte kwaliteit van de pasmunt op te lossen, moet voorlopig echter in het midden blijven (SCHEFFERS). De tweede, veel regelmatigere piek bestrijkt de jaren '80 en de eerste helft van de jaren '90, met als hoogtepunt 50 exemplaren in 1788. Het ontbreken van concrete informatie over de productiecijfers van Noord-Nederlandse duiten maakt het op dit ogenblik erg moeilijk na te gaan of deze golfbeweging de geproduceerde hoeveelheden weerspiegelt, of eerder wordt veroorzaakt door twee periodes van bewuste invoer van Noord-Nederlandse duiten in het prinsbisdom. In het laatste geval kan de invoer niet zijn veroorzaakt door een tekort aan pasmunt in Luik, vermits de eerste piek zich situeert vlak na de massale Luikse aanmuntning in de periode 1750-1752, die ervoor zorgt dat inheemse pasmunt zeker gedurende de eerste decennia van de tweede helft van de 18de eeuw overvloedig beschikbaar is. Import van speculatieve aard kan daarom niet worden uitgesloten, waarbij de invoerders van de duiten ongetwijfeld de hoop koesterden om de goedkopere Noord-Nederlandse duiten als Luikse oorden te laten circuleren. Wat ook de redenen mogen zijn: Zeeuwse (ca. 34%), Utrechtse (ca. 23,5%) en Gelderse (ca. 19%) duiten overheersen duidelijk — Overijssel (ca. 11%) en Holland (ca. 8,5%) volgen op enige afstand. Het relatief beperkt aantal duiten daterend uit het einde van de 17de eeuw en de eerste helft van de 18de eeuw kan, net als de aanwezigheid van het geringe aantal duiten uit West-Friesland (ca. 2,5%), Groningen & Ommelanden (< 1%) en Friesland (< 1%) makkelijk worden verklaard als het resultaat van langzame, natuurlijke infiltratie.

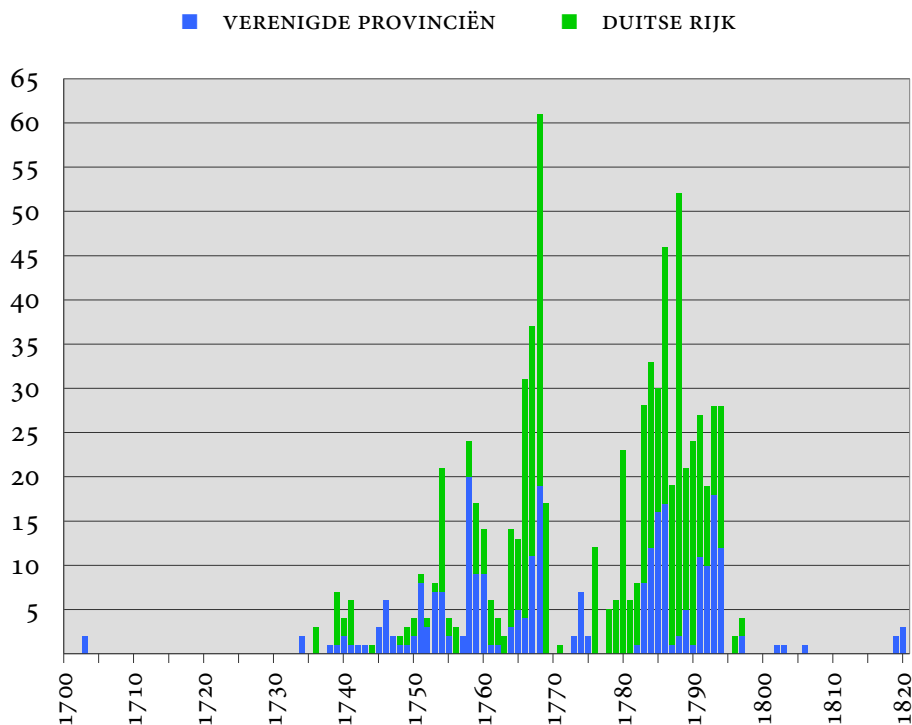
De meeste Noord-Nederlandse duiten zijn relatief goed geslagen. Slechts enkele zijn licht gedecentreerd. De slijtage en de bewaringstoestand liggen in de lijn van de verwachtingen.

Slechts een beperkt aantal exemplaren onderging secundaire bewerkingen zoals een (poging tot) doorboring: Holland (PURMER & VAN DER WIEL, p. 73-74, nr. 2007: 4 ex., waarvan 1 zijdelings en 1 meermaals); Zeeland (*ibid.*, p. 93, nr. 4011: 4 ex., waarvan 2 met een vierhoekige priem of nagel); Utrecht (*ibid.*, p. 107, nr. 5113: 2 ex., waarvan 1 met een vierhoekige priem of nagel); Overijssel (*ibid.*, p. 132, nr. 7009: 1 ex. zijdelings), een behamering: Holland (*ibid.*, p. 73-74, nr. 2007: 1 ex.); Zeeland (*ibid.*, p. 93, nr. 4011: 1 ex.) of een klopp: Zeeland (*ibid.*, p. 93, nr. 4011: 1 ex. uit 1784 met onduidelijke schildvormige klopp op de voorzijde).

Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie

Bij de studie van de monetaire geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden wordt het prinsbisdom Luik niet zelden verwaarloosd en ten onrechte herleid tot een voetnoot. Forsers erkennen weliswaar dat het prinsbisdom vanuit politiek en monetair oogpunt — en dus ook op economisch vlak — deel uitmaakt van

het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, maar gaan er impliciet toch vaak van uit dat de invloed van de Bourgondische en later Habsburgse Nederlanden van doorslaggevend belang is voor de economische en de monetaire politiek van de prins-bisschoppen. Velen lijken zich niet echt bewust van het feit dat het prinsbisdom vanaf het begin van de 16de eeuw op monetair vlak in de eerste plaats formeel gebonden is door de voorschriften van de *Niederrheinisch-Westfälischer Reichskreis* of Nederrijnse-Westfaalse Kreits, kort ook wel Westfaalse Kreits genoemd. Daarbij komt nog dat de prins-bisschoppelijke zetel vanaf het einde van de 16de eeuw tot diep in de 18de eeuw bijna voortdurend wordt bezet door leden van de invloedrijke Wittelsbach-familie, die dit ambt daarenboven meestal combineren met andere geestelijke ambten, zoals dat van aartsbisschop van Keulen, bisschop van Freising, Hildesheim of Münster, om alleen maar de voornaamste te noemen. Niet alleen bestuurlijk en monetair is het prinsbisdom ingebed in het Heilige Roomse Rijk, ook voor de gewone man is het gedurende de troebelen en militaire onrust van het einde van de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw vaak veiliger en makkelijker om van het Luikerland naar Aken en Keulen te reizen dan naar Brussel of Antwerpen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat pasmunten uit meerdere Duitse vorstendommen met bijna 6,5% op enige afstand het tweede grootste lot vreemde munten in de schat van Nieuwerkerken vormen.

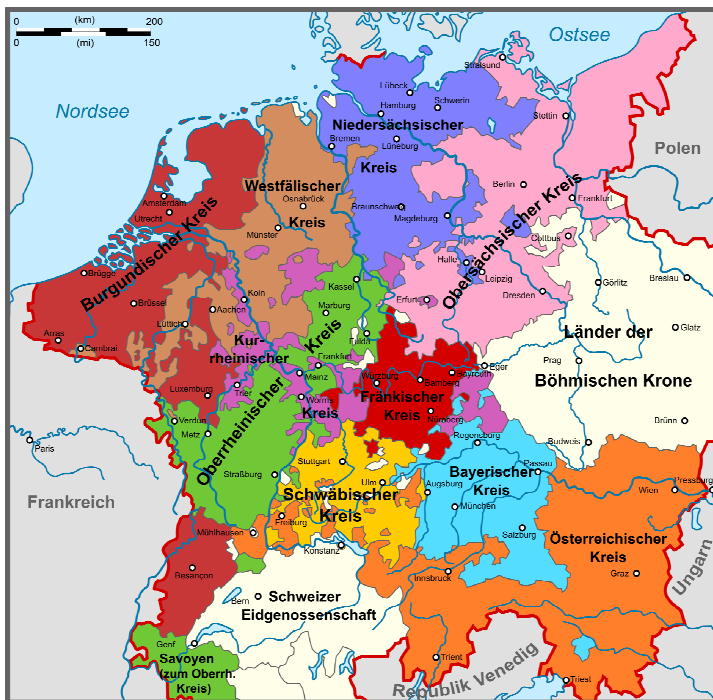

*Chronologische spreiding van Noord-Nederlandse (blauw)
en Duitse (groen) pasmunt (1700-1820)*

Op het eerste gezicht laat zich weinig afleiden uit de chronologische spreiding van de Duitse munten, die voornamelijk dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw, met een verrassende lacune tijdens de jaren '70. Vermits een groot deel van de pasmuntproductie door de Duitse ateliers die in de schat vertegenwoordigd zijn, niet continu is, kunnen vele factoren een rol spelen in de chronologische spreiding, zoals de intronisatie van een nieuwe vorst, vermits die vaak aanleiding geeft tot het slaan van nieuwe pas- en andere munt.

Als men de chronologische spreiding van de Noord-Nederlandse pasmunt vergelijkt met deze van de Duitse, dan vallen echter onmiddellijk parallellen op. Het lijkt dat er tijdens de regering van prins-bisschop Franciscus Karel de Velbrück (1772-1784) nauwelijks of geen vreemde koperen munten het prinsbisdom binnendringen. Welke verklaring hiervoor gegeven moet worden, en of deze verklaring in het prinsbisdom zelf dan wel elders, bijv. in de prijsschommelingen van het slagmateriaal koper, moet worden gezocht, dient op dit ogenblik echter in het ongewisse te blijven.

In 1500 voert de Rijksdag van Augsburg een bestuurlijke reorganisatie van het Heilige Roomse Rijk door. De nieuwe structuur voorziet in de oprichting van zes *Reichskreisen*. Op de Rijksdag van Trier in 1512 wordt het aantal kreitsen uitgebreid tot tien, onder meer om de Bourgondische Nederlanden in een afzonderlijke kreits te kunnen onderbrengen.

De Kreitsen van het Heilige Roomse Rijk omstreeks 1789

Bron: <https://wikimedia.org/commons/1/1e/reichkreise>

Voortaan behoort het toezicht op de muntslag tot de taken van de kreitsen. Hoewel deze niet overall even efficiënt werken en in de loop der tijd steeds minder slagkracht krijgen, heeft onder meer de Nederrijnse-Westfaalse Kreits gedurende lange tijd een duidelijke impact op de muntslag van de leden. De onderlinge afspraken en de controle beperken zich echter in hoofdzaak tot gouden en zilveren munten. De koperen pasmunt, die in de kreits vanaf het begin van de 17de eeuw een steeds bredere verspreiding kent, ontsnapt voor een groot deel aan de kreitscontrole (SCHNEIDER, pp. 89, 92-93).

Vermits het prinsbisdom Luik deel uitmaakt van de Nederrijnse-Westfaalse Kreits, ligt het voor de hand dat munten van de andere leden van deze kreits makkelijker toegang krijgen tot de muntcirculatie van het prinsbisdom dan andere vreemde speciën. Het lijkt daarom aangewezen de schat van Nieuwerkerken in de eerste plaats te zien tegen het licht van de muntcirculatie in de Nederrijnse-Westfaalse Kreits (BERGHAUS, *passim*) en het aangrenzend Rijnland (SCHNEIDER, *passim*).

De koperen munten afkomstig uit het Heilige Roomse Rijk Natie bezitten geen onverwachte technische kenmerken of afwijkingen. Ondanks het feit dat heel wat munten duidelijk circulatiesporen vertonen, mag de bewaringstoestand over het algemeen redelijk genoemd worden. Alleen de Akense munten lijken meestal sterker te hebben geleden onder corrosie dan de andere. Wat de verklaring hiervoor is, moet in het midden blijven, vermits er geen aanwijzingen zijn dat deze munten samen of op de een of andere afwijkende manier in de schat werden opgenomen.

Slechts twee exemplaren ondergingen secundaire bewerkingen: een Kleefs *ortchen* geslagen onder de *Possidierende Fürsten* werd door middel van twee doorboringen omgevormd tot een knoop, en een 4 *Heller* van de stad Keulen uit 1778 kreeg een klop in de vorm van een complex calvariekruis.

De Nederrijnse-Westfaalse Kreits

AKEN

Het grootste deel van de Duitse munten, bijna 39%, is afkomstig uit Aken, dat in vogelvlucht op nauwelijks 40 km van Luik ligt. Aken geniet als rijksstad sinds de 13de eeuw het muntrecht (KÖBLER, p. 3). Vanaf het begin van de 17de eeuw begint de stad koperen kleingeld te slaan waarop de kreitsvoorschriften niet van toepassing zijn en – misschien nog belangrijker – waarop geen rechten zijn verschuldigd aan de keizer. Het stadsbestuur probeert tijdens de 18de eeuw zijn penibele financiële toestand te verbeteren door massaal pasmunt te slaan in de vorm van 4 en 12 *Heller*-munten, die in grote mate zijn bedoeld voor de export (KRUMBACH 1976; KRUMBACH 1979; PROKISCH, p. 118).

Net als heel wat andere burens proberen ook de prins-bisschoppen tevergeefs de grootschalige invoer van Akense pasmunt te verbieden. Ondanks het feit dat de munten niet passen in het Luikse muntsysteem blijven ze toch in omloop. Vermits een verbod niet helpt, worden heel lage koersen vastgelegd, maar ook dat

schrikt handelaars en burgers klaarblijkelijk niet af. Hoe de Akense munten bij dagelijkse betalingen worden gebruikt, is niet echt duidelijk. De 12 *Heller*-munten hebben ongeveer het formaat van oorden, en men mag aannemen dat ze in het dagelijks gebruik waarschijnlijk niet van de Luikse oorden worden onderscheiden. Het kleine vondstcomplex van Gelinden, bestaande uit acht Luikse pasmunten en vijf 12 *Heller*-munten (1760-1797), bevestigt dit ten overvloede (VAN LAERE 2008), net als de talloze oppervlakte- en andere vondsten in de provincies Limburg (18 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*) en Luik (46 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*).

De kleinere en lichtere 4 *Heller*-munten passen nog minder in het Luikse monetaire systeem, en niemand kan ze per vergissing voor oorden aanzien. In het beste geval kunnen ze ter vervanging van duiten – halve oorden – gebruikt worden, maar dit soort munt wordt in Luik niet meer geslagen sinds het einde van de 17de eeuw, zodat men mag aannemen dat de behoefte eraan tijdens de 18de eeuw onbestaand of in elk geval erg beperkt is. Waarschijnlijk hebben ze daarom op de een of andere manier toch als Luikse oorden gecirculeerd.

Een opvallend groot deel van de Akense munten dateert uit de periode dat in Luik geen munt meer wordt geslagen. De chronologische breuk lijkt echter te klein om hierin de enige verklaring voor de invoer van Akense munten te zoeken. Speculatieve invoer lijkt in elk geval meer aannemelijk.

COESFELD

De Hanzestad Coesfeld ligt in het westelijke deel van het Münsterland, in vogelvlucht op nauwelijks 35 km van Münster. Haar muntrecht klimt waarschijnlijk op tot het einde van de 12de eeuw. Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) heeft de stad erg te lijden en wordt ze gedurende 18 jaar bezet door troepen uit Hessen-Kassel. Gedurende de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) kent de stad een economisch en demografisch dieptepunt als gevolg van de bezetting door de Franse troepen in 1761.

Coesfeld slaat tussen 1578 en 1763 een beperkt aantal types koperen pasmunten (PROKISCH, p. 121-122), waarvan een exemplaar in de schat van Nieuwerkerken terecht kwam door natuurlijke infiltratie. Er zijn geen andere vondsten van Coesfelder munten in de provincies Limburg en Luik gekend.

DORTMUND

Het rijksonmiddellbare statuut van de prominente Hanzestad Dortmund klimt op tot 1220. In 1514 bevrijdt keizer Maximiliaan I (1508-1519) de stad daarenboven van elke vorm van toezicht. Vanaf de late middeleeuwen profileert Dortmund zich steeds meer als centrumstad, waar onder meer vaak de kreitsdagen doorgaan. Toch kan de stad moeilijk optornen tegen nieuwelingen zoals Hamm. De Dertigjarige Oorlog (1618-1648) betekent een dieptepunt, ook op financieel vlak, en het duurt tot 1650 vóór de laatste bezettingstroepen kunnen worden uitgekocht. De heropbouw verloopt traag en moeizaam (KÖBLER 134).

In Dortmund wordt sinds de vroege middeleeuwen munt geslagen, onder meer door de keizer. Het stadsbestuur zelf slaat, maar met langere onderbrekingen, vanaf het einde van de middeleeuwen tot 1760 zowel gouden als zilveren en koperen munten (PROKISCH, p. 124). Beide $\frac{1}{4}$ *Stüber*-munten uit het midden van de 18de eeuw zijn door natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken terechtgekomen. Er zijn geen andere vondsten van Dortmunder munten in de provincies Limburg en Luik gekend.

GULIK – BERG

De hertogdommen Gulik en Berg zijn sinds 1423 verbonden door een personele unie, die haar definitieve vorm krijgt in 1614 wanneer beide hertogdommen het bezit worden van de Wittelsbacher hertogen van Pfalz-Neuburg. In 1685 erven deze daarenboven het Paltsgraafschap aan de Rijn, waardoor Gulik-Berg steeds meer aan belang verliest, vooral wanneer in 1771 ook het keurvorstendom Beieren het bezit wordt van dezelfde familietak. Carl Theodor (1742-1799) sterft kinderloos, en wordt opgevolgd door Maximilian IV Joseph (1799-1825), die in 1806, het jaar van zijn verheffing tot eerste koning van Beieren, het hertogdom Berg aan zijn bondgenoot Napoleon (1799-1814/5) afstaat, in ruil voor het vorstendom Ansbach. Van 1801 tot 1815 maakt Gulik deel uit van Frankrijk, dat het hertogdom reeds vanaf 1794 bezet houdt. Na het Congres van Wenen vervalt het aan Pruisen, met uitzondering van enkele delen die aan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden komen en een onderdeel vormen van de provincie Limburg (KÖBLER, pp. 52-53 en 293-294).

De personele unie tussen Gulik en Berg uit zich ook op monetair vlak (PROKISCH, p. 128): 21% van de Duitse munten van de schat is afkomstig uit Gulik-Berg. Al deze munten stammen uit de regering van de Wittelsbacher Carl Theodor, die in de jaren '80 ook ambitieuze plannen koestert voor de Zuidelijke Nederlanden. De Gulik-Bergse munten dateren in hoofdzaak uit de laatste decennia van de 18de eeuw. Het gaat daarbij vooral om $\frac{1}{4}$ *Stüber*-munten, die omwille van hun diameter en ondanks hun geringe gewicht ongetwijfeld als oorden circuleren, zoals uit sporadische vondsten uit het prinsbisdom mag worden afgeleid. Vondstmunten van Carl Theodor komen regelmatig voor, zowel in Limburg (4 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*) als in Luik (4 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*).

De Bergse munt van Maximilian IV Joseph behoort tot de jongste van de schat, en illustreert treffend hoe het grensoverschrijdende economische netwerk van het einde van de 18de eeuw de regimewisselingen zonder al te grote problemen overleeft.

HAMM

Hamm wordt in 1226 gesticht door graaf Adolf I van der Mark (1199 (?)-1249) op nauwelijks 35 km van Münster en Dortmund, en vervult lange tijd de rol van hoofdstad van het graafschap Mark. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de stad Hamm gedurende die periode zelf munt slaat. Net als andere Westfaalse steden heeft Hamm sterk te lijden onder de gebeurtenissen van de Dertigjarige Oorlog

(1618-1648). Hoewel de stad door de Vrede van Münster (1648) opnieuw uitdrukkelijk aan Brandenburg wordt toegewezen, blijven dynastieke twisten tot 1666 voor onzekerheid zorgen. Hamm is inmiddels vervallen tot een provincie-stadje, en haar lidmaatschap van de Hanze wordt vanaf 1651 niet meer erkend. Onder Brandenburgs en later Pruisisch bestuur verliest de stad steeds meer aan belang, met als dieptepunt de sluiting van de universiteit in 1781.

Doorgaans wordt aangenomen dat de stedelijk muntslag van Hamm aanvangt in 1609, wanneer het geslacht Van der Mark uitsterft en de stad onder Brandenburgs en vervolgens Pruisisch (1701-1808) bestuur komt. De stedelijk muntslag dooft uit in 1749 (PROKISCH, p. 126).

De enige Hammer munt kwam ongetwijfeld door natuurlijke infiltratie terecht in Nieuwerkerken. Er is op dit ogenblik slechts één andere vondst van een Hammer munt uit dezelfde periode gekend, nl. in de oostelijke uithoek van de provincie Luik (Aubel, 3 *Pfennig*, 18de eeuw; DENGIS, *Trouvailles Liège*, p. 12, nr. 18), en geen enkele andere voor de provincie Limburg.

KEULEN (stad)

De Keulse munten vormen samen ongeveer 16% van de Duitse munten van de schat. Daarvan komt ongeveer de helft op rekening van de stad Keulen; de overige zijn geslagen door de Keulse aartsbisschoppen als keurvorsten (*zie verder bij de Keur-Rijnse Kreits*).

In tegenstelling tot het keurvorstendom behoort de Hanzestad Keulen tot de Nederrijnse-Westfaalse Kreits. Hoewel de stad Keulen sinds het einde van de 13de eeuw in de praktijk optreedt als vrije rijksstad, duurt het tot 1475 voor de officiële erkenning van dit statuut volgt en zij tevens muntrecht krijgt (KÖBLER, p. 311-312). Hoewel Keulen ook goud en zilver aanmunt, legt het zich tijdens de 18de eeuw vooral toe op de productie van koperen pasmunt (PROKISCH, p. 129). Net als de Keurkeulse munten zijn de 4 *Heller*-munten van de stad Keulen te licht om ongemerkt te kunnen worden gebruikt in de normale muntomloop van het prinsbisdom. Dat zij daarenboven veel minder populair zijn dan de Akense munten uit dezelfde periode blijkt niet alleen uit de schat van Nieuwerkerken, maar ook uit het ontbreken van andere vondsten ervan in de provincies Limburg en Luik.

KLEEF

Het hertogdom Kleef is gesitueerd op de grens tussen de Republiek der Verenigde Provinciën en het Heilige Roomse Rijk. Vanaf het einde van de 14de eeuw is Kleef in personele unie verbonden met het graafschap Mark. Bij het begin van de 16de eeuw breidt deze personele unie uit met de graafschappen Gulik, Berg en Ravensberg, en gedurende korte tijd zelfs met de graafschappen Gelre en Zutphen. Bij het begin van de 17de eeuw breekt een woelige periode aan, waarbij Kleef meermaals in andere handen overgaat, om uiteindelijk definitief in Brandenburgs-Pruisisch bezit te komen (KÖBLER, p. 307-308). Bij het begin van de 17de eeuw wordt de muntslag gezamenlijk uitgeoefend door de *Possidie-*

rende Fürsten (1609-1624) – van Brandenburg in bezit van de protestantse keurvorsten Johan Sigismund (1608-1619) en zijn opvolger Georg Wilhelm (1619-1640) en van Pfalz-Neuburg geregeerd door de rooms-katholieke vorst Wolfgang Wilhelm (1614-1653) – om uiteindelijk volledig over te gaan op Brandenburg-Pruisen (PROKISCH, pp. 128, 188).

De aanwezigheid van enkele Kleefse munten wekt dan ook geen verwondering en kan twijfelloos worden toegeschreven aan natuurlijke infiltratie, ondanks het feit dat voorlopig geen andere postmiddeleeuwse Kleefse vondstmunten in de provincies Limburg en Luik geattesteerd zijn.

MÜNSTER (prinsbisdom, domkapittel en stad)

Ondanks het feit dat het domkapittel sinds het Concordiaat van Worms in 1122 de vrije bisschopskeuze heeft, blijven eeuwenlang spanningen bestaan tussen kapittel en bisschoppen, waarbij het kapittel zijn macht gevoelig kan uitbreiden. Dat uit zich onder meer in het feit dat het kapittel zowel *sede vacante*- als *sede plena*-munt slaat (KÖBLER, p. 396-398; PROKISCH, p. 133-134). Tijdens de 18de eeuw is de prins-bisschoppelijke zetel van Münster in personele unie verbonden met de aartsbisschoppelijke zetel van Keulen, die overwegend wordt bezet door de Wittelsbachfamilie, die ook de prins-bisschoppelijke zetel van Luik bezet gedurende een groot deel van de 18de eeuw.

Op één munt na stamt het dozijn munten van de Münsterse prins-bisschoppen en het Münsterse domkapittel uit de eerste helft van de 18de eeuw.

De stad Münster, die in 1173 stadsrechten verwerft, groeit snel uit tot één van de belangrijkste handelsplaatsen van Westfalen, en wordt in de loop van de 14de eeuw lid van de Hanze. Vanaf 1534 tot 1758 slaat de stad Münster munt voor eigen rekening (PROKISCH, p. 134).

De aanwezigheid van 13 Münsterse munten hoeft geen verwondering te wekken gezien de nauwe politieke banden tussen beide prinsbisdommen en het feit dat beide deel uitmaken van de Nederrijnse-Westfaalse Kreits. De chronologische spreiding – voornamelijk de eerste helft van de 18de eeuw – wijst eerder op een natuurlijke infiltratie dan op een speculatieve invoer.

Andere vondsten van Münsterse munten zijn schaars, zowel in Limburg (1 kapittel; 1 Clemens August, DENGIS, *Trouvailles Limbourg*, p. 153, nr. 114; p. 164-165, nr. 148) als in Luik (2 vondsten uitsluitend kapittel, DENGIS, *Trouvailles Liège*, p. 29, nr. 59; p. 80, nr. 145).

NASSAU-DILLENBURG

Het graafschap Nassau-Dillenburg ontstaat in 1303 door erfdeling uit het graafschap Nassau. In de loop der tijd wordt het graafschap herhaaldelijk opgedeeld. Oranje-Dillenburg en Oranje-Nassau maken in 1559 territoriale afspraken waardoor Willem van Oranje-Nassau (1544-1584) het Nederlandse deel toegewezen krijgt, en zijn broer Johan van Oranje-Dillenburg (1559-1606) het stamland en de gebieden op de rechteroever van de Rijn. Na het overlijden van Johan wordt

diens gebied opgedeeld in vijf graafschappen. Nassau-Dillenburg wordt in 1654 tot vorstendom verheven. In 1739 vervalt het vorstendom aan de tak Nassau-Dietz die in 1702 reeds Oranje-Nassau heeft verworven, en zich sindsdien prins van Oranje-Nassau noemt. Wanneer deze tak in 1747 het erfelijk stadhouderschap van de Republiek der Verenigde Provinciën verwerft, verlegt zij haar residentie naar Den Haag en bestuurt zij van daaruit al haar bezittingen (KÖBLER, p. 405; PROKISCH, p. 135).

De munt van Nassau-Dillenburg is ongetwijfeld door natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken terecht gekomen. Noch in de provincie Limburg noch in de provincie Luik zijn andere vondsten gekend van munten van Nassau-Dillenburg.

SAYN-ALTENKIRCHEN

Het rijksgraafschap Sayn-Altenkirchen ontstaat in 1636 en 1652 door erfdeling van het graafschap Sayn. In 1662 gaat het graafschap over op de hertogen van Sachsen-Eisenach, en van hen gaat het in 1741 door vererving over op de markgraven van Ansbach-Bayreuth. Via de familie Brandenburg-Ansbach komt Sayn-Altenkirchen in 1791 vervolgens in Pruisische handen (KÖBLER, p. 542; PROKISCH, p. 144).

Het viertal Sayner munten is ongetwijfeld door natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken terecht gekomen. Noch in de provincie Limburg noch in de provincie Luik zijn op dit ogenblik vondsten van andere Sayner munten geattesteerd.

SCHÖNAU

De rijksonmiddellbare heerlijkheid Schönau bij Aken is in principe kreitsvrij gedurende de 18de eeuw, maar volledig ingesloten door leden van de Nederrijnse-Westfaalse Kreits. De heerlijkheid bestaat uit slechts één enkel huis en enkele hectaren landbouwgrond, zonder onderdanen. Het hernemen van de muntslag, die sinds 1542 niet meer uitgeoefend werd, geeft in 1759-1764 mede aanleiding om de toenmalige heer, Johann Gottfried von Blanche (1721-1758), te dwingen om de graven van Gulik als leenheer te erkennen en de muntslag stop te zetten (KÖBLER, p. 462; PROKISCH, p. 147).

De munten van Schönau zijn zeer lichte, maar voor de rest vrij getrouwe nabootsing van de Akense munten, en vinden op die manier hun weg naar het prinsbisdom Luik. Er zijn in de provincies Limburg en Luik geen andere vondsten van deze efemere muntslag geattesteerd.

SOEST

De vrije Hansestad Soest heeft een lange voorgeschiedenis als muntplaats voor de Duitse keizers en de Keulse aartsbisschoppen. Hoewel Soest een vrije rijksstad is, onderhoudt zij nauwe banden met het graafschap Kleef. Hierdoor raakt zij in 1609, na het uitsterven van het Kleefse hertogelijke geslacht, ondanks al haar protesten, in het bezit van Brandenburg, en gaat vervolgens over op Pruisen. Dit leidt er onder meer toe dat Soest in 1742 haar muntrecht verliest,

hoewel het tot 1749 duurt voor de Soester muntslag effectief wordt beëindigd (KÖBLER, p. 588-589; PROKISCH, p. 147).

Beide Soester munten zijn ongetwijfeld door natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken beland. Er is op dit ogenblik geen andere vondst geattesteerd in de provincie Limburg, en slechts één vondst van een Soester munt uit dezelfde periode in het oostelijke deel van de provincie Luik (Argenteau, 3 *Pfennig*, 1730; DENGIS, *Trouvailles Liège*, p. 8, nr. 11).

WIED-RUNKEL

Het graafschap Wied-Runkel ligt op de rechteroever van de Rijn. Het vormt oorspronkelijk een onderdeel van het graafschap Wied dat in de loop der eeuwen meermaals wordt opgesplitst en herenigd door erfdelingen. Wied-Runkel behoort vanaf 1698 aan de oudste tak van het huis Wied, en krijgt in 1791 het statuut van vorstendom. Na het uitsterven van de familie Wied-Runkel in 1814 gaan de bezittingen over op een jongere familietak Wied-Neuwied (KÖBLER, p. 691; PROKISCH, p. 152-153).

Alle munten van Wied-Runkel in de schat stammen uit de regering van Johann Ludwig Adolf (1716-1762). De ogenschijnlijke balling in het eerste decennium van de tweede helft van de 18de eeuw wordt veroorzaakt door het feit dat de $\frac{1}{4}$ *Stüber*-munten uitsluitend in die periode worden aangemunt. Omdat de overgrote meerderheid uit 1758 dateert, rijst echter het vermoeden dat speculatieve invoer niet kan worden uitgesloten, hoewel dit moeilijk in overeenstemming is te brengen met het bijna volledig ontbreken van andere vondsten van munten uit Wied-Runkel in de provincies Limburg (Tongeren, $\frac{1}{4}$ *Stüber*, 1752; zie DENGIS, *Trouvailles Limbourg*, p. 179, nr. 765) en Luik (geen enkele vondst gesignaleerd in DENGIS, *Trouvailles Liège*).

Keur-Rijnse Kreits

KEULEN (keurvorstendom)

Het keurvorstendom Keulen is weliswaar omsloten door de Nederrijns-Westfaalse Kreits, maar behoort zelf tot de Keur-Rijnse Kreits. Tijdens de 16de eeuw worden onder protestantse invloed enkele pogingen ondernomen om het keurvorstendom te seculariseren. Maar na de verkiezing van Ernest van Beieren (1583-1612), die zijn afgezette voorganger Gebhard Truchsess von Waldburg-Trauchburg (1577-1583) gewapenderhand verdrijft, kan de contrareformatie ongehinderd haar beloop krijgen. Ernest van Beieren staat aan het begin van de lange rij Wittelsbacher aartsbisschoppen die tot 1761 ononderbroken het Keulse keurvorstendom besturen. In de loop van de 18de eeuw speelt het keurvorstendom in toenemende mate een belangrijke rol in de machtsstrijd tussen Pruisen en Oostenrijk. Hoewel Clemens August van Beieren (1723-1761) erin slaagt om een indrukwekkende machtspositie uit te bouwen, worden zijn plannen om in het prinsbisdom Luik zijn oom Jozef Clemens van Beieren (1694-1723) op te volgen gedwarsboomd door zowel keizer Karel VI (1711-1740) als Lodewijk XV van Frankrijk (1715-1774) (KÖBLER, p. 310-311; PROKISCH, p. 110-111).

Driekwart van de Keurkeulse munten behoort tot de regeerperiode van Clemens August en dateert voor een goed deel uit de meest productieve periode van de Luikse muntslag tijdens de 18de eeuw (SCHNEIDER 140). De munten van zijn opvolger Maximiliaan Frederik von Königsegg-Rotenfels (1761-1784) sluiten hierbij nauw aan, zodat een speculatieve invoer van Keurkeulse munten niet kan worden uitgesloten, waarbij de $\frac{1}{4}$ *Stüber*-munten waarschijnlijk waren bedoeld om te circuleren als oorden, ondanks het feit dat ze beduidend lichter zijn dan de Luikse oorden. Het relatief beperkte aantal vondsten van Keurkeulse munten uit de 18de eeuw in de provincies Limburg (3 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*) en Luik (2 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*) laat echter niet toe hierover een definitieve uitspraak te doen.

MAINZ

Het aartsbisdom Mainz kent van bij de oprichting in 782 een bewogen geschiedenis. De aartsbisschop van Mainz is samen met zijn ambtsgenoten van Keulen en Trier een van de drie oorspronkelijk geestelijke keurvorsten. Vanaf 1522 wordt de aartsbisschop bijgestaan door een uitgebreide hofraad waarin ook de verschillende standen vertegenwoordigd zijn. Gedurende de 16de eeuw gaat een groot deel van het aartsbisschoppelijke gebied verloren ten gevolge van de reformatie. De religieuze en maatschappelijke spanningen van die eeuw veroorzaken daarenboven een ware epidemie van heksenprocessen, die pas met het aantreden van Johann Philipp von Schönborn (1647-1673) definitief een einde vindt. Hoewel Mainz na de Vrede van Munster (1648) langzaam zijn politieke betekenis verliest, kunnen enkele verloren territoria zoals Erfurt (1664) worden teruggewonnen. Ook in de 18de eeuw kan het grondgebied van het keurvorstendom licht worden uitgebreid (KÖBLER, p. 367-369; PROKISCH, p. 111-112).

De enige Mainzer munt is ongetwijfeld via natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken terechtgekomen. Er zijn geen andere vondsten van Mainzer munten uit dezelfde periode gekend in Limburg of Luik.

TRIER

Trier is één van de zeven oorspronkelijke keurvorstendommen van het Heilige Roomse Rijk. Het wereldlijke gezag van de Trierse aartsbisschoppen klimt op tot de Laatkarolingische periode. Op het einde van de 16de eeuw is de territoriale ontwikkeling grotendeels afgesloten, en vormt het keurvorstendom een relatief gesloten en samenhangend geheel. Nadat de stad Trier tijdens de zomer van 1684 voor een eerste maal wordt bezet door de Fransen, valt bijna geheel het grondgebied van het keurvorstendom tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) ten prooi aan de Franse troepen, die daarbij meerdere steden platbranden. Op het einde van de 18de eeuw wordt Trier gedurende korte tijd het centrum van de Franse antirevolutionairen (KÖBLER, p. 632-633; PROKISCH, p. 115).

De vijf Trierse munten kunnen ongetwijfeld ten gevolge van natuurlijke infiltratie hun weg naar Nieuwerkerken gevonden hebben. Deze hypothese lijkt te worden bevestigd door de brede chronologische spreiding van de overige Trierse kopermunten die zowel in Limburg (1 vondst; DENGIS, *Trouvailles Limbourg*,

p. 136-137, nr. 82) als in Luik (4 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*) zijn gevonden.

Boven-Rijnse Kreits

ARCHES: zie **Frankrijk**

FRANKFURT-AM-MAIN

Frankfurt verwerft in 1245 het statuut van rijksstad en daarmee ook het muntrecht, waarvan de stad in ruime mate gebruik maakt (PROKISCH, p. 78). In 1240 bevestigt keizer Frederik II ([1211/1212] 1220-1250) het bijzondere karakter van de *Frankfurter Messe*, die zich in de loop der tijd ontwikkelt van een plaatselijke markt waarop vooral landbouwproducten worden verhandeld, tot één van de voornaamste commerciële knooppunten van Europa. De Gouden Bulle van 1356 bepaalt dat de keizerskeuze steeds in Frankfurt zal plaatsvinden. Tijdens de jaren '30 van de 16de eeuw treedt Frankfurt toe tot de reformatie en wordt het een toevluchtsoord voor veel protestanten uit de Nederlanden. De grote toevloed van handelaars die de *Frankfurter Messe* bezoeken, brengt de nodige monetaire en wisselproblemen met zich mee, en geeft in 1585 aanleiding tot de oprichting van de Frankfurter Beurs (KÖBLER, p. 173-174).

De aanwezigheid van Frankfurter pasmunt in Nieuwerkerken hoeft dus niet te verwonderen. Of het relatief geringe aandeel – net geen 5% van de Duitse munten – kan worden verklaard door natuurlijke infiltratie moet echter een open vraag blijven, niet alleen omdat de Frankfurter munten tot de meest recente groep binnen de schat behoren en met de *Hellers* van 1819 en 1820 meteen de *terminus post quem* leveren, maar ook omdat vondsten van Frankfurter munten uit deze periode tot nog toe nergens anders in Limburg of Luik zijn gedocumenteerd.

HANAU-MÜNZENBERG

Het graafschap Hanau-Münzenberg ontstaat in 1452, wanneer een zijtak van de grafelijke familie een deel van het graafschap Hanau als erfdeel toegewezen krijgt. Het oude kerngebied neemt de naam Hanau-Münzenberg aan, het afgesplitste graafschap voert de naam Hanau-Lichtenberg. In het kielzog van de godsdiensttroebelen in de Nederlanden en in Frankrijk vinden heel wat vluchtelingen een onderkomen in een nieuwe stad gesticht vlak naast de oude hoofdstad Hanau. In 1642 sterft de grafelijke familie Hanau-Münzenberg uit en vervalt het graafschap aan de neventak Hanau-Lichtenberg. In 1685 worden Hanau-Lichtenberg en Hanau-Münzenberg echter opnieuw opgedeeld, waarbij het laatste in 1736 overgaat op Hessen-Kassel, waarna het jarenlang voorwerp is van een erfstrijd tussen Hessen-Kassel en Hessen-Darmstadt (KÖBLER, p. 230; PROKISCH, p. 80).

Beide munten uit Hanau-Münzenberg dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw en zijn ongetwijfeld via natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken terechtgekomen. Noch in Limburg noch in Luik zijn andere vondsten van munten uit Hanau-Münzenberg geattesteerd.

HESSEN-DARMSTADT

Het landgraafschap Hessen-Darmstadt ontstaat in 1567 als gevolg van de verdeling van het landgraafschap Hessen onder de vier zonen van landgraaf Philipp I (1509/1518-1567). Vermits twee van de vier broers kinderloos sterven, blijven bij het begin van de 17de eeuw uiteindelijk slechts het lutherse Hessen-Darmstadt en het gereformeerde Hessen-Kassel bestaan, die jarenlang in een verbitterde erfstrijd zijn verwickeld. In 1622 wordt het landgraafschap Hessen-Homburg door erfdeling afgesplitst. In 1736 vervalt het graafschap Hanau-Lichtenberg aan Hessen-Darmstadt, waarna een jarenlange strijd uitbarst met Hessen-Kassel over de Hanauer erfenis (KÖBLER, p. 252-253; PROKISCH, p. 85).

De enkele munten uit Hessen-Darmstadt bereiken het prinsbisdom Luik waarschijnlijk door natuurlijke infiltratie, hoewel een speculatieve invoer niet kan worden uitgesloten gezien het relatief groot aantal vondsten van munten van Hessen-Darmstadt uit dezelfde periode, zowel in Limburg (6 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*) als, zij het in mindere mate, in Luik (2 vondsten; DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*).

HESSEN-KASSEL

Hessen-Kassel ontstaat net als Hessen-Darmstadt ten gevolge van de vierdeling van het landgraafschap Hessen in 1567. De Vrede van Münster (1648) brengt enige uitbreiding van het territorium nadat voordien al bij verdrag vastgelegd is dat Hanau-Münzeberg aan Hessen-Kassel zal vervallen indien de grafelijke familie van Hanau uitdooft, wat in 1736 effectief gebeurt. De Hanauer erfenis geeft aanleiding tot een langdurig conflict met Hessen-Darmstadt. Omdat erfprins Friedrich II (1760-1785) zich in 1749 in het geheim en tegen de wil van zijn familie tot het rooms-katholicisme bekeert, wordt het Hanauer deel rechtstreeks overgedragen aan Willem I (1785-1821), de zoon van Friedrich II (KÖBLER, p. 253-254; PROKISCH, p. 84).

Van de enige munt uit Hessen-Kassel mag men aannemen dat zij Nieuwerkerken bereikte door natuurlijke infiltratie, vooral omdat geen andere vondsten van munten uit Hessen-Kassel in Limburg of Luik zijn gekend.

WALDECK

Het graafschap Waldeck, dat gedurende de 16de eeuw door verschillende erfdelingen is versnipperd, wordt in 1692 voor een goed deel weer verenigd. Het Waldecker territorium is eerder al gevoelig uitgebreid. In 1625 wordt het graafschap Pyrmont door erfenis aan het gebied toegevoegd. In 1639 volgt het graafschap Culemborg met enkele aangrenzende heerlijkheden. In 1682 wordt graaf Georg Friedrich (1679-1692) door keizer Leopold I (1658-1705) tot de vorstenstand verheven. Georg Friedrich slaagt erin de regels voor de erfopvolging te wijzigen, zodat Waldeck voortaan niet meer wordt opgedeeld tussen alle zonen, maar volledig toekomt aan de oudste zoon. Het graafschap wordt in 1712 tot vorstendom verheven door keizer Karel VI (1711-1740) (KÖBLER, p. 663; PROKISCH, p. 106).

De Waldecker munt is ongetwijfeld door natuurlijke infiltratie in Nieuwerkerken terechtgekomen. Andere vondsten van Waldecker munten zijn noch in Limburg noch in Luik geattesteerd.

Oostenrijk

De Habsburger Franz II (1792-1835) is de laatste keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. In 1804 neemt hij de titel aan van keizer van Oostenrijk en hij is tot 1806, wanneer hij onder druk van Napoleon (1799-1814/5) de titel van keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie opgeeft, de enige vorst die een tijdlang een dubbele keizertitel draagt. Hij is daarenboven koning van Bohemen, Kroatië en Hongarije (KÖBLER, p. 447-450; PROKISCH, p. 2).

Beide Oostenrijkse munten behoren tot de meest recente van de schat. Vermits zij dateren van na de annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk mag men aannemen dat zij waarschijnlijk via Duitsland in Nieuwerkerken zijn aangeland.

In het kader van dit onderzoek kon niet worden achterhaald of er Oostenrijkse munten uit dezelfde periode in Limburg of Luik zijn gevonden. Elders in België zijn vondsten van vergelijkbare Oostenrijkse munten echter wel geattesteerd (VAN KEYMEULEN 1973, *passim*).

Bourgondische en Habsburgse Nederlanden en Luxemburg

Nieuwerkerken ligt niet ver van de grens tussen het hertogdom Brabant en het prinsbisdom Luik. Zoals men in een grensgebied mag verwachten, zijn munten uit het naburige territorium – de Habsburgse Nederlanden – met *ca.* 5% relatief goed vertegenwoordigd in de schat. Zij doen het echter minder goed dan de munten uit de andere buurlanden, nl. de Republiek der Verenigde Provinciën met *ca.* 10%, en zelfs het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, waarvan de verschillende vorstendommen samen goed zijn voor *ca.* 6,5%.

Als men de Luxemburgse munten in mindering brengt – en daar zijn goede redenen voor omdat het Luxemburgse monetaire landschap beduidend verschilt van dat van de rest van de Habsburgse Nederlanden – dan daalt het aandeel van de munten van de Habsburgse Nederlanden tot beduidend minder dan 5%.

De oudste munt uit de Bourgondische Nederlanden is een dubbele milt voor Namen, geslagen onder de regering van Filips de Schone (1482-1506) (VAN GELDER & HOC, p. 65, nr. 129-7 var.). Zij is niet gedateerd, maar stamt ongetwijfeld uit de periode 1497-1504. Of deze munt effectief mag worden gerekend tot de munten die omloop hebben in gans de Bourgondische Nederlanden, mag echter worden betwijfeld, omdat de circulatie van pasmunt, die in het geval van Namen niet altijd zilver bevat (CHALON, p. 117 *sqs.*), principieel beperkt blijft tot de vorstendommen waar ze geslagen zijn, ook na de monetaire eenmaking door Filips de Goede (1419-1467) in 1434.

Zelfs als men de Naamse dubbele milt van Filips de Schone buiten beschouwing laat, dan is de chronologische spreiding van de munten van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden nog steeds bijzonder groot, vermits ze ongeveer drie eeuwen beslaat; alle Habsburgse vorsten vanaf Karel V (1506-1555) tot aan de Franse Tijd zijn immers vertegenwoordigd. Slechts één munt is geslagen onder Karel V, een *korte* ter waarde van een dubbele milt, gemunt tijdens de periode 1543-1556 (VAN GELDER & HOC, p. 94, nr. 198), waarvan het atelier niet meer kan worden bepaald. Deze oudste pasmunt met omloop in de volledige Habsburgse Nederlanden is daarmee nauwelijk jonger dan de oudste Luikse munt. Op het ogenblik dat de schat verborgen wordt, is de korte als denominatie al lang niet meer in gebruik. De kleinste pasmunt die op dat moment circuleert, is waarschijnlijk de oord ter waarde van 12 milt, want de duit of halve oord ter waarde van 6 milt is sinds het begin van de 18de eeuw niet meer aangemunt in de Habsburgse Nederlanden met uitzondering van Luxemburg. Een omrekening naar munten per regeringsjaar illustreert duidelijk hoe het aantal munten vanaf de regering van Filips II (1555-1598) tot aan die van Filips IV (1621-1665) relatief stabiel blijft, om vanaf Karel II (1665-1700) stilaan toe te nemen en onder de vrij korte regering van Filips V (1700-1712) een eerste maal te pieken, zeker als men rekening houdt met de gedeeltelijk gelijktijdige muntslag van Maximiliaan Emmanuel van Beieren (1711-1714). Het opvallend groot aantal munten van Maximiliaan Emmanuel van Beieren kan ongetwijfeld voor een deel verklaard worden door het feit dat zijn muntatelier in Namen is gevestigd, vanwaar de contacten met het prinsbisdom via de Maasvallei gemakkelijk zijn in onveilige tijden, zoals op dat ogenblik het geval is. Anderzijds spelen de politieke en militaire troebelen van die periode ongetwijfeld eveneens een rol (DE MOREAU DE GERBEHAYE). Het ontbreken van archiefmateriaal over de muntproductie van deze in onze streken miskende vorst bemoeilijkt sterk het beoordelen van het belang van zijn muntslag (VAN KEYMEULEN 1981, p. 171-172). De regering van Karel VI (1711-1740) is gekenmerkt door een scherpe terugval van het aantal munten, een fenomeen dat eerder een terugkeer naar de normaliteit betekent dan een trendbreuk. De cijfergegevens moeten trouwens met de nodige voorzichtigheid worden gehanteerd, vermits meer dan de helft van de 17de- en 18de-eeuwse oorden van de Habsburgse Nederlanden niet aan een bepaalde vorst kunnen worden toegescheven omwille van hun opvallend slechte bewaringstoestand.

Filips II	0,14
Albrecht & Isabella	0,22
Filips IV	0,20
Karel II	0,69
Filips V	5,33
Maximiliaan-Emmanuel van Beieren	11
Karel VI	0,14

Aantal gevonden munten per regeringsjaar

Het aandeel van de munten uit de periode van de Oostenrijkse Habsburgers is moeilijker in te schatten. Maar als men de zilveren munten buiten beschouwing laat, dan is deze periode niet echt goed vertegenwoordigd: 29 exemplaren voor een periode van meer dan een halve eeuw, 32 als men de munten van de Verenigde Belgische Staten (1790) meerekent. Ook hier valt het relatief hoge aantal – 9 – niet-identificeerbare koperen munten op. De meest recente oord van de Habsburgse Nederlanden dateert van 1794, het laatste jaar dat deze muntsoort wordt geslagen. Men kan daarom stellen dat pasmunt van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden gedurende bijna drie eeuwen weliswaar langzaam in de circulatie van het prinsbisdom Luik binnensijpelt, zonder echter een significante rol erin te spelen.

De geringe aanwezigheid van pasmunt uit de Habsburgse Nederlanden is eerder onverwacht gezien de nauwe economische banden tussen het prinsbisdom en de Habsburgse Nederlanden. De afstand tussen Nieuwerkerken en Brabantse steden zoals Zoutleeuw, Diest en Leuven, is daarenboven klein genoeg om zelfs dagelijkse contacten mogelijk te maken. Aan een tekort aan pasmunt in de Habsburgse Nederlanden kan het evenmin gelegen hebben, omdat er tijdens de regering van Maria Theresia (1740-1780) alleen al bijna 30 miljoen oorden worden geslagen (JANSSENS, p. 59-66; VAN KEYMEULEN 1981, p. 215). Verschillende bronnen informeren ons echter over de onenigheden tussen de Oostenrijkse Habsburgers en de prinsbisschop Jan Theodoor van Beieren (1744-1763) met betrekking tot de relatieve waarde van hun beider munten, waarbij de pasmunt een belangrijk discussiepunt vormt (JOZIC). Deze discussies hebben trouwens uiteindelijk geleid tot de stopzetting van de Luikse muntslag.

Gezien de hoge ouderdom van de oudste munten uit de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden, en rekening houdend met hun bewaringstoestand, moet men zich daarenboven de vraag stellen in hoeverre de munten uit de schat van Nieuwerkerken representatief zijn voor de circulatie op het ogenblik van de verberging van de schat bij het begin van het derde decennium van de 19de eeuw.

Hoewel het monetaire systeem in Luxemburg onder de Oostenrijkse Habsburgers in theorie feilloos aansluit bij dat van de overige Habsburgse Nederlanden, zijn de lokale behoeften aan pasmunt duidelijke afwijkend. Dit uit zich onder meer in de productie van duiten of halve oorden onder de regeringen van Maria-Theresia en Jozef II (1780-1790) (JANSSENS, p. 170-186). De aanwezigheid van niet minder dan 8 duiten van Jozef II – een denominatie die in Luik niet meer wordt aangemunt na de regering van Maximiliaan Hendrik van Beieren (1650-1688) – roept daarom vragen op die moeilijk kunnen worden beantwoord. Het is immers niet duidelijk tegen welke koers deze munten effectief circuleren in het prinsbidsom. Of moet men er inderdaad van uitgaan dat ook deze munten, ongeacht hun geringe massa, als oorden worden aanvaard zoals in een gelijkwaardige situatie in de Rijnvallei wordt vastgesteld (SCHNEIDER, p. 153)? Dat zou dan meteen verklaren waarom er relatief veel Luxemburgse duiten en veel minder Luxemburgse oorden in de schat aanwezig zijn. De relatieve schaarste van Luxemburgse oorden ligt dan volledig in de lijn van het geringe aantal oorden

uit de rest van de Habsburgse Nederlanden, terwijl het hoge aantal Luxemburgse duiten dan weer aansluit bij het relatief hoge aantal duiten uit de Republiek der Verenigde Provinciën.

Feodale vorstendommen in de Nederlanden

NAMEN

Het graafschap Namen maakt sinds 1421, onder het regentschap van Filips de Goede (1419-1467), deel uit van de Bourgondische Nederlanden, en wordt na het overlijden van graaf Jan III (1418-1429) definitief geïncorporeerd. De dubbele mijt geslagen onder de regering van Filips de Schone (1482-1506) wordt daarom, zij het met enige reserve, behandeld bij de munten van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden.

29-30

De oudste munt in de schat van Nieuwerkerken – een dubbele mijt van Willem II (1391-1418) (CHALON, p. 176-178) – behoort echter ontegensprekelijk nog tot de Prebourgondische periode. Hoewel Naamse munten uit die periode veelvuldig worden nagebootst in enkele feodale Maaslandse ateliers, is de toewijzing van dit exemplaar aan Namen verzekerd omwille van de stijl, het foutloze opschrift en het muntmetaal – koper en geen messing.

Net als bij andere relatief oude maar goed bewaarde munten is het onwaarschijnlijk dat deze dubbele mijt gedurende vier eeuwen in omloop is gebleven. Het is niet duidelijk wanneer de munt in Nieuwerkerken is beland. Wordt zij in de loop van de tweede helft van de 18de eeuw of nog later ter plekke gevonden en terug in omloop gebracht, of is zij een recente import? Het gaat hoe dan ook onmiskenbaar om een recuperatiemunt zonder officiële koers op het ogenblik van de verberging van de schat.

In de loop der eeuwen zijn tientallen heerlijke munthuizen werkzaam in de Maasvallei en aangrenzende gebieden. Zuiver formeel gezien is het vaak bijzonder moeilijk een onderscheid te maken tussen heerlijke en feodale munthuizen die in volle legaliteit arbeiden enerzijds, en anderzijds, hagemunten die in een juridische schemerzone munten of zelfs valsmuntersateliers (VAN LAERE 1985), zoals datgene dat de imitatie van een Luikse oord – wellicht van Jan Theodoor van Beieren (1744-1763) – uit de schat van Nieuwerkerken heeft geproduceerd. De heerlijke Maaslandse muntateliers beleven hun bloeiperiode tijdens de 15de eeuw. Slechts enkele overleven het begin van de 16de eeuw of starten hun activiteiten later (LUCAS, p. 1-25). Als er een constante is die al deze munthuizen over de eeuwen heen verbindt, dan is het wel de aanhoudende reeks klachten over de slechte kwaliteit van hun munten waaraan verweten wordt dat zij te licht of van te gering gehalte zijn. Door hun minderwaardige nabootsingen van munten van de Franse koningen, de Bourgondische hertogen en andere machtige vorsten zouden de feodale ateliers niet alleen ongeoorloofde winsten maken, maar ook de gebruikers van deze munten misleiden en de reputatie van de nagebootste munten blijvend schaden. Hoewel deze verwijten ongetwijfeld voor een deel gerechtvaardigd zijn – voor Rekem is daarenboven het bewijs geleverd

van medeplichtigheid aan effectieve valsmunterij (VAN LAERE 2001) – is de toestand vooral vanaf de 16de eeuw complexer dan meestal wordt aangenomen.

Zowel de rijksonmiddellbare baronie en later rijksonmiddellbaar graafschap Rekem (KÖBLER 492) als de rijksonmiddellbare abdij Thorn (KÖBLER 622) behoren tot de kleine groep Maaslandse muntateliers die na het einde van de 15de eeuw hun activiteiten kunnen blijven ontplooiën.

REKEM

De Rekemse munt is actief vanaf het midden van de 14de eeuw tot in het eerste kwart van de 18de eeuw (LUCAS 34.1–34.147). In de loop der eeuwen heeft het Rekemse atelier een brede waaier van munten nagebootst, niet alleen afkomstig uit de verschillende feodale vorstendommen van de Nederlanden, maar ook uit aangrenzend Duitsland en uit Frankrijk. Vanaf het midden van de 16de eeuw is er een duidelijke kentering in de kwaliteit van de muntproductie merkbaar. Enerzijds worden er zware zilveren munten geproduceerd, die in toenemende mate conform zijn aan de geldende voorschriften van de Nederrijns-Westfaalse Kreitz, en anderzijds pasmunt. Deze laatste valt buiten de Kreitzregelgeving (SCHNEIDER, p. 92–93), en laat aan de muntheer dus een grote speelruimte toe wat betreft gewicht en eventueel gehalte. Zowel Ernest van Aspremont-Linden (1603–1636) als zijn opvolger Ferdinand (1636–1665) hebben niet alleen massaal oorden uit de Habsburgse Nederlanden en uit het prinsbisdom Luik nagebootst, maar ook duiten uit de Republiek der Verenigde Provinciën. Als deze imitaties niet gedateerd zijn, is de toewijzing aan één van beide Rekemse graven vaak bijna onmogelijk, omdat de opschriften zelden de naam van de muntheer vermelden ofwel op de cruciale plaats niet leesbaar zijn.

Beide Rekemse munten in de schat van Nieuwerkerken zijn imitaties van oorden van de Luikse prins-bisschop Ferdinand van Beieren (1612–1650). Zij bootsten het type na dat op de keerzijde de initialen **F / B** draagt, en dat naar alle waarschijnlijkheid vanaf midden augustus 1641 wordt aangemunt (DENGIS, *Liège* III, p. 99). Daarom kan er geen twijfel bestaan over hun toewijzing aan de regering van Ferdinand van Aspremont-Linden. Dat deze gebruik maakt van het feit dat hij dezelfde voornaam draagt als de prins-bisschop om diens initialen **F / B** op min of meer misleidende wijze om te vormen tot **F / R** (= *Ferdinandus Rechemensis comes*) ligt voor de hand. Dat dergelijke imitaties niet welkom zijn in Luik, blijkt onder meer uit een mandement van 26 oktober 1649, waarin deze oorden door Ferdinand van Beieren buiten koers worden gesteld, net als oudere Luikse oorden en, eigenaardig genoeg, ook oorden die hij zelf in Stavelot laat slaan: ... *Nos liars forgez à notre dernier coing auront cours. Et tout les autres liars étrangers, comme Stavelot, Rechem, Gronsfeldt ne seront recevables. Sommigen ... font venir par batteaux, charettes, ou autrement les cachent dans des tonneaux, ou autres paquets ...* met andere woorden vreemde oorden, zodat men ervan mag uitgaan dat er zich wel degelijk een probleem stelt onder de regering van Ferdinand van Beieren. Als preventiemaatregelen worden niet alleen een strengere grenscontrole afgekondigd, maar wordt ook de betaalkracht van ... *liars, ou monnoie de cuivre, comme aussi en pièces de deux ou quatre patars* beperkt

tot vijf gulden (DE LOUVREX, p. 336-337). De aanwezigheid van twee Rekemse imitaties van oorden van Ferdinand van Beieren, van wie zelf 22 oorden in de schat aanwezig zijn, hoeft dus niet te verwonderen. Integendeel! Opvallend is eerder de afwezigheid van Rekemse imitaties van duiten uit de Republiek der Verenigde Provinciën, die hoogstwaarschijnlijk nog vaker nagebootst zijn dan de Luikse oorden. Het is echter niet uitgesloten dat tussen de slecht bewaarde duiten enkele Rekemse exemplaren onopgemerkt zijn gebleven.

THORN

De rijksonmiddellbare abdij Thorn verwerft, net als enkele andere Limburgse abdijen zoals Munsterbilzen en Sint-Truiden, het muntrecht waarschijnlijk in de Ottoonse tijd. Maar na de 11de eeuw wordt de Thornse muntslag gedurende bijna vijf eeuwen onderbroken. Margaretha van Brederode (1557-1577) en Anna van der Mark – of de La Marck-Lumain – (1604-1631) zijn beiden bijzonder actieve muntvrouwen. Van de tussenliggende abdis – Josina van der Mark – zijn op dit ogenblik geen munten gekend (LUCAS 40.1-40.45; PASSON).

De oord van Anna van der Mark die zich in de schat van Nieuwerkerken bevindt, is duidelijk geïnspireerd door oorden in de periode 1603-1615 geslagen voor 's-Hertogenbosch en Maastricht onder het bewind van de aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621) (VAN KEYMEULEN 1981, p. 35-36, nr. 22-23). De aanwezigheid van deze oord wekt dus geen verwondering. Ook elders in Limburg komen Thornse oorden voor als oppervlaktevondst, onder meer in Tongeren (DENGIS, *Trouvailles Limbourg*, p. 177, nr. 332).

STAVELOT-MALMEDY

Hoewel Stavelot om geografische redenen strikt genomen niet tot de Maaslandse ateliers kan worden gerekend, zijn er opvallende parallellen tussen de muntproductie van Stavelot en Maaslandse ateliers zoals Thorn. De vorstelijke abdij Stavelot (KÖBLER, p. 597) is in personele unie verbonden met de rijksonmiddellbare abdij van Malmedy (KÖBLER, p. 368) en vormt met deze het vorstendom Stavelot-Malmedy. De oudste munten van Stavelot zijn klaarblijkelijk tijdens het tweede kwart van de 11de eeuw geslagen. Daarna wordt sporadisch gemunt tot in het midden van de 12de eeuw. Van dan af lijkt de muntslag opgeschort tot het midden van de 16de eeuw. Met korte onderbrekingen wordt vervolgens gemunt tot het midden van de 17de eeuw. Hierbij valt op te merken dat in het kasteel van Logne, dat tot het abbatiale domein behoort, net als in Rekem, de resten van een valsmuntersatelier gevonden zijn dat gedurende langere tijd actief schijnt te zijn geweest (DENGIS *Stavelot-Malmedy*, p. 50-60). Net als zijn voorganger Ernest van Beieren (1581-1612) laat Ferdinand van Beieren (1613-1650) in het vorstendom Stavelot-Malmedy imitaties slaan van munten die hij in het prinsbisdom Luik uitgeeft. De oorden van de schat van Nieuwerkerken zijn alle van het type dat op de keerzijde de initialen **F / B** van de vorst draagt (DENGIS *Stavelot-Malmedy*, p. 36-38, nrs. 45A-48). Verschillende varianten zijn geslagen in Stavelot, in Louveigné, waar een Medusahoofd tussen de initialen van de vorst als atelierteken geplaatst wordt, en wellicht ook in Luik.

Alle exemplaren uit Nieuwerkerken stammen uit het atelier van Louveigné. Dit type wordt waarschijnlijk slechts van 1643 tot 1648 geslagen, vermits het plaatselijke muntatelier dat jaar naar Stavelot wordt overgeplaatst. De oorden in omloop gebracht door Stavelot-Malmedy worden in 1649 door Ferdinand van Beieren uit de Luikse circulatie geweerd (DE LOUVREX, p. 336-337; zie ook hoger onder REKEM). Meerdere losse vondsten in Limburg bevestigen de circulatie van munten uit Stavelot-Malmedy in het prinsbisdom (DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*).

Frankrijk

De Franse munten zijn samen goed voor iets minder dan 1% van de schat van Nieuwerkerken. Als men de zilveren munten niet in aanmerking neemt omdat deze tot een andere circulatiesfeer behoren dan de pasmunt, dan zakt het Franse aandeel tot een verwaarloosbare 0,6%.

Binnen de Franse munten kunnen duidelijk twee groepen worden onderscheiden: enerzijds, zilveren munten uit de koninklijke ateliers, en anderzijds, koperen pasmunt die zowel uit de koninklijke ateliers als uit enkele feodale ateliers afkomstig is.

De zilveren *écus* van Lodewijk XV (1715-1774), Lodewijk XVI (1774-1793), hun republikeinse opvolger de zilveren 5 *francs* van het Directoire en de zilveren 5 *francs* van Louis XVIII (1814/5-1824) vormen samen met de zilveren munten van de Oostenrijkse Habsburgers en de Luikse zilveren munten het restant van een deel van de schat dat in de loop der tijd is verspreid geraakt, en waarvan de kern mogelijk reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog is geborgen, maar waarvan verder geen gegevens bekend zijn.

Tijdens de 18de eeuw spelen de Franse zware zilveren munten een essentiële rol in de muntcirculatie van de Habsburgse Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Dat blijkt niet alleen uit hun massale aanwezigheid in meerdere schatten waarin zij trouwens vaak overheersen (VAN KEYMEULEN 1973, *passim*), maar ook uit gedrukte wisseltarieven waarin hun koers tot diep in de 19de eeuw over alle regimes heen steeds weer wordt opgenomen.

De herhaaldelijke doortochten van Franse troepen in Limburg naar aanleiding van de belegeringen van Maastricht (1673-1678 en 1747-1748) lijken nauwelijks sporen te hebben nagelaten in de schat van Nieuwerkerken. De *liards* van Lodewijk XV dateren voor het grootste deel van na het laatste Franse militaire intermezzo. Boeiend is vooral de aanwezigheid van een *centime* uit het jaar 6, omdat dit munttype, dat nauwelijks geattesteerd is in losse vondsten, aantoont dat Franse republikeinse pasmunt – vrij snel (?) – de weg heeft gevonden naar de geannexeerde territoria.

In de loop van de 17de eeuw ontplooiën een aantal feodale vorstendommen in het grensgebied tussen Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk toenemende monetaire activiteit. Net als de Maaslandse heerlijke muntateliers in wier geografisch verlengde zij liggen, bootsen zij voornamelijk kleine denominaties na van

economisch en monetair sterkere vorstendommen. De Franse koningen slagen er slechts bij mondjesmaat in deze activiteiten in te perken. De muntslag van deze feodale vorstendommen is in de eerste plaats bestemd voor uitvoer naar Frankrijk, en het is dus niet verwonderlijk dat voornamelijk Franse pasmunten – *double liard* en *double tournois* – worden geïmiteerd. Daar waar de koninklijke Franse pasmunt in de schat vooral uit de 18de eeuw stamt, valt op dat de Franse feodale pasmunt daarentegen vooral uit de eerste helft, of zelfs het eerste kwart van de 17de eeuw dateert. Dit lijkt erop te wijzen dat zij via een ander kanaal het prinsbisdom bereikte dan de koninklijke pasmunt. Hoewel daarmee niets definitiefs kan worden gezegd over de manier waarop de feodale koperen munten in Nieuwerkerken terecht zijn gekomen, lijkt de hypothese van rechtstreekse uitvoer naar het prinsbisdom door deze vaststelling toch aantrekkelijker te worden. Hoe dan ook, hun aantal is erg beperkt maar daarom niet minder interessant, omdat zij het belang van andere vondsten van feodale Franse pasmunt in onze streken meer gewicht geven (DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*).

ARCHES

Het vorstendom Arches dankt zijn efemere bestaan aan Charles III de Gonzague, hertog van Rethel en Nevers (1595-1637). Hij vormt in 1608 de oude heerlijkheid Arches, die los staat van het Franse koninkrijk en deel uitmaakt van het Heilige Roomse Rijk, om tot een vorstendom, nadat hij er in 1606 een nieuwe stad heeft gesticht (Charleville), die de hoofdstad van de nieuwe staat vormt. Na het overlijden van zijn achterkleinzoon Charles Ferdinand (1652-1708), de derde vorst van Arches, wordt het vorstendom opgesplitst. Charleville wordt door Frankrijk geannexeerd, en Arches verdwijnt als zelfstandig vorstendom hoewel de vorstelijke titel verder blijft leven in het huis van Habsburg-Lotharingen. De munten van Arches sluiten nauw aan bij de munten van Rethel waar dezelfde vorsten regeren. Vanuit monetair oogpunt staat de muntslag van Arches theoretisch onder toezicht van de Boven-Rijnse Kreits (PROKISCH, p. 76).

Beide exemplaren van de *double tournois* van Charles I de Gonzague (1601-1637) behoren tot de oudste munten van de schat. Er zijn slechts enkele andere losse – niet gepubliceerde – vondsten van munten uit Arches in de provincies Limburg en Luik gekend.

BOUILLON

De geschiedenis van de kasselrij, later hertogdom Bouillon is gekenmerkt door een voortdurende strijd tussen de Luikse prins-bisschoppen en de familie Van der Mark die gedurende lange tijd erin slaagt een onafhankelijke koers te varen tussen het Heilige Roomse Rijk en Frankrijk. In 1521 slagen de Luikenaren, met de steun van keizer Karel V (1506-1555), er in om Bouillon gedurende korte tijd weer onder controle te krijgen. De Fransen veroveren het kleine hertogdom echter in 1552 en dragen het over aan Robert IV de la Marck (1536-1556). Het prinsbisdom krijgt Bouillon terug in 1559 door de Vrede van Cateau-Cambrésis. De Van der Marken blijven echter de hertogelijke titel van Bouillon voeren. Wanneer de Fransen in 1676 Bouillon opnieuw veroveren, dragen zij het over

aan Godefroy Maurice de la Tour d'Auvergne (1652-1715) als vertegenwoordiger van het huis De la Tour d'Auvergne, erfgenaam van de Van der Marken. Bouillon blijft vanaf dat ogenblik onder Frans protectoraat (KÖBLER, p. 72; PROKISCH, p. 433).

Net als beide munten van Arches behoort de *double liard* van Henri de la Tour d'Auvergne (1591-1623) tot de oudste munten van de schat. Zowel in Limburg (2 vondsten, DENGIS, *Trouvailles Limbourg, passim*) als in Luik (3 vondsten, DENGIS, *Trouvailles Liège, passim*) zijn enkele vondsten van Bouillonse munten gekend.

ORANGE

Het vorstendom Orange maakt deel uit van het Heilige Roomse Rijk en komt in 1544 door erfenis in het bezit van de familie Nassau. In 1551 probeert de Franse koning Hendrik II (1547-1559) Orange in beslag te nemen voor de Franse kroon, maar in 1559 is hij verplicht het vorstendom terug te geven aan Willem I de Zwijger van Oranje-Nassau (1544-1584). Tijdens de 17de eeuw wordt Orange herhaaldelijk bezet door Franse troepen in het kader van de oorlogen van Lodewijk XIV (1643-1715). Pas de laatste bezetting in 1702 leidt tot de definitieve afstand van Orange aan Frankrijk bij de Vrede van Utrecht (1713) (KÖBLER, p. 442; PROKISCH, p. 304).

De *double tournois* van Frédéric-Henri de Nassau (1625-1647), bij ons beter gekend als Frederik Hendrik van Oranje, zoon van Willem van Oranje en Louise de Coligny, is wat recenter dan de overige Franse feodale munten, maar mag toch nog tot de oudste munten van de schat worden gerekend. Andere vondsten van munten uit Orange zijn niet gedocumenteerd in de provincies Limburg en Luik.

Zweden

Ondanks hun gering aantal trekken de Zweedse munten toch de aandacht. Zweedse munten zijn nauwelijks geattesteerd in andere Belgische vondsten (VAN KEYMEULEN 1973 vermeldt geen enkele schat met een Zweedse munt), en Zweedse kopermunten passen in het geheel niet in het monetaire systeem dat in het prinsbisdom Luik of elders in de Nederlanden in voege is. Afgaande op de provinciale repertoria uitgegeven door J.-L. Dengis is het aantal Zweedse koperen pasmunten dat in de België is gevonden, beperkt tot een tiental, waarbij de exemplaren toegewezen aan Karel XII iets talrijker zijn dan deze van Frederik I.

Ten gevolge van de grootscheepse militaire campagnes van Karel XII (1697-1718) raakt het Zweedse monetaire stelsel in crisis. Om zijn buitenlandse schulden in zilver te kunnen voldoen, voert hij voor het binnenlandse betalingsverkeer in 1715/6 koperen noodmunten in ter vervanging van de zilveren speciën. Dit geeft aanleiding tot een grote inflatie, die in 1719 uitmondt in een spectaculaire devaluatie van de koperen noodmunten. Naast de koperen noodmunten blijft echter ook 'normale' koperen pasmunt circuleren. Het zijn deze pasmunten die op de een of andere manier hun weg vinden naar Nieuwerkerken. Het is

onduidelijk of dit gebeurt door langzame insijpeling via het Heilige Roomse Rijk, via de Republiek der Verenigde Provinciën, of door rechtstreekse contacten van Kempense teuten met Scandinavië of Noord-Duitsland.

Voor Duitsland zijn geen systematisch verzamelde gegevens over losse bodemvondsten beschikbaar die enig aanknopingspunt kunnen leveren. De Nederlandse databank NUMIS helpt al evenmin, omdat deze alleen informatie bevat over losse vondsten van munten van vóór 1600. Het lukraak raadplegen van enkele websites van metaaldetectoristen levert slechts een tiental Belgische en Nederlandse vondsten op van koperen munten van Karel XII en Frederik I. De vraag moet dus voorlopig onbeantwoord blijven, net als de vraag naar de reden van het relatieve overwicht van de munten van Frederik I ten opzichte van deze van Karel XII. Er zijn geen andere vondsten van Zweedse munten gedocumenteerd in de provincies Limburg en Luik.

Groot-Brittannië

De aanwezigheid van enkele onverwachte munten in een schat met een omvang als die van Nieuwerkerken hoeft geen verwondering te wekken. Hoe de enige Britse munt in het prinsbisdom Luik is terecht gekomen zal wel altijd een raadsel blijven, vooral omdat deze *halfpenny* van George III (1760-1820) niet echt in het monetaire systeem past. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er geen gelijkaardige vondsten zijn gedocumenteerd in de provincies Limburg en Luik.

DATERING

Hoewel de sluitmunt uit 1820 dateert, verwijst de samenstelling van de schat toch naar een wat vroegere periode, vermits 19de-eeuwse munten slechts in zeer geringe mate vertegenwoordigd zijn. Zij stammen alle uit het Heilige Roomse Rijk – hertogdom Berg (1802) en de Vrije Stad Frankfurt am Main (1819-1820) – en uit het keizerrijk Oostenrijk (1803, 1806). Munten uit Napoleontisch Frankrijk, het efemere koninkrijk Westfalen en het Koninkrijk der Nederlanden zijn volledig afwezig. Hoewel niet alle decimale munten ontbreken, zijn deze alle afkomstig uit Frankrijk en is het globale profiel van de schat overwegend precieus. Afgaande op de jongste munt is de schat niet in de Franse Tijd verborgen zoals eerder werd vermoed (NIJSSEN & VAN LAERE, p. 46), maar wel onder de regering van Willem I, koning der Nederlanden (1813/5-1840).

Hoewel de redenen tot verberging van zuiver persoonlijke aard kunnen zijn, lijkt het toch interessant in de periode rond 1820 te zoeken naar een mogelijke aanleiding tot het op grote schaal verzamelen en verbergen van koperen pasmunt en zilvergeld. De schat kan omwille van het grote aantal koperen munten immers moeilijk worden aanzien als een traditionele ‘spaarschat’, en een verklaring als ‘noodchat’ lijkt om dezelfde reden al even onwaarschijnlijk.

Willem I wordt bij zijn troonsbestijging geconfronteerd met een dubbel monetair probleem: enerzijds wil hij als vorst van een nieuw gecreëerde staat een aangepast monetair stelsel invoeren, en anderzijds moet hij de bestaande muntcirculatie zuiveren van een groot aantal munten die door de snelle regimewisselingen na de Franse Revolutie in feite zonder wettelijk referentiekader in

omloop zijn gebleven, een probleem dat ook de verschillende Franse regimes tevergeefs hebben proberen op te lossen. In aanloop naar de nieuwe Muntwet van september 1816 worden schattingen gemaakt van de kosten die de invoering van een nieuw monetair systeem en de daarbij behorende speciën met zich zouden brengen. Het duurt dan nog tot augustus 1819 vooraleer in Utrecht de eerste Nederlandse munten worden geslagen. Eerst komen de gouden 10-gulden aan bod, die al snel gevolgd worden door zilveren 3- en 1-guldenstukken. De aanmunting van koperen hele en halve centen laat echter op zich wachten, niet-tegenstaande er wordt geklaagd over een algemeen tekort aan pasmunt. Eén van de redenen hiervoor is ongetwijfeld de sterke stijging van de koperpijs vanaf 1817, waardoor niet alleen de productiekost van de nieuwe pasmunt dreigt op te lopen, maar waardoor het publiek ook de zwaardere koperen munten uitsorteert om ze tegen metaalwaarde te verkopen, terwijl de lichtere buitenlandse, vooral Duitse pasmunt onder meer uit Frankfurt am Main, als alternatief de circulatie binnendringt. In 1820 kan de aanmunting van kopergeld daarom niet langer meer worden uitgesteld. De eerste partijen rollen uit de pers in 1821, maar worden nog voor een deel geslagen met stempels uit 1819. In Brussel, waar de eerste Nederlandse munten pas in 1821 worden geslagen, concentreert de productie zich aanvankelijk eveneens op kopergeld (VAN DER BEEK, p. 113-132). Eenmaal de nieuwe munten voorhanden, komt het eropaan de muntsanering ten einde te voeren en alle vreemde speciën uit de omloop te weren. Daarbij houden de verschillende maatregelen, genomen om vooral het Franse geld uit circulatie te drijven, rekening met het specifieke karakter van de muntomloop in het Noorden en in het Zuiden, waar telkens de eigen prerevolutionaire munten nog een tijdlang in de omloop worden getolereerd, naast de nieuwe Nederlandse munten (VAN DER BEEK, p. 137-138).

Tegen deze achtergrond kan de schat van Nieuwerkerken mogelijk worden gezien als een voorraad speciën, bij elkaar gebracht om omgewisseld te worden in nieuwe Nederlandse (pas)munt. Het feit dat de vondst ook Franse munten bevat, doet vermoeden dat de schat wellicht is samengesteld vooruitblikkend op of ten gevolge van de wet van 25 februari 1825, waarin Franse munten definitief buiten omloop worden gesteld. De schat van Nieuwerkerken is daarom hoogstwaarschijnlijk verborgen tussen 1820 en 1825.

PASMUNT IN LIMBURG TIJDENS DE TWEDE HELFT VAN DE 18de EEUW

In een brochure uitgegeven door de Nederlandse provincie Limburg in aanloop naar de invoering van de euro beperkt de gelegenheidsauteur zijn commentaar over pasmunt in de 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw tot een laconiek: *'Het oude kleingeld bleef echter nog lang in het verkeer'* (HOLTSLAG, p. 41). Een uitspraak die op dat ogenblik perfect de stand van onze kennis over het gebruik van pasmunt in beide Limburgen samenvat. In 2002 trekt de Nederlands-Limburgse muntomloop tijdens de 19de eeuw opnieuw even de aandacht, maar het hoofdstuk *De strijd tegen koper* beperkt zich ditmaal voornamelijk tot het laatste kwart van de 19de eeuw, hoewel de terloopse vermelding van *knappers – piles* in het Frans en *Tüten* in het Rijnland (SCHNEIDER, p. 77, 102-103) – illustreert dat

de oude gewoonte om pasmunt voor gebruik standaard in rolletjes te verpakken op dat ogenblik nog steeds niet uitgestorven is (MOOIJ, p. 52-62). In de van Gelder-lezing van 2010 neemt WELTEN het probleem op van de muntcirculatie in beide Limburgen tijdens de scharnierperiode tussen de 18de en de 19de eeuw, en schenkt daarbij ruime aandacht aan pasmunt, waarbij hij – noodgedwongen – vooral op archiefbronnen steunt. Eerder werd reeds gewezen op de zwakheden van deze bijdrage die zich op een al te beperkte bronnenselectie baseert (VAN LAERE 2010), een euvel waaraan ook de bijdragen van NOLLOMONT over de muntcirculatie in Luxemburg gedurende de periode 1814-1831 en van CORNET over de circulatie van Duitse munten uit de 17de en de 18de eeuw te Verriers en Stavelot, elk op hun eigen manier, eveneens lijden. Vaak hangt het type pasmunt dat wordt vermeld in archivalische bronnen af van het type bron dat wordt geraadpleegd. Juridische dossiers, rekwesten ... schenken vaker aandacht aan van de norm afwijkende pasmunt dan bijv. overheidscontracten. Dat blijkt onder meer uit een aanbesteding van het stadsbestuur van Bilzen uit 1791, waarin met een herbergier wordt bedongen dat de helft van de betaling voor een banket door het stadsbestuur mag gebeuren in kleingeld. Een omrekening leert dat het daarbij om niet minder dan 7.200 Luikse oorden gaat, een aantal dat toevallig ongeveer overeenstemt met de omvang van de schat van Nieuwerkerken (NIJSSEN). Archivalische bronnen geven duidelijk een ander beeld van de muntcirculatie dan vondstmunten. Slechts de combinatie van beide kan bevredigende resultaten opleveren, zoals blijkt uit het onderzoek over het gebruik van pasmunt in het Rijnland, waarbij de auteur vaststelt dat bij het begin van de 17de eeuw ongeveer een kwart van de pasmunt in omloop in de Boven-Rijnse Kreits buitenlands en/of minderwaardig is (SCHNEIDER, p. 103).

Op basis van de opvallende diversiteit van speciën die niet alleen de schat van Nieuwerkerken kenmerkt, maar die ook door een brede waaier van bronnen wordt bevestigd, aarzelen sommigen niet om te spreken van een monetaire chaos, waarbij trouwens geen eensgezindheid bestaat over periodisering of geografische afbakening, noch over de oorzaken van deze vermeende muntchaos (POLAK *passim*; WELTEN, p. 5), terwijl anderen eerder geneigd zijn het chaotisch karakter van de 18de-eeuwse muntomloop te relativeren (GEETS, p. 84-85). Een grote soortenrijkdom van gouden en zilveren munten lijkt relatief makkelijk verklaarbaar, omdat de waarde van deze speciën voor een goed deel bepaald wordt door de hoeveelheid edel metaal die ze bevatten. Voor koperen pasmunt, waarvan de waarde in principe fiduciair is, zou men mogen veronderstellen dat zij veel minder mobiel is. Pasmunt heeft daarenboven sinds de late middeleeuwen slechts een beperkte betaalkracht, die wordt uitgedrukt als een maximum absoluut bedrag dan wel een maximum percentage van de som die ermee kan worden betaald. De hoger aangehaalde afspraak tussen de stad Bilzen en een herbergier (NIJSSEN) bewijst echter dat zelfs stedelijke overheden niet altijd in staat of bereid zijn om zich aan de officiële voorschriften te houden. De schijnbaar paradoxale afwisseling tussen klachten over te weinig en te veel pasmunt getuigt van een voortdurend spanningsveld tussen de circulatie van enerzijds, speciën met intrinsieke waarde – goud en zilver – en anderzijds, fiduciare

speciën – pasmunt – die vanaf de 16de eeuw in onze streken vooral bestaat uit koper. Dit spanningsveld wordt niet alleen veroorzaakt door structurele schaars-tes, maar meer nog door de problematische convertibiliteit van pasmunt in gouden of zilveren speciën. Kleinhandelaars, marktkramers, leunders en ambachtslui allerhande hebben nauwelijks de mogelijkheid om ontvangen pasmunt vlot om te wisselen in de zilveren of gouden speciën die zij zelf nodig hebben om groothandelaars en andere leveranciers te betalen. Ook lagere overheden worden met hetzelfde probleem geconfronteerd. Pasmunt geïnd als tol- of poortgeld, marktgeld ... kunnen zij moeilijk inruilen tegen de zilveren of gouden munten die zij nodig hebben voor het aflossen van rentes, het nakomen van financiële verplichtingen aan hogere overheden ... Deze ongewilde accumulaties van pasmunt veroorzaken steeds weer tijdelijke schaarstes die vaak slechts kunnen worden opgevangen door import van vreemde pasmunt. Het is trouwens niet verwonderlijk dat daarbij, net zoals in het Rijnland (SCHNEIDER, p. 150), af en toe Nurembergse rekenpenningen hun weg vinden naar de Luikse muntomloop. Dergelijke import altijd verklaren op basis van de vaak geciteerde *Wet van Gresham* is weinig overtuigend, vooral omdat een dergelijke verklaring slechts zelden rekening houdt met het *agio* dat vaak moet worden betaald bij het wisselen van pasmunt tegen zilveren of gouden munten (SARGENT & VELDE, p. 31).

Het fiduciaire karakter van koperen pasmunt roept daarenboven nog andere vragen op. Binnen een dubbelsporig – intrinsiek *versus* fiduciair – monetair stelsel spelen de productiekosten van beide types munt een gans andere rol dan in een systeem waarin slechts één type munt gangbaar is. Op deze verschillen kan hier echter niet dieper worden ingegaan. Het moet volstaan te vermelden dat de productiekosten van de fiduciaire munten met een lage nominale waarde relatief veel hoger liggen dan deze van de hoogwaardige munten (VAN WERVEKE, p. 124-125).

Hoewel de intrinsieke waarde van koperen munten in principe geen rol speelt bij het bepalen van de nominale waarde ervan, betekent dit niet dat de kostprijs van het muntmetaal van geen belang is (zie ook SCHNEIDER, p. 152). Vanuit het oogpunt van de muntheer moet worden vermeden dat de metaalwaarde van koperen munten hoger wordt dan hun nominale waarde. Indien dit toch gebeurt door een stijging van de koperprijs, dan bestaat het risico dat de koperen munten systematisch aan de circulatie worden onttrokken en tegen hun metaalwaarde verhandeld (DEHING, p. 159). Koperen munten evolueren dan van fiduciaire munten naar munten waarvan de intrinsieke waarde hoger is dan de nominale waarde, en dus tot verhandelbare goederen. Indien het vanuit monetair oogpunt al moeilijk is om altijd rekening te houden met de complexe evolutie in de verhouding tussen de goud- en de zilverprijs, dan is het bijna een onbegonnen zaak om hierbij ook nog de evolutie van de koperprijs te betrekken. Indien de overheid in een dubbelsporig monetair stelsel geen vlotte inwisselbaarheid van pasmunt tegen zilveren of gouden speciën kan garanderen en daarenboven de betaalkracht van pasmunt beperkt, dan wordt het onmogelijk te voorzien in een optimale beschikbaarheid van de pasmunt die nodig is voor de dagelijkse aankopen van gebruiks- en vooral verbruiksgoederen.

VERGELIJBARE VONDSTEN ?

De vondst van Nieuwerkerken is niet de enige schat van hoofdzakelijk koperen munten die in een van beide Limburgen gevonden is. Zo signaleert een zekere H. (Jos. Habets?) eind 1883 in *De Maasgouw* (5de jrg., nr. 209, 8 december 1883, p. 1): *Voor eenige dagen had er in het Gronsfelder-bosch eene zonderlinge vondst plaats ... in de buurt ener oude mergelgroeve, ongeveer 600 oude muntjes in de grond liggende. De meeste waren van koper, enkele van zilver, alle dagteekenden uit de xvii^{de} en xviii^{de} eeuw. Het waren Luiker oordjes, Keulsche duiten, Gulik- en Bergsche Kassemannekens en ander goed zonder archeologische waarde ...* Hoewel uit de tekst vooral het gebrek aan belangstelling voor dergelijke vondsten blijkt, bevestigt de schaarse informatie – vooral pasmunt uit Luik, Keulen en Gulik-Berg – het algemene beeld dat ook de schat van Nieuwerkerken biedt.

Een vondst van 383 koperen munten uit Noord-Frankrijk is wat beter gedocumenteerd. Zij werd op 16 april 2011 geveild door het veilinghuis Eeckhout. Deze muntvondst is echter meer dan anderhalve eeuw ouder dan de schat van Nieuwerkerken en dateert uit grofweg het midden van de 17de eeuw. De schat, verborgen in een oudere – midden 16de-eeuwse – geglazuurde kruik, bevat volgens Pieter Schuddinck, op een inmiddels niet meer toegankelijke webpagina, 220 munten uit Frankrijk, 48 uit de Spaanse Nederlanden, 11 uit het prinsbisdom Luik, en 3 uit de Noordelijke Nederlanden. De overige munten worden als niet-geïdentificeerd bestempeld. Het oudste exemplaar, een Doornikse oord van Filips II, dateert uit 1590; de jongste (?) munt, een oord van Filips IV, uit 1656. Noch de geografische noch de chronologische spreiding van deze vondst is vergelijkbaar met deze van de schat van Nieuwerkerken.

Een 'Brabants' vondstcomplex van meer dan 1.550 munten, dat PANNEKEET in 1701 dateert en als een militair kampement omschrijft, levert een veel gevarieerder beeld op. De oudste munt is een Schotse *Bishop James Kennedy penny* geslagen onder James III (1460-1488) – of een imitatie ervan (?) – die overigens ook als losse vondst in de Zuidelijke Nederlanden gekend is, o.m. uit een laat-middeleeuwse context bij de opgravingen van de abdij van Zonnebeke. Toch lijken de oudste koperen munten vooral pas van het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw te dateren, zodat het vondstcomplex een chronologische spanwijdte bezit van maximaal tweeënhalve eeuw. Volgens PANNEKEET (p. 69-71) mocht ongeveer een derde van de gevonden munten niet circuleren in de Republiek der Verenigde Provinciën. Van deze niet-toegestane munten is ongeveer 35% afkomstig van Kleef, en zijn de Franse *double tournois* goed voor 17,5%. Rekemse munten maken ongeveer 15% uit, op enige afstand gevolgd door munten uit Roermond (ca. 6%) en Gronsveld (ca. 4,5%). Pas daarna volgen de Spaanse Nederlanden en Luik. Enkele andere muntheren zijn met slechts één of twee exemplaren vertegenwoordigd, waarbij een pauselijke en een Ottomaanse munt ongetwijfeld de meest exotische zijn. Twee Rotterdamse vondsten van koperen munten, die PANNEKEET (p. 73) ter vergelijking aanhaalt, zetten hem er toe aan het vondstcomplex, ondanks de militaire achtergrond, als representatief voor de muntomloop te beschouwen. Indien deze hypothese klopt, dan is de situatie iets meer dan een eeuw later in het prinsbisdom Luik duidelijk heel wat

complexer. Zowel de chronologische als de geografische spreiding van de munten uit de schat van Nieuwerkerken zijn immers beduidend breder dan bij het Brabantse vondstcomplex. Een ander opvallend verschil is het belang van de Gronsvelder en de Rekemse munten, zowel in de 'Brabantse' vondst als in de Rotterdamse schatten, waar deze groep samen goed is voor 20% tot meer dan 50% van de niet-geoorloofde munten, terwijl Gronsvelder munten volledig ontbreken in Nieuwerkerken, en de Rekemse muntslag met slechts twee exemplaren is vertegenwoordigd. Het lijkt er dus op dat in de loop van de 18de eeuw de als minderwaardig beschouwde heerlijke pasmunt met succes bestreden is. Ook het aandeel Franse pasmunt is in Nieuwerkerken veel geringer dan in de 'Brabantse' vondst; de Franse munten uit Nieuwerkerken zijn daarenboven van meer recente makelij en invoer. Maar wat het meest opvalt is het enorme verschil in diversiteit van de Duitse munten. In het 'Brabantse' complex zijn vier Duitse muntheren vertegenwoordigd, tegenover een 25-tal in Nieuwerkerken, en zelfs binnen deze groep doet zich een sterke verschuiving voor, vermits in het 'Brabantse' vondstcomplex het voornamelijk gaat om Kleefse munten – de overige muntheren zijn telkens slechts met één munt vertegenwoordigd – waarvan er in Nieuwerkerken relatief weinig exemplaren zijn, terwijl Duitse muntheren, die in Nieuwerkerken goed vertegenwoordigd zijn zoals Keulen, in het 'Brabantse' vondstcomplex volledig ontbreken.

Een vergelijking maken tussen een met een specifieke bedoeling samengestelde muntschat zoals deze van Nieuwerkerken of beide Rotterdamse schatten, en een vondstcomplex dat bestaat uit losse vondsten opgespoord met behulp van een metaaldetector, is echter een bijzonder heikele aangelegenheid, omdat in het laatste geval onmogelijk kan worden uitgemaakt of alle munten inderdaad op hetzelfde ogenblik in de bodem terecht gekomen zijn – men kan hierbij o.m. denken aan de hoger aangehaalde Schotse penning uit de tweede helft van de 15de eeuw – noch krijgt men enig idee van de redenen waarom de munten in de bodem zijn terecht gekomen: werden de munten verloren, of werden er ook munten weggeworpen omdat de eigenaar ontdekte dat ze vals of om een andere reden onbruikbaar waren, zoals de relatief talrijke als 'vals' omschreven Kleefse munten (PANNEKEET, p. 70-71)?

BESLUIT

Met bijna 7.000 geborgen munten behoort de schat van Nieuwerkerken ongetwijfeld tot de grootste die ooit in België gevonden zijn. De samenstelling van het koperen gedeelte van de schat getuigt niet alleen van een tot nog toe onvermoede diversiteit, maar ook van een onverwachte chronologische reikwijdte, die beide nopen de circulatie van koperen munten tijdens de tweede helft van de 18de en het eerste kwart van de 19de eeuw in het prinsbisdom Luik met andere ogen te bekijken. De schat van Nieuwerkerken herinnert ons meer dan andere bronnen aan het feit dat het prinsbisdom tot aan het einde van het *ancien régime* op monetair en economisch vlak stevig is ingebed in de Nederrijnse-Westfaalse Kreits van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, en dat de dagelijkse monetaire realiteit van het prinsbisdom nauwer verwant is met deze van het Rijnland

dan met de Habsburgse Nederlanden. Hoewel de aanwezigheid van een deel van de vreemde munten kan worden verklaard door een langzaam, natuurlijk infiltratieproces, is ook duidelijk dat andere soorten uit bijv. Aken en Gulik-Berg in het prinsbisdom zijn ingevoerd met speculatieve bedoelingen, een fenomeen dat ook door geschreven bronnen wordt gesignaleerd. Het relatief hoge aantal Zweedse koperen munten blijft voorlopig echter onverklaard. De brede chronologische reikwijdte kan alleen maar worden verklaard als men aanvaardt dat een deel van de koperen munten een tijdlang aan de circulatie was onttrokken, om pas na een tijdsspanne van vele decennia opnieuw in omloop te worden gebracht. Waar deze koperen munten in de tussentijdse periode bewaard of opgeborgen werden, blijft voorlopig echter onduidelijk. De reden voor de intermitterende circulatie van koperen munten, die in principe slechts een geringe intrinsieke waarde hebben, blijft voorlopig eveneens in het duister gehuld.

De grote diversiteit aan koperen munten, waarvan meer dan 30% geen officiële koers heeft in het prinsbisdom Luik, wekt aanvankelijk de indruk van een monetaire chaos, waarmee de tijdgenoten echter minder problemen dan verwacht hebben. Zij hebben immers ruime ervaring met de problemen die veroorzaakt worden door de gebrekkige convertibiliteit van koperen pasmunt in gangbare hoogwaardige zilveren of gouden speciën, problemen die ook voor de eigen, Luikse munten gelden. Een van de manieren om hiermee om te gaan is het verpakken van koperen pasmunt in *knappers* of *piles* die tegen een standaardwaarde circuleren, zonder telkens gecontroleerd te worden. Op deze wijze kan heel wat 'vreemd' kopergeld probleemloos in circulatie worden gebracht en blijven. Overheidsmaatregelen om dit gebruik uit te roeien blijken niet altijd het gewenste effect te hebben, zoals blijkt uit 'wisselaarsboekjes' van het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw, waarin *piles* nog steeds uitdrukkelijk worden vermeld.

Een grondige studie van de Luikse oorden van de regering van Maximiliaan-Hendrik van Beieren uit de schat van Nieuwerkerken levert bijkomende argumenten op om de mechanisch geslagen oorden van deze vorst niet aan het Hasseltse muntatelier toe te schrijven, maar wel aan het Luikse munthuis, zulks in tegenstelling tot wat doorgaans in de literatuur wordt vermeld.

Tot slot verschaft de schat van Nieuwerkerken boeiende informatie over het paramonetaire gebruik van bepaalde munttypes, waarbij opvalt dat de Luikse 4-oord-munten klaarblijkelijk frequent aan de omloop werden onttrokken om als halfafgewerkte producten te worden gebruikt voor het vervaardigen van tot nog toe niet-geïdentificeerde eindproducten. De uitgesproken onevenwichtige slijtage van voor- en keerzijde van *sede vacante*-oorden doet eveneens het vermoeden rijzen van een paramonetair, waarschijnlijk devotioneel of therapeutisch gebruik.

De datum van de verberging – tussen 1820 en 1825 – in een periode van politieke en militaire rust maakt het mogelijk deze te koppelen aan de monetaire hervorming onder de regering van Willem I, koning der Nederlanden, die was bedoeld om een nationale munt in te voeren in het pas opgerichte koninkrijk, en tegelijk een als chaotisch ervaren monetaire situatie te saneren.

BIJLAGE: INVENTARIS

In deze bijlage wordt steeds verwezen naar de nummers van de munten in de naslagwerken en niet naar de pagina's, omdat deze kunnen verschillen naargelang de editie, terwijl de volgnummers meestal identiek blijven over de edities heen.

De namen van de vorstendommen en de vorsten worden gegeven zoals ze in de naslagwerken voorkomen en worden, behalve voor het prinsbisdom Luik, niet ver-nederlandst, om het opsporen van bijkomende informatie te vergemakkelijken.

Voor de naslagwerken zijn de volgende afkortingen gebruikt (zie ook de bibliografie):

Dgs = DENGIS, *Liège* II (nummers tot 919) of III (nummers vanaf 925)

D = DOUGLAS

K&M = KRAUSE & MISHLER

Mg = MAGAIN

P&vdW = PURMER & VAN DER WIEL

Sch = SCHÖN

vG&H = VAN GELDER & HOC

VK = VAN KEYMEULEN 1981

<i>Luik (prinsbisdom)</i>	
<i>Erardus van der Mark (1506-1538)</i>	1641 ? : 1 + 1643 ? : 1 + [????] ? : 13 – 5 ex. mogelijk Dgs-1039/1077, 2 ex. mogelijk Maaslandse imitaties
Swerte (Dgs-825/827/836/841): 1: [????] ? : 1	Oord (Dgs-?): 4: [????] ? : 4
<i>Joris van Oostenrijk (1544-1557)</i>	Duit (Dgs-1046): 1:[????] ? : 1
Swerte van 4 sol of ½ aidant (Dgs-887): 2: [????] Luik: 2 – 1 ex. mogelijk ander type (Dgs-879)	<i>Maximiliaan-Hendrik van Beieren (1650-1688)</i>
<i>Gerard van Groesbeek (1564-1580)</i>	Oord (Dgs-1107): 109: s.d. ? : 109 – 21 ex. mogelijk Dgs-1108
Dubbele swerte van 6 sol of ¼ aidant (Dgs-930): 1: 1565 Luik: 1	Halve oord (Dgs-1108): 21: s.d. ? : 21
<i>Ernest van Beieren (1581-1612)</i>	Oord (Dgs-1109): 26: s.d. ? : 26
Swerte van 12 sol of ½ aidant (Dgs-958/983): 3: 158[?] Maaseik (?): 1 + [????] Maaseik (?): 1 + [????] ? : 1	<i>Sede vacante (1688)</i>
Swerte van 12 sol of ½ aidant (Dgs-990): 4: [????] ? : 4	Oord (Dgs-1119): 4: 1688 Luik: 4
Oord (Dgs-954/979): 2: s.d. ? : 2 – 1 ex. mogelijk Maaseik	<i>Jan Lodewijk van Elderen (1688-1694)</i>
<i>Ferdinand van Beieren (1612-1650)</i>	Oord (Dgs-1125/1126): 2: [????] ? : 2
Oord (Dgs-1048): 1: s.d. ? : 1	<i>Jozef Clemens van Beieren (1694-1723)</i>
Oord (Dgs-1072): 1: [????] ? : 1	Oord (Dgs-1138): 25: s.d. ? : 25
Oord (Dgs-1039/1064-1066/1077): 15:	Oord (Dgs-1140): 175: 1722 Luik: 28 + 1723 Luik: 28 + [????] Luik: 119 – 4 ex. mogelijk Dgs-1138
	<i>Sede vacante (1723-1724)</i>
	Oord (Dgs-1150): 1: 1724 Luik: 1

Joris-Lodewijk van Bergen (1724-1743)

Oord (Dgs-1152): **188**: 1726 Luik: 64 +
1727 Luik: 24 + [????] Luik: 100

Sede vacante (1743-1744)

Oord (Dgs-1159): **59**: 1744 Luik: 59 – 7 ex.
mogelijk van Jan Theodoor van Beieren

Sede vacante (1694/1724/1744)

Oord (Dgs-1133/1150/1159): **5**: [????] Luik:
5

Jan-Theodoor van Beieren (1744-1763)

Dubbele schelling (Mg-19 = Dgs-1169): **3**:
1753 Luik: 2 + [????] Luik: 1

Schelling (Mg-18 = Dgs-1172): **18**: 1752
Luik: 12 + 1753 Luik: 5 + [????] Luik: 1

Plaket (Mg-16 = Dgs-1173): **16**: 1751 Luik:
16

Plaket (Mg-17 = Dgs-1174): **17**: 1751 Luik:
1 + 1752 Luik: 14 + [????] Luik: 2

Plaket (Mg-16/17 = Dgs-1173/1174): **3**:
[????] Luik: 3

Vier oord (Mg-9 = Dgs-1175): **341**: 1750
Luik: 8 + 1751 Luik: 263 + 1 gegoten ver-
valsing + 1752 Luik: 33 + [????] Luik: 37

Vier oord (Mg-10 = Dgs-1176): **42**: 1751
Luik: 19 + 1752 Luik: 18 + [????] Luik: 4

Vier oord (Mg-9/10 = Dgs-1175/1176):
294: 1751 Luik: 141 + 1752 Luik: 45 + [????]
Luik: 108

Dubbel oord (Mg-11 = Dgs-1177): **37**: 1750
Luik: 36 + [????] Luik: 1

Dubbel oord (Mg-12 = Dgs-1178): **669**:
1750 Luik: 17 + 1751 Luik: 315 + 1752 Luik:
295 + [????] Luik: 42

Dubbel oord (Mg-13 = Dgs-1179): **28**: 1751
Luik: 1 + 1752 Luik: 24 + [????] Luik: 3

Dubbel oord (Mg-12/13 = Dgs-1178/ 1179):
87: 1751 Luik: 9 + 1752 Luik: 47 + [????]
Luik: 31

Dubbel oord (Mg-11/12/13 = Dgs-1177/
1178/1179): **10**: [????] Luik: 10

Oord (Mg-1 = Dgs-1161): **1**: 1744 Luik: 1

Oord (Mg-2 = Dgs-1162): **129**: 1744 Luik:
52 + 1745 Luik: 76 + [????] Luik: 1

Oord (Mg-2A = Dgs-1162 var.): **1**: *s.d.*
Luik: 1

Oord (Mg-3/5/6 = Dgs-1163/1165/1166):
510: 1744 Luik: 38 + 1745 Luik: 302 + 1746
Luik: 169 + [????] Luik: 1

Oord (Mg-2/3/5/6 = Dgs-1162/1163/1165/
1166): **114**: 1744 Luik: 4 + 1745 Luik: 13 +
[????] Luik: 97

Oord (Mg-14 = Dgs-1181): **103**: 1750 Luik:
103

Oord (Mg-15 = Dgs-1180): **1.401**: 1750
Luik: 396 + 1751 Luik: 576 + 1752 Luik:
426 + [????] Luik: 3

Oord (Mg-14/15 = Dgs-1180/1180): **151**:
1750 Luik: 66 + [????] Luik: 86

Niet geïdentificeerde prins-bisschop

Oord: **267**: 17de eeuw: 9 + 17^{de}/18de eeuw:
23 + 18^{de} eeuw: 235

*Republiek der Zeven Verenigde Provinciën
Gelderland*

Duit (P&vdW-1013): **2**: 1740: 2

Duit (P&vdW-1014): **3**: 1751: 1 + 1752: 2

Duit (P&vdW-1015): **5**: 1754: 2 + 1755: 1 +
1756: 2

Duit (P&vdW-1017): **62**: 1759: 7 + 1760: 4 +
1761: 3 + 1762: 1 + 1763: 1 + 1764: 3 + 1765:
2 + 1766: 9 + 1767: 4 + 1768: 3 + 176[?]: 4 +
[????]: 21

Duit (P&vdW-1018): **46**: 1783: 5 + 1784: 7 +
1785: 7 + 1786: 18 + 1788: 4 + 178[?]: 2 +
[????]: 3

Duit (P&vdW-1019): **14**: 1788: 14

Duit (P&vdW-1020): **1**: 1793: 1

*Holland**In opstand, op naam van Filips II*

Oord (P&vdW-2009): **2**: 1575: 1 + [????]: 1 –
mogelijk ander type

Staten van Holland

Duit (P&vdW-2007): **58**: 1739: 2 + 1741: 2
+ 174[?]: 1 + 1754: 4 + 175[?]: 3 + 1765: 1 +

1766: 3+1769: 4+176[?]: 2+1780: 11+
[???]: 25

voc-duit (SCHOLTEN 114): **1**: 1780: 1

Huissen

Zie Kleve

Roermond

Zie Zuidelijke Nederlanden – Albrecht &
Isabella

West-Friesland

Duit (P&vdW·3010): **1**: 173[?]: 1

Duit (P&vdW·3013): **1**: 176[?]: 1

Duit (P&vdW·3014): **4**: 1780: 4

Duit (P&vdW·30xx): **11**: [???]: 11

Zeeland

Duit (P&vdW·4010): **6**: 1736: 3+1748: 1+
1749: 1+[???]: 1

Duit (P&vdW·4011): **29**: 1754: 2+1755: 1+
1756: 1+1758: 4+175[?]: 5+1760: 1+1762:
2+1764: 4+1765: 1+1766: 1+176[?]: 3+
[???]: 4

Duit (P&vdW·4012): **174**: 1766: 6+1767:
3+1768: 5+1769: 2+176[?]: 3+1776: 12+
1778: 5+1779: 6+177[?]: 5+1780: 6+
1781: 6+1782: 7+1783: 7+1784: 9+1785:
5+1786: 6+1787: 6+1788: 10+1789: 7+
178[?]: 9+1790: 11+1791: 5+1792: 3+
179[?]: 3+[???]: 26

Duit (P&vdW·4013): **32**: 1792: 1+1793: 9+
1794: 16+1796: 2+1797: 2 – 1 ex. **7** gegra-
veerd over **6**+179[?]: 2

Duit (P&vdW·40xx): **2**: [???]: 2

Utrecht (stad)

Duit (P&vdW·5109): **3**: 168[?]: 1+[???]: 2

Duit (P&vdW·5110): **3**: 1722: 1+1723: 1+
[?]₂[?]: 1

Duit (P&vdW·5111): **7**: 1739: 4+1744: 1+
1749: 1+1754: 1

Duit (P&vdW·5112): **1**: 1759: 1

Duit (P&vdW·5113): **34**: 1761: 2+1763: 1+
1764: 1+1765: 2+1766: 8+1767: 3+1768:
16+176[?]: 1

Duit (P&vdW·5114): **97**: 1780: 1+1783: 8+
1784: 5+1785: 2+1786: 5+1787: 12+1788:
23+1789: 9+178[?]: 2+1790: 12+1791: 11
+1792: 5+179[?]: 1+17[?]: 1

Duit (P&vdW·5111/4): **22**: [???]: 22

Friesland

Oord (P&vdW·601x): **1**: [???] 2,45 g; sterk
verweerd, mogelijk een Rekemse imitatie

Overijssel

Duit (P&vdW·7006): **3**: 1741: 3

Duit (P&vdW·7007): **2**: 1750: 2

Duit (P&vdW·7008): **1**: 1753: 1

Duit (P&vdW·7009): **67**: 1764: 3+1765: 1+
1767: 16+1768: 18+1769: 11+176[?]: 5+
[???]: 12

Duit (P&vdW·7010): **5**: 1766: 5

Duit (P&vdW·7003/7012): **1**: [???]: 1

Groningen en Ommelanden

Duit (P&vdW·8004): **8**: 1771: 2+[???]: 6

Niet-geïdentificeerd

Oord 17de/18de eeuw wapenschild van
(West-)Friesland, mogelijk een Maas-
landse imitatie

Duit 18de eeuw alleen de letter **A** herken-
baar

Duit 18de eeuw alleen de letter **D** en het
cijfer **6** herkenbaar

Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie Aachen (Reichsstadt)

2 Mark (Sch·18): **1**: 1753: 1

12 Heller (Sch·22 = D·51): **69**: 1758: 7+
1759: 3+175[?]: 3+1760: 2+1767: 6+
176[?]: 3+1791: 11+1792: 5+1794: 4+
1797: 2+179[?]: 4+17[?]: 19

4 Heller (Sch·8 = D·31): **45**: 1734: 2+ 1738:
1+1751: 6+1752: 1+1753: 4+1754:
5+1757: 2+1758: 4+1759: 2+175[?]: 6+
17[?]: 12

4 Heller (Sch·21 = D·52): **59**: 1765: 3+
1767: 5+1792: 4+1793: 18+179[?]: 6+
17[?]₅: 1+17[?]₉: 1+17[?]: 21

<i>Berg (Herzogtum)</i>
<i>Maximilian IV. Joseph (1799-1805)</i>
½ Stüber (Sch.- Jülich-Berg 105 = D·2): 1: 1802: 1
<i>Coesfeld (Landstadt)</i>
4 Pfennig (Sch·3 = D·7): 1: [????]: 1
<i>Dortmund (Reichsstadt)</i>
¼ Stüber (Sch·6): 2: 1752: 1 + 1755: 1
<i>Frankfurt am Main (Reichsstadt)</i>
1 Heller (Sch·83 = D·252): 4: 1782: 1 + 1819: 2 + 1820: 1
1 Pfennig (Sch·84 = D·268): 17: 1786: 11 + 1787: 1 + 178[?]: 1 + 1794: 1 + 179[?]: 1 + [????]: 1
<i>Hamm (Residenzstadt)</i>
3 Pfennig (Sch·2): 1: 1703: 1
<i>Hanau-Münzenberg (Grafschaft)</i>
<i>Wilhelm VIII. (1751-1760)</i>
Heller (Sch·9): 1: [????]: 1
<i>Wilhelm von Hessen-Kassel (1760-1785)</i>
Heller (Sch·21 = D·101): 1: 1773: 1
<i>Hessen-Darmstadt (Fürstentum)</i>
<i>Ernst Ludwig (1678-1739)</i>
10 Kreutzer (Sch·39 = D·148): 1: 1733: 1
<i>Ludwig IX. (1768-1790)</i>
Pfennig (Sch·113 = D·232): 1: 1773: 1
Pfennig (Sch·116 = D·240): 4: 1786: 1 + 1789: 1 + [????]: 2
<i>Hessen-Kassel (Fürstentum)</i>
<i>Friedrich I. (1730-1751)</i>
2 Heller (Sch·63): 1: [????]: 1
<i>Jülich-Berg (Herzogtum)</i>
<i>Carl-Theodor (1742-1799)</i>
½ Stüber (Sch·95 = D·206): 3: 1786: 1 + 1784: 1 + 1794: 1
¼ Stüber (Sch·83 = D·200): 3: 1750: 2 + 1751: 1
¼ Stüber (Sch·94 = D·205): 88: 1766: 2 + 1774: 7 + 1775: 2 + 177[?]: 1 + 1783: 9 + 1784: 11 + 1785: 16 + 1786: 15 + 1787: 1 + 178[?]: 4 + 1794: 7 + [???]4: 1 + [????]: 12

<i>Kleve (Herzogtum)</i>
<i>Possidierende Fürsten (1609-1624)</i>
Ortchen / oord (D·2 = P&vdW·1604): 1: 1611 Huissen: 1
<i>Friedrich II. von Preussen (1740-1786)</i>
¼ Stüber (Sch·2 = D·55): 4: [????] 4; identificatie onzeker omwille van de slechte bewaringstoestand
Pfennig / duit (D·53): 4: 1753: 3 + [????]: 1
<i>Köln (Erzstift)</i>
<i>Clemens August von Bayern (1723-1761)</i>
¼ Stüber (Sch·46 = D·135): 29: 1739: 1 + 1740: 1 + 1741: 1 + 1742: 1 + 1743: 1 + 1745: 2 + 1746: 4 + 1747: 2 + 1748: 1 + 1759: 1 + 1760: 6 + [????]: 8
<i>Maximilian Friedrich von Königsegg-Rotenfels (1761-1784)</i>
¼ Stüber (Sch·71 = D·161): 8: 1764: 3 + 1765: 2 + 1766: 1 + 176[?]: 1 + [????]: 1
<i>Köln (Stadt)</i>
4 Heller (Sch·33 = D·440): 35: 1768: 17 + 176[?]: 2 + 1789: 1 + 178[?]: 1 + 1792: 1 + [???]8: 1 + [????]: 12
<i>Mainz (Erzstift)</i>
<i>Emmerich Joseph von Breidbach-Burresheim (1763-1774)</i>
Pfennig (Sch·54A): 1: 1766: 1 (identificatie prof. dr. N. Klüssendorf, e-mail dd° 28/VIII/2012)
<i>Münster (Hochstift)</i>
<i>Friedrich Christian von Plettenberg (1688-1706)</i>
4 Pfennig (Sch·4): 1: 1703: 1
<i>Franz Arnold von Wolff Metternich zur Gracht (1706-1718)</i>
Pfennig (Sch·14): 1: [????]: 1
<i>Clemens August von Bayern (1719-1761)</i>
3 Pfennig (Sch·26 = D·135): 2: 1740: 1 + [????]: 1
3 Pfennig (Sch·28): 2: 1745: 1 + 1746: 1
3 Pfennig (Sch·32): 1: 1754: 1

<i>Münster (Domkapittel)</i>
2 Pfennig (Sch·17): 1 : 1790: 1
3 Pfennig (Sch·8 = D·430): 3 : 173[?]: 1 + 174[?]: 1 + [????]: 1
6 Pfennig (Sch·11): 1 : 1762: 1
<i>Münster (Stadt)</i>
2 Pfenning (Sch·3 = D·337): 1 : 1758: 1
<i>Nassau-Dillenburg (Grafschaft)</i>
<i>Wilhelm V. (1751-1806)</i>
Heller (Sch·1): 1 : 17[?]: 1
<i>Sayn-Altenkirchen (Reichsgraft)</i>
<i>Karl Wilhelm Friedrich von Brandenburg-Ansbach (1741-1757)</i>
¼ Stüber (Sch·10 = D·35): 1 : 1752: 1
<i>Christian Fredrich Karl Alexander von Brandenburg-Ansbach (1757-1791)</i>
¼ Stüber (Sch·22 = D·53): 3 : 1758: 1 [????]: 2 – behoren mogelijk tot de vorige vorst
<i>Schönau (Reichsherrschaft)</i>
<i>Johann Gottfried von Blanche (1721-1758)</i>
4 Heller (Sch·1 = D·1): 1 : [????]: 1
<i>Soest (Landstadt)</i>
3 Pfennig (Sch·9): 1 : [????]: 1
3 Pfennig (Sch·13): 1 : [????]: 1
<i>Trier (Erzstift)</i>
<i>Franz Georg von Schönborn (1729-1756)</i>
1 Pfenning (Sch·54 = D·1): 1 : 1749: 1
<i>Johann Philipp von Walderdorff (1756-1768)</i>
2 Pfennig (Sch·68 = D·26): 1 : 1761: 1
<i>Clemens Wenzel von Sachsen (1768-1802)</i>
4 Pfenning (Sch·138 = D·68): 3 : 1789: 3
<i>Waldeck (Fürstentum)</i>
<i>Karl August Friedrich (1728-1763)</i>
6 Pfennig (Sch·5/18 = D·7/12): 1 : [????]: 1
<i>Wied-Runkel (Grafschaft)</i>
<i>Johann Ludwig Adolf (1706-1762)</i>
¼ Stüber (Sch·2 = D·3): 12 : 1754: 1 + 1758: 7 + 175[?]: 2 + [????]: 3

<i>Oostenrijk</i>
<i>Frans I. Stephan (1745-1765)</i>
20 Kreuzer (K&M 1701-1800, nr. 2028): 1 : 1754 atelier PR : 1
<i>Frans II (1792-1835) = Frans II, keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie (1792-1806) = Frans I, keizer van Oostenrijk (1806-1835)</i>
20 Kreuzer (K&M 1801-1900, 2139): 1 : 1803 atelier G : 1
20 Kreuzer (K&M 1801-1900, 2140): 1 : 1806 atelier G : 1
<i>Niet-geïdentificeerd</i>
4 Heller: 4 : 1768: 2 + 1788: 2
? Heller: 1 : 18 ^{de} eeuw; op de keerzijde over meerdere lijnen] / [] ELL [] / [] HEI [
3 Pfenning: 1 : 172[?] op de keerzijde over vier lijnen: III / (staafje) / [] ENIN [] (<i>sic</i>) / []72[] / I (?) []
2 Pfenning: 1 : 17[?]0; voorzijde vage resten van een monogram, keerzijde omsloten door een sierrand: II / PFENNING / 17[]0
Pfenning: 1 : 1766; op de keerzijde over vijf lijnen: I / PFENNING / SCHEIDE / MUNTZ / 1766
? Pfenning: 1 : 1791; op de keerzijde over meerdere lijnen:] / [] ENI [] / 179(?)1
? Stüber: 1 : 18 ^{de} eeuw; op de keerzijde in het veld] BER / [jaartal]; het jaartal lijkt te eindigen op een 9 of een 2
4?: 1 : 176[x]; op de keerzijde in het veld III / [...] / 176[?]
3?: 2 : 18 ^{de} eeuw; voorzijde beeldenaar verdwenen, van de legende rest O (of Q) V [] IS [; keerzijde in het veld bovenaan III of III – 18 ^{de} eeuw keerzijde bovenaan III of III
?: 8 : 1727; keerzijde opschrift over meerdere lijnen met in het midden een R , eronder een I en op de onderste lijnen het jaartal 1727 + 1768; keerzijde een krans die een onleesbaar opschrift omsluit, onderaan 1768 ; mogelijk een Nederlandse duit +

18de eeuw vage schriftresten op een zijde; mogelijk een Nederlandse duit + 18^{de} eeuw; voorzijde een gekroond (spiegel)monogram + 18^{de} eeuw; voorzijde een gekroond spiegelmonogram + 18^{de} eeuw; keerzijde onleesbare resten van een opschrift + 18^{de} eeuw (?) corrosie; voorzijde een wapenschild met onherkenbare beeldenaar + 18^{de} eeuw; voorzijde een gekroond spiegelmonogram

Zuidelijke Nederlanden

Filips de Schone (1482-1506)

Dubbele mijt voor Namen (vG&H.129-7a var.): 1: s.d.: 1

Karel V (1506-1555)

Korte (vG&H.198): 1: [????] ? : 1

Filips II (1555-1598)

Oord (vG&H.232): 3: 1581 Maastricht: 1 + 1593 ? : 1 + 159[?] Arras: 1

Statenoord (vG&H.252): 1: s.d. Antwerpen: 1

Duit (vG&H.234): 1: 1596 Antwerpen: 1

Dubbele korte (vG&H.230): 1: s.d. ? : 1

Albrecht & Isabella (1598-1621)

Oord (VK.20): 1: 1611?: 1

Duit (VK.26): 2: 160[?] ? : 1 + 1615?: 1

Oord voor Roermond (P&vdW.9402): 2: 1610 Roermond: 1 + 16[?] Roermond: 1

Filips IV (1621-1665)

Schelling (VK.66): 1: [????] ? : 1

Oord (VK.71): 8: 164[?] ? : 1 + 165[1?] Doornik (?): 1 + 1658 Doornik: 1 + 165[?] ? : 1 + 16[?]2/8 ? : 1 + 16[?]3? : 1 + [????] ? : 2

Duit (VK.74): 1: 1624 Maastricht: 1

Karel II (1665-1700)

Oord (VK.112): 4: 166[?] ? : 1 + 1685?: 1 + 16[?] ? : 2

Oord (VK.114/5): 1: 1691 ? : 1

Oord (VK.116): 19: 1692 ? : 4 + 1693 ? : 1 + 1695 Brussel: 1 + 1699 Brugge (?): 1 + 169[?] ? : 2 + 16[?] ? : 1 + 1700 Brugge: 1 + 1700 Brugge (?): 1 + 1700 ? : 2 + [????] ? : 5

Filips V (1700-1712)

Oord (VK.140/1): 31: 1709 ? : 8 + 1710 ? : 12 + 17[?] ? : 11

Oord (VK.141/2): 33: 1710 ? : 25 + [????]

Namen: 2 + [????] ? : 6

Karel VI (1711-1740)

Oord (VK.155): 4: 1712 ? : 1 + [????] Brugge: 2 + [????] ? : 1

Maximiliaan-Emmanuel van Beieren (1711-1714)

Oord (VK.179): 19: 1712 Namen: 10 + 1715 Namen: 2 + [????] Namen: 7

Oord (VK.181): 14: 1712 Namen: 1 + 1713 Namen: 1 + [????]: Namen: 12

Niet geïdentificeerde Spaanse Habsburger (ca. 1600 – ca. 1710)

138: [????] Doornik: 1 + 16[?] ? : 2 + [????] ? : 135

Maria-Theresia (1740-1780)

Halve dukaton (VK.192): 1: 1751 Brugge: 1

Dubbele schelling (VK.198): 5: 1753 Antwerpen: 1 + 1753 ? : 2 + [????] Antwerpen: 1 + [????] ? : 1

Schelling (VK.200): 15: 1750 Antwerpen: 4 + 1750 Brugge: 7 + 1750?: 4

Schelling (VK.201): 24: 1751 Brugge: 1 + 1752 Antwerpen: 6 + 1752 Brugge: 2 + 1752?: 2 + 1753 Antwerpen: 2 + 1753 Brugge: 3 + 1753 ? : 2 + 1754 Antwerpen: 1 + 1764 Brussel: 2 + 1765 (?) Brussel: 1 + [????] Brussel: 2

Schelling (VK.200/1): 9: [????] Antwerpen: 1 + [????] Brugge: 4 + 17[?]2?: 1 + [????] ? : 3

Dubbel oord (VK.213): 2: 1777 Brussel: 1 + 1778 Brussel: 1

Oord (VK.210): 2: [????] ? : 2

Oord (VK.212): 4: [????] ? : 4

Jozef II (1780-1790)

Halve kroon (VK.227): 2: 1788 Günzburg: 2

Plaket (VK.228): 1: 1789 Brussel: 1

Dubbel oord (VK.230): 5: 1788 Brussel: 1 + 1789 Brussel: 1 + [????] Brussel: 1 + [????] ? : 2

Oord (VK·231): **3**: 1782 Brussel: 1 + 1788 Brussel: 1 + 1789 Brussel: 1

Frans II (1792-1797)

Kroon (K&M 1701-1800, 62.1, cfr. VK·256): **1**: 1794 Wenen: 1

Kwart kroon (K&M 1701-1800, nr. 60): **2**: 1796 Praag: 2

Plaket van 14 oord (VK·257): **2**: 1793 Brussel (?): 1 + 1794 Brussel (?): 1

Dubbel oord (VK·259): **3**: 1793 Brussel: 1 + 1794 Brussel: 2

Oord (VK·260): **1**: 1794 Brussel: 1

Niet geïdentificeerde Oostenrijkse Habsburger

Dubbel oord (VK·?): **1**: [????] ? : 1

Oord (VK·?): **8**: [????] ? : 8

Verenigde Belgische Staten (1790)

Dubbel oord (VK·244): **2**: 1790 Brussel: 2

Oord (VK·245): **1**: [1790] [Brussel] 1

Luxemburg

Maria-Theresia (1740-1780)

Oord (WEILLER 238 = VK·222): **2**: 1759 Brussel: 1 + [????] Brussel: 1

Jozef II (1780-1790)

Halve oord (WEILLER 247 = VK·237): **8**: 1789 Brussel: 6 + [????] ? 2

Leopold II (1790-1792)

Zes stuiver (WEILLER 249 = VK·251): **1**: [????] ? : 1

Drie stuiver (WEILLER 250 = VK·252): **1**: 1790 Günzburg: 1

Feodale vorstendommen in de Nederlanden

Namen (graafschap)

Willem II (1391-1418)

Dubbele mijt (CHALON 176-178): **1**

Rekem (rijksonmiddelbaar graafschap)

Ferdinand van Aspremont-Linden (1636-1665)

Oord (LUCAS 301 e.v.): **2**

Thorn (rijksonmiddelbaar stift)

Anna van der Marck (1604-1631)

Oord (LUCAS 108 e.v.): **1**: 161[?]: 1

Stavelot (abdij-vorstendom)

Ferdinand van Beieren (1612-1650)

Oord (DENGIS Stavelot 45B): **3**

Onbekend Maaslands atelier

Oord: **1**: Vz.: geen herkenbare sporen van beeldenaar of legende – Kz.: in een kruisvorm, centraal een klein, onherkenbaar motief, getopt door een grote kroon onderaan een wapenschild waarvan de beeldenaar mogelijk drie leeuwen voorstelt en links een wapenschild met klauwende leeuw naar links

Frankrijk

Louis XIV (1643-1715)

Liard (DUPLESSY 1588-1590): **6**: [????]

Rouen: 1 + [????] Vimy: 2 + [????] ? : 3

Louis XV (1715-1774)

Écu au bandeau (DUPLESSY 1680): **2**: 1763 Lyon: 1 + 1765 Paris: 1

Écu à la vieille tête (DUPLESSY 1685): **2**: 1771 Paris: 1 + 1772 Bayonne: 1

Demi-écu aux lauriers (DUPLESSY 1676): **2**: 1726 Bourges: 1 + 17[?]1 Bordeaux: 1

Dixième d'écu à la vieille tête (DUPLESSY 1688): **1**: [????] ? : 1

Demi-sol à la vieille tête (DUPLESSY 1700): **2**: 177[?] Lille: 1 + [????] La Rochelle: 1

Liard (DUPLESSY 1701): **13**: 176[?] ? : 1 + 1770 Lille: 1 + 1773 Lille: 2 + [????] Lille: 1 + [????] ? : 8 – 1 ex. onzekere toewijzing aan Lodewijk XV

Louis XVI (1774-1793)

Écu aux lauriers (DUPLESSY 1708): **2**: 1776 Perpignan: 1 + 1789?: 1

Sol (DUPLESSY 1714): **3**: 1791 ? : 1 + [????] ? : 2

Liard (DUPLESSY 1716): **16**: 1779 ? : 2 + 1780 Toulouse: 1 + 1782 Paris: 1 + 1782 Toulouse: 1 + 1786 Toulouse: 1 + 1786 ? : 2 + 1788 Toulouse: 1 + 1789 Toulouse: 1 + 178[?] ? : 2 +

17[?]o La Rochelle: 1 + [????] Toulouse: 2 + [????] ? : 1

Monnayage constitutionnel (1791-1793)

Huitième d'écu constitutionnel (DUPLESSY 1721): 3: 1791 Limoges: 1 + 1792 Arras: 1 + 1793 Pau: 1

Directoire (1795-1799 / L'an 4-7)

5 francs (K&M 1701-1800, 138.3): 1: L'AN 5 Bordeaux: 1

1 centime (K&M 1701-1800, 134): 1: L'AN 6 Paris (?): 1

Louis XVIII (1814/5-1824)

5 francs (K&M 1801-1900, 702): 1: 1814 Bayonne: 1

Franse feodale muntslag

Arches (principauté) / Rethel

Charles I de Gonzague (1601-1637)

Double liard (POEY D'AVANT pl. CXLIII, 10 6151-3): 2: 1609 Charleville: 1 + [????] Charleville: 1

Bouillon (duché)

Henri de la Tour d'Auvergne (1591-1623)

Double liard (POEY D'AVANT pl. CXLVII, 9-11 6324-31): 1: 1614?: 1

Orange (principauté)

Frédéric-Henri de Nassau (1625-1647)

Double tournois (DUPLESSY *Féodales* II 2181 = CRÉPIN CGKL 780): 1: [????] ? : 1

Zweden

Karl XII (1697-1718)

½ öre (K&M -): 3: 1718: 2 + [????]: 1

Frederik I (1720-1751)

1 öre (K&M 239): 10: 1725: 1 + 17[?]9: 1 + [????]: 8 - 2 ex. mogelijk ander type

Groot-Brittannië

Georges III (1760-1820)

Halfpenny (SEABY 3774): 1: 1773?: 1

Varia

Rekenpenning; Nurenberg (?) (MITCHINER -): Rekenpenning naar Engelse *sixpence* van Anne (1702-1714); messing; Ø 17,7 mm; Vz.: buste naar links / Legende: [onleesbare sporen] - Kz.: vier wapenschilden (Engeland, Schotland, Ierland, Wales) in kruisvorm, in de vrijkantons telkens de gekroond initiaal **A** van de vorstin / Legende: [onleesbare sporen]; [????]; 1,07 g; sterke corrosie

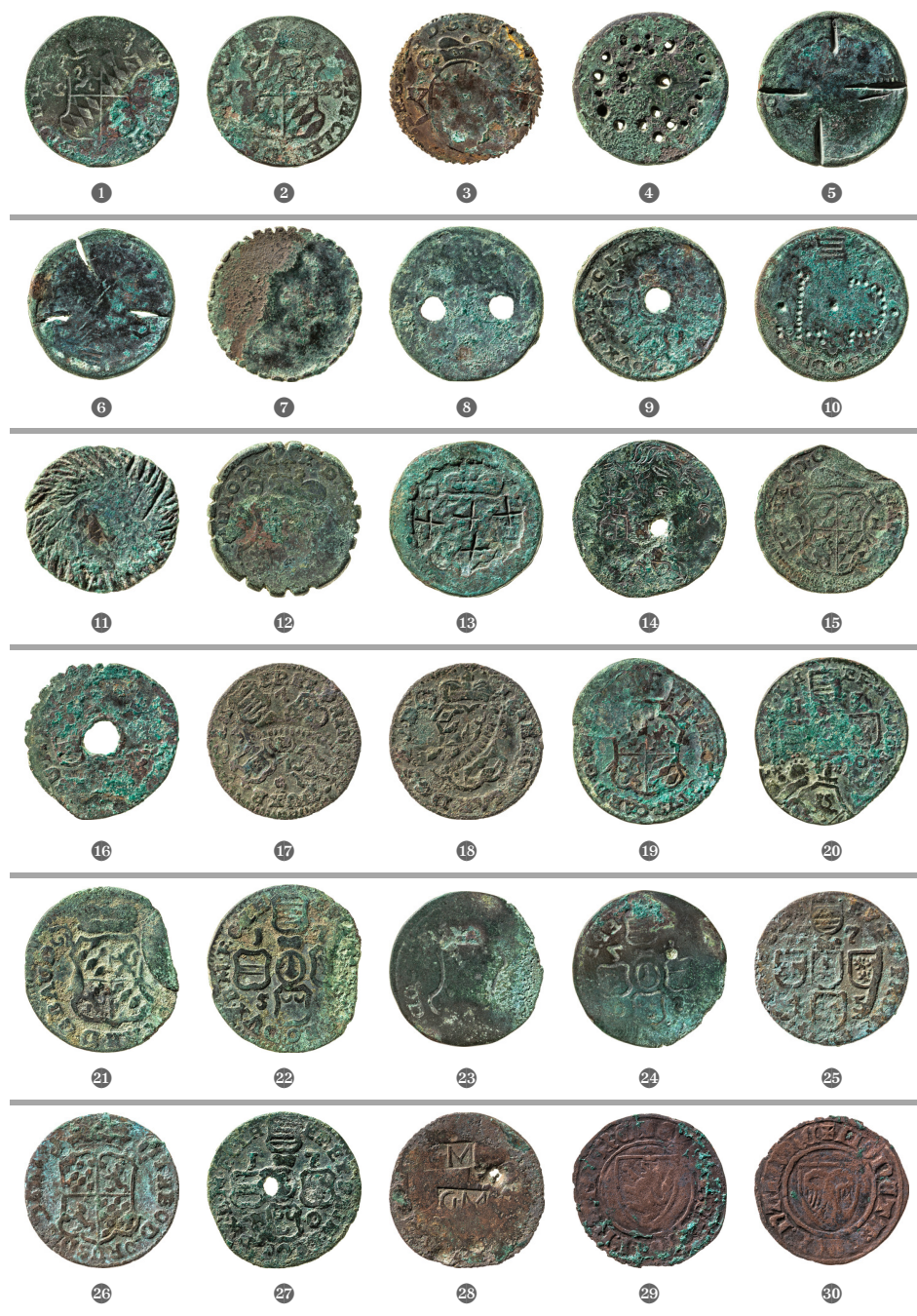
Niet identificeerbaar

Zilver: 3: Ø 21,4 mm: 3

Koper: 473: Ø ≤ 20 mm: 3 + Ø 21 à 24 mm: 452 + Ø > 24 mm: 18

'Monetaire' bijvondsten

1. Fragment (Ø 23 mm) van een penning met ijzeren kern; van de beeldenaar zijn geen herkenbare sporen bewaard; waarschijnlijk 20ste eeuw
2. Fragment van een kleine onversierde knoop (Ø 14 mm); mogelijk 18de eeuw
3. Fragment (Ø > 24 mm) van een verzilverde penning of vervalste zilvermunt met koperen kern; geen herkenbare sporen van een beeldenaar
4. 2 centimes; Leopold I of II, koning der Belgen; sterk verweerd.

De nummers in de marge in de tekst verwijzen naar de afbeeldingen hierboven, die enkel illustratief zijn bedoeld, en bijgevolg niet noodzakelijk op ware grootte zijn.

Foto's: E. Daniëls, Tongeren

BIBLIOGRAFIE

- CHALON = R. CHALON, *Recherches sur les monnaies des comtes de Namur*, Bruxelles 1860 (*Mémoires de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique* 32).
- BERGHAUS = P. BERGHAUS, *Abriss der westfälischen Münzgeschichte*. In: W. KOHL (ed.), *Westfälische geschichte. I. Von den Anfängen bis zum Ende des alten Reiches*, Düsseldorf 1983 (*Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Westfalen im Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschung des Landschaftverbandes Westfalen-Lippe* 43), p. 805-823.
- CORNET = G. CORNET, *Notes sur la circulation des petites monnaies allemandes à Verviers et à Stavelot aux XVIIe et XVIIIe siècles*. In: RBN CXLII (1996), p. 239-254.
- CUNZ & VAN LAERE = R. CUNZ & R. VAN LAERE, *Ein Falschmünzendepot aus Bad Pyrmont? Südniederländisches Kleingeld und die Anfänge der Kupferprägung an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit* (in voorbereiding).
- DE CHESTRET = J. DE CHESTRET DE HANEFFE, *Numismatique d'Ernest, de Ferdinand et de Maximilien-Henri de Bavière principalement d'après les archives de Liège*. In: RBN XLIV (1888), p. 1-54.
- DE LOUVREX = M.G. DE LOUVREX, *Recueil contenant les édits et reglemens faits pour le pais de Liege & comté de Looz, par les évêques et princes, tant en matiere de police que de justice ... Nouvelle édition ... par Bauduin HODIN ... II, Liège 1750*.
- DE MOREAU DE GERBEHAYE = C. DE MOREAU DE GERBEHAYE, *Maximilien-Emmanuel, souverain méconnu des Pays-Bas, et son sceau princier (1711-1714)*. In: C. DE MOREAU DE GERBEHAYE & A. VANRIE (ed.), *Marque d'authenticité et sigillographie. Recueil d'articles publiés en hommage à René Laurent*, Bruxelles 2006 (*Archives et bibliothèques de Belgique. Numéro spécial = Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummer 79*), p. 331-361.
- DEHING = P. DEHING, *Geld in Amsterdam. Wisselbank en wisselkoersen, 1650-1725*, Hilversum 2012.
- DENGIS, Liège II = J.-L. DENGIS, *Les monnaies de la principauté de Liège. II. De Jean d'Enghien à Robert de Berghes (1274-1564)*, Wetteren 2006 (*Collection Moneta* 54).
- DENGIS, Liège III = J.-L. DENGIS, *Les monnaies de la principauté de Liège. III. De Gérard de Groesbeeck au rattachement à la France (1564-1794)*, Wetteren 2006 (*Collection Moneta* 55).
- DENGIS, Stavelot-Malmedy = J.-L. DENGIS, *Numismatique de la principauté abbatiale de Stavelot-Malmedy. Monnaies – Jetons – Médailles. Logne, atelier de faux-monnayage. Enseignes de pèlerinage. Monnaies de sites. Trésors*, Wetteren 2008 (*Collection Moneta* 72).
- DENGIS, Trouvailles Liège = J.-L. DENGIS, *Trouvailles et trésors monétaires en Belgique. IV. Province de Liège du Moyen Âge à 1794*, Wetteren 2010 (*Collection Moneta* 103).
- DENGIS, Trouvailles Limbourg = J.-L. DENGIS, *Trouvailles et trésors monétaires en Belgique. XV. Province du Limbourg de l'Antiquité à 1794*, Wetteren 2012 (*Collection Moneta* 150).
- DOUGLAS = N.D. DOUGLAS et al., *Standard catalog of German coins 1601 to present, including colonial issues*, Iola 1994.
- DUPLESSY Royales = J. DUPLESSY, *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793). II. (François Ier – Louis XVI)*, Paris & Maastricht 1989.
- DUPLESSY Féodales = J. DUPLESSY, *Les monnaies françaises féodales. II*, Paris 2010.

- GEETS = W. GEETS, *Waarde- en koopkrachtbepaling van de comptante penningen uit een nalatenschap anno 1774*. In: *Jaarboek Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 2012, p. 81-100.
- HOLMES = N. HOLMES, *Scottish coins. A history of small change in Scotland*, Edinburgh 1998.
- HOLTSLAG = K. HOLTSLAG, *Muntomloop in Limburg*. In: *Van aureus tot euro. 2000 jaar geld in Limburg*, Maastricht 1999, p. 15-47.
- JANSSENS = V. JANSSENS, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, Brussel 1957 (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren* 29).
- JOZIC = D. JOZIC, « *Ör di cûve, manôye di Lîdge* ». *Tumulte et scandale autour du monnayage (1749-1754) de Jean-Théodore de Bavière, cardinal et prince-évêque de Liège*. In: *RBN CLIX* (2013), p. 187-266.
- KLÜSSENDORF = N. KLÜSSENDORF, „Gelt, so in Klingelsack gefalt”. *Das evangelische Kirchenopfer der Frühneuzeit im Licht des Opferstocks von Rohr (Thüringen)*, Weimar, Köln & Wien 1993 (*Mitteldeutsche Forschungen* 110).
- KÖBLER = G. KÖBLER, *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien und reichsunmittelbaren Geschlechter vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 1995⁵.
- KRAUSE & MISHLER 1701-1800 = C.L. KRAUSE & C. MISHLER, *Standard catalog of world coins. World coin listings by date and mint 1701-1800*, Iola 1993.
- KRAUSE & MISHLER 1801-1900 = C.L. KRAUSE & C. MISHLER, *Standard catalog of world coins. World coin listings by date and mint 1801-1900*, Iola 2001³.
- KRUMBACH 1976 = K.G. KRUMBACH, *Die XII-Heller-Prägungen der Reichsstadt Aachen 1758-1797*, Aachen 1976.
- KRUMBACH 1979 = K.G. KRUMBACH, *Die IIII-Heller-Prägungen der Reichsstadt Aachen 1604-1793*, Aachen 1979.
- LUCAS = P. LUCAS, *Monnaies seigneuriales mosanes*, Walcourt 1982.
- MAGAIN = P. MAGAIN, *Les monnaies de Jean-Théodore de Bavière prince-évêque de Liège 1744-1763*, Walcourt & Charleroi 1980².
- MITCHINER = M. MITCHINER, *Jetons, medalets & tokens. I. The medieval period and Nuremberg*, London 1988.
- MOOIJ = J. MOOIJ, *Vreemd geld in Nederlands Limburg 1839-1914*, Utrecht 2002 (*Bronnen uitgegeven door het Nederlands Muntmuseum* 8).
- NEUSSEL & VAN LAERE = W. NEUSSEL & R. VAN LAERE, *Musical Romans coins. An hypothesis*. In: *RBN CLVIII* (2012), p. 297-300.
- NIJSSSEN = R. NIJSSSEN, *Bilzen, 11 september 1791: de aanbesteding van het traitement*. In: *Limburg – Het Oude Land van Loon* 82 (2003), p. 193-198.
- NIJSSSEN & VAN LAERE = R. NIJSSSEN & R. VAN LAERE, *Wie het kleine niet eert is het grote niet weerd ... Grootste koperschat van Vlaanderen uit de 18de eeuw gevonden te Nieuwerkerken*, Nieuwerkerken 2007 (*Limburgse studies. Brochures* 1).
- NOLLOMONT = L. NOLLOMONT, *Circulation monétaire en Luxembourg 1814-1831*. In: *Bulletin du Cercle d'histoire et d'archéologie "Segnia"* 6, 2-3 (1981), p. 15-66.
- PANNEKEET = C.G.K. PANNEKEET, *Een unieke kijk op de muntomloop in 1701, s.l. 2006* [Slootdorp 2007].
- PASSON = T. PASSON, *De muntslag van de Rijksabdij Thorn. Geïllustreerde catalogus van de munten van de Rijksabdij Torn (ca. 1000-1627)*, [Zutphen] 2003.

- POEY D'AVANT = F. POEY D'AVANT, *Les monnaies féodales de France. Édition augmentée d'une introduction et d'une mise à jour de Georges DEPEYROT. III*, Paris 1995 (oorspronkelijke editie 1862).
- POLAK = M.S. POLAK, *Historiografie en economie van de 'muntchaos'. De muntproductie van de Republiek (1606-1795)*, Amsterdam 1998 (NEHA series III 27).
- PROKISCH = B. PROKISCH, *Grunddaten zur europäischen Münzprägung der Neuzeit c. 1500-1990. Münzstände, Prägeberechtigte, Prägezeiten, Münzstätten, Kurzbibliographie, Versuch einer Abfolgeordnung*, Wien 1993 (*Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik Wien* 2).
- PURMER & VAN DER WIEL = D. PURMER & H.J. VAN DER WIEL, *Handboek van het Nederlands kopergeld (van) 1523 (tot) 1797*, Vriezenveen 1996.
- SARGENT & VELDE = T.J. SARGENT & F.R. VELDE, *The big problem of small change*, Princeton & Oxford 2002.
- SCHEFFERS = A.A.J. SCHEFFERS, 'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek & De voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw, Voorburg 2013.
- SCHNEIDER = K. SCHNEIDER, *Pfennige – Heller – Kupfergeld. Kleingeld im Rheinland vom Spätmittelalter bis ins 19. Jahrhundert*, Speyer 2003 (*Schriftenreihe der Numismatischen Gesellschaft Speyer e.V.* 43).
- SCHOLTEN = C. SCHOLTEN, *The coins of the Dutch overseas territories 1601-1948*, Amsterdam 1953.
- SCHÖN = G. SCHÖN, *Deutscher Münzkatalog 18. Jahrhundert*, München 2002³.
- VAN DER BEEK = M. VAN DER BEEK, *De muntslag ten tijde van koning Willem I. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1814-1839*, Utrecht 1997 (*Een nieuwe vorst, een nieuwe munt* 1).
- VAN GELDER & HOC = H.E. VAN GELDER & M. HOC, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713*, Amsterdam 1960.
- VAN KEYMEULEN 1973 = A. VAN KEYMEULEN, *Les trésors monétaires modernes trouvés en Belgique 1434-1970*, Bruxelles 1973 (*Cercle d'études numismatiques. Travaux* 6).
- VAN KEYMEULEN 1981 = A. VAN KEYMEULEN, *Munten van de Zuidelijke Nederlanden van Albrecht & Isabella tot Willem I*, Brussel 1981.
- VAN LAERE 1985 = R. VAN LAERE, *Muntheren, hagemunters en valsmunters in Limburg, enkele theoretische beschouwingen*. In: *Limburg* 64 (1985), p. 44-57.
- VAN LAERE 2001 = R. VAN LAERE, *Een 15de-eeuws valsmuntersatelier van Rekem (Limburg)*. In: *RBN CXLVII* (2001), p. 135-151, ill.
- VAN LAERE 2008 = R. VAN LAERE, *Klein 18de-eeuws muntdepot te Gelinden (Sint-Truiden, prov. Limburg)*. In: *RBN CLIV* (2008), p. 202-203.
- VAN LAERE 2010 = R. VAN LAERE, *Een commentaar*. In: J. WELTEN, *Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in beide Limburchen 1770-1839*, Utrecht 2010 (*van Gelder-lezingen* 9), p. 63-69.
- VAN WERVEKE = H. VAN WERVEKE, *Monnaie de compte et monnaie réelle*. In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 13, 1-2 (1934), p. 123-152.
- WEILLER = R. WEILLER, *Les monnaies luxembourgeoises*, Louvain-la-Neuve 1977 (*Publications d'histoire de l'art et d'archéologie de l'Université catholique de Louvain IX. Numismatica lovaniensia* 2).
- WELTEN = J. WELTEN, *Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in beide Limburchen 1770-1839*, Utrecht 2010 (*van Gelder-lezingen* 9).